

MICHAEL FREEDEN

İDEOLOJİ

KÜLTÜR KİTAPLIĞI
122

DOST

KÜLTÜR KİTAPLIĞI: 122

D

Michael Freeden

Michael Freeden Oxford Üniversitesi'nde siyasetbilim profesörü olarak çalışmakta, siyaset kuramı ve ideoloji kavramı üzerine kitap ve makaleler kaleme almaktadır.

Freeden, Michael
İdeoloji
ISBN 978-975-298-476-9 / Türkçesi: Hakan Gür
Kasım 2011, Ankara, 174 sayfa
Kültür Kitaplığı: 122; Siyasetbilim: 5

İDEOLOJİ

Michael Freeden

DOST

ISBN 978-975-298-476-9

Ideology
Michael Freeden

Türkçesi, Hakan Gür

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican

Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; İvedik Organize Sanayi Bölgesi,
Matbaacılar Sitesi 588. Sokak no: 28-30 Yenimahalle / Ankara
Tel: (0.312) 395 25 80-81 • Faks: (0.312) 395 25 84

Dost Kitabevi Yayınları
Paris Cad. No: 76/7, Kavaklıdere 06680 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

I. Bölüm – İdeolojiler Kötü Tanınmak Zorunda mı? 7

II. Bölüm – Yanılsamalarla Başa Çıkış: İdeolojiler Nasıl Kalıcılık Kazandı? 22

III. Bölüm – Kuramın Kavşak Noktasında İdeoloji 47

IV. Bölüm – Siyasal Dil Mücadelesi 66

V. Bölüm – Siyaset Hakkında Düşünmek: Mahallenin Yeni Sakinleri 95

VI. Bölüm – Devlerin Savaşı: Makro İdeolojiler 109

VII. Bölüm – Parçalar ve Modüller: Mikro İdeolojiler 129

VIII. Bölüm – Çapraşık Gerçeklikler ve Gerçeküstülükler 141

IX. Bölüm – Uyaranlar ve Tepkiler: İdeolojiyi Görmek ve Hissetmek 155

X. Bölüm – Sonuç: Siyaset Neden İdeolojisiz Yapamaz? 165

I. Bölüm

İDEOLOJİLER KÖTÜ TANINMAK ZORUNDA MI?

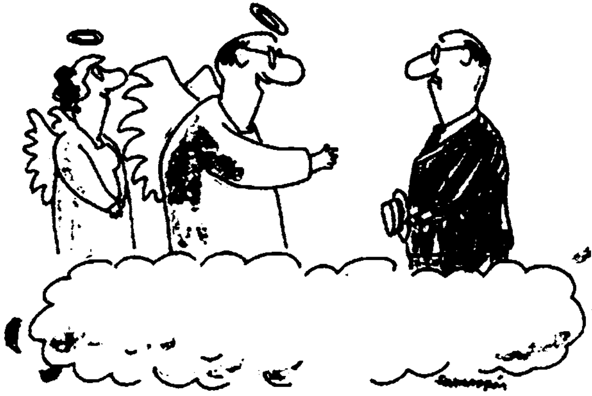
İdeoloji, güçlü duygusal tepkiler doğuran bir sözcük. Bir keresinde, siyasal ideolojilerin her yerde mevcut olduğunu konu alan bir sunuyu tamamlamamın ardından, seyircilerin epey gerisinde oturan bir adam ayağa kalktı, hatta ayaklarının ucunda dikiliyor gibiydi, ve tam bir gücenmişlik ve tepeden bakma havasıyla, "Yani, şimdi siz, beyefendi, bana ideolog mu diyorsunuz?" dedi. İnsanlar "ideoloji" sözünü işittiklerinde onu genellikle komünizm, faşizm ya da anarşizm gibi "izmler"le ilişkilendirirler. Bütün bu sözcükler gerçekten de ideolojileri ifade ederler, ama burada bir uyarıda bulunmak gerekir. Bir "izm" tanıdık sayılabilecek, bir parça da küçültücü bir terimdir; Birleşik Devletler'de "liberalizm" bile bundan nasibini alır. Yapay olarak yapılandırılmış ve bir biçimde günlük yaşamdan koparılmış düşünce kümelerinin mevcut güçler –ve mevcut hale geçmeyi isteyen güçler– tarafından yönlendirildiği biçiminde algılanır. Bu güçler siyaset dünyasını

ellerine geçirmeye ve bizleri belirli bir düşünce ve davranış biçimine yönlendirmeye çalışırlar. Ama her "izm" de bir ideoloji değildir ("optimizm" ya da "fanatizm" gibi) ve her ideoloji de çok yükseklerden hiç de istekli olmayan bir toplumun tepesine inerek o toplumun üstün tutulan ve inanmayanlara karşı da birer silah olarak kullanılan inançlarını ve bağlılıklarını ezip geçmez. Bu kısa kitap boyunca arkalarda oturan o kafası karışmış adama vereceğim yanıt, Molière'in, yaşamı boyunca hep düzyazı biçiminde konuşmuş olduğunun hayretle farkına varan Mösyö Jourdain yoluyla aktardığı yanıttır. Bizler, farkında olsak da olmasak da, bütün yaşamımız boyunca ideolojiler üretir, yayar ve tüketiriz. Bu nedenle, evet, parçası olduğumuz siyasal ortama ilişkin görüşlerimizin olması ve bu çevrenin erdemleriyle hataları hakkında görüş sahibi olmamız açısından hepimizde bir parça ideologluk vardır.

Bir kentte yürümekte olduğunuzu düşünün. Köşeyi döndüğünüzde karşınıza oldukça heyecanlı davranan, pankartlar sallayıp sloganlar haykıran bir kalabalık çıkıyor – etraflarında da grubun hareketlerini denetim altında tutmaya çabalayan üniformalı insanlar. Birileri mikrofonla konuşuyor ve kalabalık da onu alkışlıyor. Buna ilk tepkiniz durumu çabucak çözümlemek olur. Kaçmalı mısınız yoksa katılmalı mı, yoksa yalnızca görmezden mi gelmelisiniz? Sorun bu çözümlemede yatar. Neyse ki, çoğumuz, bilinçli olsun ya da olmasın, görmekte olduğumuz olayı konumlandıracak ve bizim için yorumlayacak zihinsel bir harita taşırız. Eğer bir anarşistseniz, bu harita şöyle diyebilir: "İşte sana halkın iradesinin kendiliğinden oluşan bir ifadesi; baskı uygulayıp her şeyi emirle gerçekleştiren elitlerin

elinden siyasal denetimi kurtarmak için gereken dolaysız eylemin bir örneği. Erk halkın elinde olmalı; yönetimler halkın iradesine karşıt olan kendi çıkarlarını koruyacak biçimde davranırlar." Eğer bir muhafazakârsanız bu harita şöyle der: "İşte tehlike potansiyeli içeren bir olay. Bir grup insan siyasal süreç yoluyla elde edemediği ya da edemeyeceği amaçları elde etmek için şiddete kalkışmak üzere. Bu meşru ve yasal olmayan durum polisin olaya güçlü bir biçimde el koyması yoluyla durdurulmalı. Bu insanların dağıtılmaları ve saldırganca davranmaları durumunda da gözaltına alınıp yargı önüne çıkarılmaları gerekir." Eğer liberalseniz şöyle diyebilir: "Aferin! Kendimizle ne kadar övünsek azdır. İşte toplumumuzun çoğulcu ve açık doğasının kusursuz bir örneği bu. Farklı düşüncenin önemini takdir ediyoruz; aslında bunu şu anda tanık olduğumuz gösteri gibi özgürce ifade ve özgürce toplanma hakkı yoluyla teşvik de ediyoruz."

Göreceğimiz gibi, ideolojiler bizim için siyasal ve toplumsal dünyaların haritasını çıkarır. Kesinlikle onlarsız yapamayız, çünkü içinde yaşadığımız dünyalardan bir anlam çıkarmaksızın davranış sergileyemeyiz. Unutmayalım ki, anlam çıkarmak her zaman iyi ya da kötü bir anlam algılamak değildir. Fakat ideolojiler sıklıkla bol miktarda sağduyu içerir. Ne olursa olsun, siyasal gerçekler asla kendi adlarına konuşmazlar. Çok farklı ideolojilerimiz sayesinde gerçeklerin ne anlam taşıyabileceği hakkında birbiriyle rekabet içinde olan yorumlar sağlarız. Her bir yorum, her bir ideoloji, siyasal gerçekleri, olayları, oluşumları ve eylemleri nasıl yorumladığımız (ve yanlış yorumladığımız), imgeleri nasıl görüp sesleri nasıl işitebildiğimiz hakkında bir kalıp

"Congratulations! What got you here is your total lack of commitment to any ideology."

1. Ödül mü yoksa alaycı bir yorum mu?
Karikatür Yazısı: "Tebrikler!: Buraya gelme nedeniniz, herhangi bir ideolojiye kesinlikle bağlı olmayışınız."

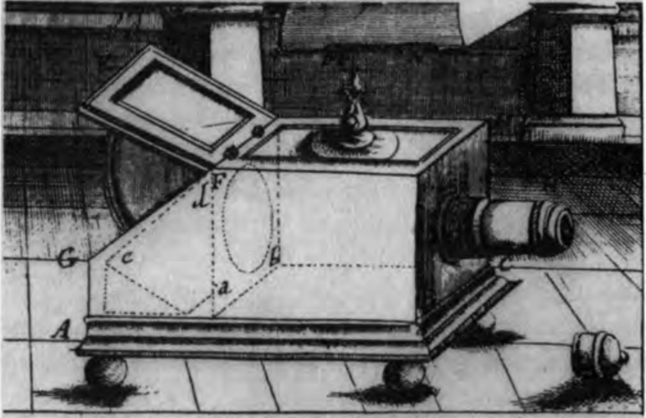
–bir yapı biçimi ya da düzenleme– sunan birer örnektir. İdeolojik haritalar bir hedef, dışsal bir gerçeklik sunmazlar. Sunduğumuz ya da başkalarından aldığımız kalıpların karmaşık olması gerekmez; ama kalıp olmadan da anlayıştan yoksun, hiçbir ussal düzene sahip olamayacak bilgileri rasgele bir biçimde almak durumunda kalırız.

Peki o zaman ideolojilere yönelik neden bir kuşku ve güvensizlik söz konusu? Neden ideolojiler toplumu beyin yıkamaya ve yanlış hayallere kapılmaya karşı korumak için sökülüp atılmaları gereken yabancı unsurlar, hatta belki de baskıcı birer deli gömleği olarak görülürler? Siyaset dilinde böylesine yanlış anlaşılmış ve hakarete uğramış bir

terim daha yoktur. Tam tersine, siyasal yaşamın böylesine önemli ve merkezi bir özelliğine değinen pek az sözcüğün bulunduğunu anlamak için bir parça enkaz temizlememiz gerekecek.

İdeolojileri ele alırken, bu kitapta siyasal ideolojilere değinecek ve ideolojilerin siyasal gereçler olduklarını savunacağız. İdeoloji terimi başka anlamlarda kullanıldığında –örneğin, izlenimciliğin ya da Jane Austen'ın ideolojisi gibi– belirli bir alanı ya da söz konusu uygulamacıyı yönlendiren kültürel görüşlere ilişkin çok daha müphem bir kavram söz konusudur. "İdeoloji" terimiyle yaşanan sorunlardan biri, bu terimi kullananların çok fazlasının terime kesin, yararlı ve aydınlatıcı bir anlam kazandırmaktan kaçınmalarıdır.

İdeoloji terimini ilk kez kullanan ve Fransız Devrimi'nin sonrasında yazan Antoine Destutt de Tracy fikirlerle ilgili tutarlı bir çalışma alanı yaratmayı amaçlıyordu. Düşünce ve eylem ideallerini görgül açıdan doğrulanabilir bir temele oturtmak istiyordu – bu temelden de hem fikirlerin eleştirisi hem de bir fikirler bilimi çıkacaktı. Bu girişim 19. yüzyıl Fransası'ndaki olgucu harekete koşut gelişti; bu harekete göre, doğal bir bilime özgü şaşmaz gereçler yoluyla toplumu incelemek olanaklıydı. Olguculuk sonrasını yaşayan çağımızda ise insan düşüncesinin ve hayal gücünün boyutlarının bilgiyi kodlamaya çalışan bu kişilerin tahmin ettikleri gibi kesin ve kalıcı bir biçimde ele alınamayacağı kabul edilir. Ama bu görüşün bir kalıntısının da ciddiye alınması gerekir: Destutt de Tracy'nin amaçları, günümüz bilim insanlarının ideolojinin incelenmesine ilişkin profesyonel bir yaklaşımı algılamalarının gerekliliğini yansıtır.

2. Bir camera obscura.

Terimin yaratıcısını andıktan ve önümüzde yatan görevi gördükten sonra, ilk olarak bu projenin ilk ve hâlâ etkili geliştiricilerine geçebiliriz: farklı bir yol izleyen Karl Marx ile Friedrich Engels'e.

Marksçı yönetim

Alman İdeolojisi'nde, Marx ve Engels, içinde yaşadıkları Alman kültürel ve felsefi yaklaşımlarına tepki gösteriyordu. Vardıkları sonuca göre, Alman idealist düşüncesinin tinsel ve romantik doğasını hatalı kavramlar yönlendiri-

yordu. Bunlardan biri, doğru düşüncenin yerine yanıltıcı düşünceyi yerleştirmek isterken fikirlere, düşüncelere ve bilinçliliğe bağımsız bir varlık kazandırmaktaydı. Fakat, Marx ve Engels'e göre, Alman felsefecileri bunu yaparak dünyayla barışmak yerine terimlerle kavga etmeyi seçmekteydi. Böylece, felsefe gerçekliği gizliyor ve Marx ile Engels'in ideoloji adını verdikleri şeyin biçimini benimsiyordu. Marx ve Engels'in görüşüne göre, "ideolojinin tamamında insanlar ve içinde bulundukları koşullar bir 'camera obscura'da görüldüğü gibi tepetaklak olmaktaydı". Bu benzetmeyle kastettikleri şey, ideolojinin özdeksel dünyanın tersine çevrilmiş bir görüntüsü olduğu ve bu görüntünün de kapitalist düzendeki toplumsal ilişkiler tarafından kişileri insanlıktan uzaklaştırma eğilimi taşıması gerçeğiyle daha da çarpıtıldığıydı. İdeolojinin görevi bu karşıtlıkları gerekli, normal ve uyumlu gösterip düzenlemekti. Bu yolla da toplumsal birlik elde edilip korunabilirdi. İdeoloji –ahlak, din ve metafizik gibi çok çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan– özdeksel yaşamın bir yüceltimi sayılırdı. Buna ek olarak, ideoloji zihinsel yüceltim etkinliğinde uzmanlaşmış kişiler tarafından yayılmaktaydı; "kurtuluş" vaat eden rahipler gerçek dünyadan "kurtulma"nın ilk örneklerindendi. Bu yayılma eylemi amaçlı bir yönlendirme eylemi olabileceği gibi, aynı zamanda –özellikle Engels'e göre– bilinçdışı ya da kişinin kendi kendisini yanıltmasını içeren bir süreç de olabilirdi. İdeoloji, emek ayrımının tehlikeli etkilerinin belirtilerinden biriydi. Emek ayrımı söz konusu olduğunda, bu ayrım insan düşüncesinin özdeksel yaşamdan soyutlanmasına neden olmakta ve bunun yerine saf kuram, etik ya da felsefe üretmekteydi.

Marx ve Engels bu ideoloji görüşüne çok etkili olacak bir boyut daha eklediler. İdeoloji ile sınıfı ilişkilendirdiler ve bunu yaparken de yöneten sınıfın fikirlerinin yöneten fikirler olduğunu savundular. İdeolojik yanılsamalar, devlet yoluyla, yönetenlerin elinde bir araçtı ve denetim ve başatlık sağlamak için kullanılıyordu – hatta, kendi çıkarlarına uygun olarak, "tarih üretmek" için. Dahası, çıkarları ideoloji adı verilen bir gereç yoluyla filtreden geçirmek, bunlara ve ideolojinin kendisine evrensel, akılcı geçerliliğe sahip gerçeklermiş gibi görünme olanağı sağladı. Bu görüntü de ideolojiyi kullananların yanıltıcı yasalar, kültürel yönlendirme ve "sözel sahtekarlık" yoluyla tektip bir siyasal topluluk mitini pekiştirmelerine yardımcı oldu.

İnsan eylemlerini ve düşüncesini denetleyenler, boyun eğen sınıfın üyelerini –proletaryayı– başat burjuva ideolojisinin kendilerinin de ideolojisi olduğuna ikna ettiler. Sömürülen bir emekçi sonunda sabahları kalkıp işvereninin fabrikasında çok düşük bir ücretle on dört saat boyunca çalışmanın iyi bir fikir olduğuna inandı, çünkü böylesine insanlıktan uzaklaştırıcı bir işin endüstriyel düzenin kaçınılmaz bir parçası olduğunu, kendi iradesiyle böyle davrandığını ve kendi emeğini başkalarına satarak yaşamını sürdürmenin kendi saygınlık anlayışının temelini oluşturduğunu benimsedi. Böylece, ideoloji neyin gerekli olduğunu gerçekten anlamaya değil, dış görünüşe odaklandı. İdeolojinin el çabukluğunu kullanarak ürünlerle bu ürünlerin dolaşımda olduğu pazarları fetiş haline getirme (bunlara kutsal ve gizemli bir konum kazandırma) becerisi yoluyla anormal olan normal haline geldi: örneğin, insanlar varsıllığı üreten gerçek üretim süreçlerine saygı göstermek ye-

rine paraya tapar hale geldiler. Bu noktada –daha sonraki eserlerinde, özellikle de *Kapital*'de görülen bir eğilime göre– Marx felsefecilerin ve ideologların çarpık fikirlerinden ziyade ideolojinin kaynaklandığı gerçek kapitalist uygulamalara odaklandı. Olması gerektiği gibi, sonraları Marksçılık adını alan görüşün başlıca görevi, ideolojinin gerçekleri gizleyici doğasının gerçek yüzünü gözler önüne sermekti. İdeolojinin eleştirel biçimde gözler önüne serilmesi onu savunanların yanlış beklentilerini ortaya koyacak ve bunun yerine gerçek toplumsal bilincin görgül temelini oluşturan eksiksiz toplumsal uygulamaları yerleştirecekti.

Marksçı yaklaşımdan oldukça ikna edici bir ideoloji tablosunun doğduğunu görebiliriz. İdeoloji bir dizi temel –belki de sağlıksız– nedenin ürünüydü. Bunlardan biri çevremizdeki dünyanın sadeleştirilmiş ve kolaylıkla pazarlanabilir açıklamalarına duyulan gereksinimdi. Bir ikincisi, bazı bireylerin ve grupların başkaları karşısında erk ve denetim sağlama arzusuydu. Bir üçüncüsü, insanların etkinliğini ayrı ayrı bölümlere ayırma –emek ayrımı– ve düşünceyle eylemi birbirine yabancılaştırma eğilimiydi. İdeoloji bütün bunları pekiştiriyor ve toplumları bir cehalet ve ıstırap konumunda tutuyordu. Marksçılığın fikirlere –ideoloji biçiminde ortaya çıkan fikirlere– çok büyük erk atfettiği sonucuna varılabilir – ve bu doğrudur. Fakat Marx'a göre erkin bu biçimde odaklanması yanlıştı, çünkü insanların özgürlüğü olasılığının önünü kesmekteydi. Bu konuların tümü Marx'ın kendi yazılarında çok daha ayrıntılı bir biçimde yer alsa da, ardından basitleştirilmiş ama daha etkili hale getirilmiş ideoloji görüşleri biçiminde kopyalandıkları biçim de aşağı yukarı budur.

Marksçılığın ideoloji kuramını övme ya da yermeye girişmeden önce kendimize şu soruyu sormalıyız: bu görüşlerin bir anlam taşıması için gereken nedir? Birincisi, bu görüşler gerçek bilinçlilik ile çarpıtılmış ya da sahte inançlar arasındaki önemli ayrıma dayanır. Bizim (siyasal) dünya anlayışımızın bir yanılsamaya dayandığını ileri sürebilmek için, yanılsama olmayan bilginin elde edilebilir olduğundan emin olmalıyız. Marx, çarpıklık ortadan kaldırıldığında gerçeğin ortaya çıkacağına inanıyordu; diğer bir deyişle, gerçek insansı ve özdeksel ilişkilerin ikisi de toplumsal ve ideolojik çarpıtmalar ve geleceğin toplumsal gelişmelerinin bilimsel açıdan öngörülen sonuçları tarafından bulanıklaştırılan doğal konumlardı. Gerçeğin sonuçta uğraşılıp ortaya çıkarılabileceği (gerçek kesinlikle esinlenme ya da sezi yoluyla ortaya çıkamazdı, zaten Marx da bunlara inanmıyordu) taviz verilemeyecek bir varsayımdı. İşte, bu nedenden ötürü, göreceğimiz gibi, Marx'ın eleştirmenleri bu temel inancın kendisini ideolojik bir inanç olarak adlandırdılar ve böylece de durumu Marx'ın aleyhine çevirdiler. Fakat toplumsal gerçeklerin varlığı göründüğü kadar aşikâr olmayabilir. Gerçeklere dayanan bazı bilgiler aşikâr gibi görünebilir –"bir protesto mitingi için bir araya gelmiş bir grup insana bakıyorum"– ama, göreceğimiz gibi, bu grup hakkında bildiğimizi zannettiğimiz şey kullandığımız yorumlama haritasına göre farklılık gösterecektir. Şu deyişi anımsamakta yarar var: "Olayları niteliklerine göre yargılamak gerekir." Ama olaylar da ön plana çıkmak için çabalayan niteliklerle donatılmazlar; olaylara nitelikleri zaten benimsediğimiz inançlar ve değerler doğrultusunda biz kendimiz yakıştırırız.

İkincisi, dolayısıyla, bu görüşler ideolojinin gelip geçici doğasına dayanır. Eğer bir ideoloji bir çarpıtmadan ibaretse, gerçek toplumsal ilişkiler (yeniden) sağlandığı an o ideoloji ortadan kalkacaktır. Eğer özdeksel ile tinsel arasındaki doğallıktan uzak ve yabancılaştırıcı bir ayrımın ürünüyse, tinselin özdeksel kökleri kabul edilir edilmez ortadan kalkacaktır. Ve eğer yöneten ve yönetilen sınıflar arasındaki bir erk ilişkisini sağlamlaştırıyorsa, bu tür erk ilişkileri demokratik anlamda toplumsal birlik ve eşitliğe dönüştürüldüğü an ortadan kalkacaktır. Şu halde, ideoloji olmaza olmaz bir nitelik taşımaz; ideoloji tarihsel koşulların patolojik bir ürünüdür ve bu koşullar düzeldiğinde yok olup gidecektir.

Üçüncüsü, Marksçılığın ideoloji anlayışı üniter bir ideoloji anlayışına katkı sağlamıştır. Eğer ideoloji aslında gerçekliği örten bir perdelemeyse, ondan ne kadar kurtulursak o kadar iyi olur. Özellikle de ideolojinin ne olduğunu incelemekte ya da ideolojinin farklı çeşitlemeleri arasında ayrım yapmakta anlam yoktur. Göreceğimiz gibi, tümüne değilse de birçok Marksçıya göre, ideoloji hiçbir içsel değeri bulunmayan bir "üstyapı"nın bir parçasıdır. Sonuçta, bu Marksçıların ideolojiye yaklaşımı bu gizleyici perdelemenin doğasına ve değişimlerine yönelik ilgiyi baltalamıştır. Marx'ın sosyalist ve çarpıtılmamış bir toplumun üstün geleceği biçimindeki yarı vahiy türünden öngörüsü, mevcut kusurların incelenmeye değil, acınmaya değer oldukları anlamına geliyordu. Sanki siyaset kurumlarını çalışan birisi, Avam Kamarası'nı çalışmanın zaman yitirmek anlamına geleceğine, çünkü Parlamento'nun bu kanadının yalnızca iç siyaset uygulamalarına yönelik çalıştığına

karar vermektedir: ne de olsa kaba saba davranışlar, rekabete dayalı düşmanlık, büyük bir yetersizlik ve saçma bir oturma düzeni sergilemektedirler. Bunun yerine, der öğreticimiz, biz entelektüel çabalarımızı savunulabilir ve kalıcı olarak korunabilir kusursuz bir yasama organının gelişmesini öngörmeye hasredelim.

Siyasal uygulamaların ya da fikirlerin çarpıtılmış olduğunu ileri sürmek için bunların çarpıtılmış biçimler taşıdıklarından emin olmalıyız. Fakat böylesi çarpıklıkların şu anki varlığından emin olsak bile, bir siyaset öğrencisi tamamen ikna edici bir biçimde bunların ilginç toplumsal görüngüler oldukları ve mevcut toplumlarda siyasetin doğasını anlamak istiyorsak incelenmeleri gerektiği sonucuna varabilir. Bir kez perdelemenin, ideolojinin özünün içine daldık mı karşımıza hem sıradan yapılar hem de çeşitlemeler çıkar: keşfedilmeyi bekleyen karmaşık ve zengin bir dünya. Kısacası, Marx'ın soyut "ideoloji" kategorisinde bol sayıda somut ideoloji yaşar ve bunların ortak özellikleri de siyaset dünyasından bir anlam çıkarabilmemiz konusunda çok büyük yardım sağlar.

Dördüncüsü, Marksçı ideolojinin üniter niteliğinin bir diğer yüzü de ideolojilerin siyasal dünyanın tek bir, hatta bütünsel tanımının bir parçası olduklarıdır. İdeolojiler dünyaya ilişkin kesintisiz görüşü bir arada tutan, onun içsel çelişkilerini örten en önemli unsurdur. Eşgüdümlü hale getirilmiş bu bütünlük görüntüsü uzun zamandır ideolojinin betimlemelerine egemen olmakta, onun her şeyi içine alan doğasına ve bazı ideologların bunların yanılmaz oldukları konusundaki ısrarcılığına katkı sağlamaktadır. Ama bizim, dünyaya yönelik böyle tek parça görüşlerin hem var olduk-

larından hem de ikna edici güce sahip olduklarından emin olmamız gerekir. Böylesine ikna edici bir gücün yokluğu karşısında, ideolojiyi yerinde tutabilmek için çok sık olarak fiziksel baskının kullanılması gerekmektedir.

Beşincisi, ideologların rolü abartılmaktadır. Marksçı mantık ideolojinin toplumsal kökenini işaret etse de, çoğu zaman ideolojinin kaynağının koskoca bir sınıftan çok daha küçük olduğu ortaya çıkar. Markçıların ideolojiyi hem erk ilişkileriyle hem de kitlelerin yönlendirilmesiyle ilişkilendirmeleri çoğu zaman profesyonel bir ideologlar grubunun tanımlanmasıyla, hatta tek tek bireylerin etkisinin ortaya çıkarılmasıyla sonuçlanmıştır. Bazı araştırmacılara göre, ideologlar tehlikeli denebilecek bir görevleri olan entelektüellerdir – görevleri de belirli bir mutlak görüş doğrultusunda dünyayı değiştirmektir. Bu bakış açısı oldukça sıradüzensel bir dünya görüşünü beraberinde getirir. Ayrıca, entelektüel ürünlerin üretiminin ve yayılmasının bir tekel oluşturduğunu akla getirir. Marksçı sınıf kuramı bu tür görüşleri desteklemeye yardımcı olur; ancak, bu kuramlarda ön plana çıkan bireyler, bazen bağımsız olarak, kendi özdeksel temellerinden Marksçıların varsaydıklarından çok daha az etkilenerek davranırlar. İdeolojinin böyle bireylerle ilişkilendirilmesi, ayrıca, ideolojilerin önsel ve soyut oldukları, görgül olmadıkları biçimindeki yaygın görüşe de katkı sağlar. Bu görüşe günümüz siyasetçileri, basın ve oldukça çok sayıda araştırmacı da –özellikle de kendi görgüllük mitine sahip İngilizce konuşulan dünyada ve hâlâ kendi vatandaşı Marx'ın kullandığı terimlerin etkisi altında bulunan Almanca konuşulan dünyada– inanmaktadır.

O halde, Marksçılığın ideolojinin maskesini indirmeye yaptığı vurgunun değeri nedir? Belki dört şey. Birincisi, siyasal (ve diğer) fikirleri çürütme konusunda toplumsal ve tarihsel durumların taşıdığı önemi Marx'tan aldık. İnsanların önemli ölçüde kendi çevrelerinin ürünleri olduklarını bir gerçek olarak kabul etmekteyiz – gerçi seçenekler açısından çevresel, kalıtsal ve bireysel kapasitelerin birbirlerine göre ağırlığının ne olduğu konusundaki tartışma hâlâ sürmekte. Marksçı yükten bir parça kurtulduğunda, fikirler ve ideolojiler grupların ürünleri olarak anlaşılırlar. Bunlar aynı zamanda bizim etkinliklerimizi şekillendiren ve etkinliklerimiz tarafından şekillenen kültürel ortamın da parçasıdır.

İkincisi, fikirler önemlidir. Marx ideolojinin şu anki alanını zararlı bir yanılsama olarak görmüş olabilir, ama bu alan içinde bile fikirlerin yalnızca retorik olmadıkları görüşü hakimdir. Eğer fikirler yalnızca gerçekler olarak değil de ideoloji gibi hükmedici kılıklarda ortaya çıkarlarsa, gerçekten de çok ciddiye alınmaları gerekir ve onlara Marx'ın yaptığından çok daha merkezi bir rol verilmelidir.

Üçüncüsü, ideolojilerin önemli siyasal işlevleri vardır. Toplumsal yaşamı düzenlerler, bu yaşamı belirli etkinlikler doğrultusunda yönlendirirler ve uygulamalarını meşru ya da gayrı meşru kılarlar. İdeolojiler erk kullanır – en azından kararların alınıp anlam taşıyabileceği bir çerçeve yaratmak yoluyla. Bu erkin sömürücü ya da insanlıktan uzaklaştırıcı olması gerekmezse de, bazı anarşistler erkin –olanak sağlayıcı bir görünge olarak bile– tamamen bertaraf edilebileceğini ileri sürecektir.

Dördüncüsü, Marksçı yöntem Marksçı olmayanlara bile önemli bir kalıt bırakır. Bu da, basitçe, gördüğünüz

şeyin her zaman elinizdeki şey olmadığıdır. Eğer ideolojileri anlamak istiyorsak, ideolojilerin tüketicilerinden ve sık olarak da üreticilerinden gizli tutulan anlam düzeyleri içerdiklerini kabul etmemiz gerekir. Bu nedenle de ideolojilerin incelenmesi büyük ölçüde –ama kesinlikle tamamen değil– ilk bakışta görülemeyen yapıların, bağlamların ve güdülerin kodunun çözülmesini ve tanımlanmasını içerir.

II. Bölüm

YANILSAMALARLA BAŞA ÇIKIŞ: İDEOLOJİLER NASIL KALICILIK KAZANDI?

Marksçı kanadın altından ideoloji kavramının ortaya çıkışının öyküsü hâlâ bir sonuca varamamış karmaşık bir öyküdür. Ancak, ideoloji kavramının taşıdığı anlamlar açısından çok önemli etkiler yapmış üç 20. yüzyıl kişiliğini –Karl Mannheim, Antonio Gramsci ve Louis Althusser– tanımlayabiliriz. Bu üç düşünürün bizim anlayışımıza yeniden odak kazandırmasından bu yana ideolojinin öyküsünün daha da ileri gittiği doğrudur. Ama belki de onların –her biri de Marksçı temellere dayanarak kendi bildikleri yolda ilerleyerek– müdahalesinin en önemli sonucu, ideoloji kavramını Marx ile Engels'in bu kavrama atfettikleri gelip geçici yan etkiden kurtarıp siyasal yapının kalıcı bir niteliği haline getirmeleri ve kavramın en küçük düşürücü yananlamlarından bazılarını ortadan kaldırmaya gidecek yolu açmalarıdır.

İdeolojinin toplumsal kökleri: Karl Mannheim

Toplumbilimci ve toplum felsefecisi Karl Mannheim'ın (1893-1947) entelektüel başarısı Marksçı yaklaşımdan temel nitelikli bir anlayış çıkarmasıydı: ideoloji *bütün* tarihsel ve toplumsal çevrelerin bir yansımasıydı. Marx kapitalist düzendeki toplumsal koşulları ideolojik yanılsamaların kaynağı olarak yererken, Mannheim insanların düşünce süreçlerini etkilemenin her türlü toplumsal çevrenin bir özelliği olduğunu ve, dahası, bilginin "grup yaşamının işbirliğine dayalı bir süreci" olduğunu kabul etmekteydi. Bu güçlü anlamlarıyla, ideoloji, gelip geçici bir hayal değildi. Dahası, analitik çoğulculuğun ilk belirtileri de devreye girmekteydi: toplumların birçok farklı toplumsal grupları ve sınıf çevreleri vardı; bu nedenle, bu türden "düşünce biçimlerinin çokluluğu" birden fazla ideoloji yaratabilirdi. İdeolojilerin bu çoğulculuk potansiyeli, göreceğimiz gibi, daha sonraki ideoloji kuramları için çok önemli hale geldi. İdeolojinin akademik yönden incelenmesi için gereken temeli oluşturan Mannheim, bir anlamda, Marx ve Engels'in büyük ölçüde göz ardı ettikleri Destutt de Tracy gündemini yeniden diriltmekteydi.

Mannheim'a göre, ideolojinin hem toplumsal hem de psikolojik belirtileri vardı. İdeoloji yalnızca denetimi altındakileri bilerek yönlendirmek için kullanılmıyordu. Mannheim ayrıca insan düşüncesini ve bunun yanında da bilginin usdışı temellerini yönlendiren bilinçaltı varsayımlarını vurguladı. Sonuçta toplumsal gruplar, paylaşılan ritüeller, öyküler ve tarihler –ideolojilerin birleştirdiği

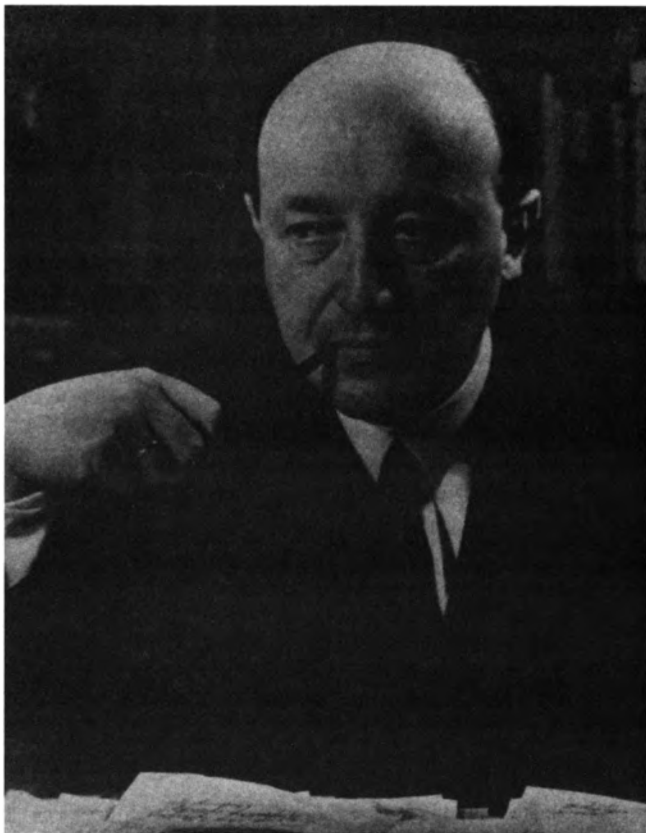
unsurlar– temelinde etkinlik gösterirler. Çoğumuz için, kendimizi farklı bir perspektiften görmek, düşünmeden ve eleştirmeden benimsediğimiz gelenek ve alışkılara dikkat etmek oldukça zordur. Bilinçsizce ve usdışında gerçekleşenlerin maskelerinin indirilmesi ancak ve ancak toplumsal gelişmenin daha gelişmiş bir aşamasında, onları ussal açıdan kanıtlama çabaları gösterildiğinde gerçekleşebilir. Bu maskeleri indirme işleminin etkisi genellikle sınırlıydı, çünkü Mannheim, Marksçı çizgiyi izleyerek, işe ideolojinin yöneten sınıfın çıkarları tarafından toplumun gerçek koşullarının engellenmesi biçiminde bir algıyla başlamıştı. Ama Mannheim bu statik ideoloji görüşüne koşut bir ütopya kavramını ekledi. Ütopya, mevcut toplumu değiştirmeye ya da ona yol göstermeye eğilimli olup toplumun yalnızca olumsuz yönlerini gören ve gerçek durumu göremeyen baskı altındaki gruplar tarafından kabul edilmiş bir gelecek ya da kusursuz toplum hayaliydi. Bu ayrım üzerinde tartışabiliriz. Mannheim'ın ütopya olarak adlandırdığı şeye biz günümüzde geleneksel ya da muhafazakâr bir ideolojinin karşıtı olarak ilerlemeci ya da dönüştürmeci ideoloji demekteyiz. Bu bir yana, Mannheim'a göre, kendisi gibi analizciler tarafından yayılan açıklamaya yönelik kuramlar ideolojinin ağına takılıp kalmış olan daha az bilinçli ideoloji üreticilerini ve tüketicilerini aydınlatacaktı. Mannheim'a göre, Marx'a göre olduğu gibi, ideolojinin psikolojik özellikleri bilinçli çarpıtmalar, ince hesaplı yalanlar ve kendi kendini kandırma biçimleriydi. Bu, yerleşik ideoloji anlayışıydı. Mannheim bunu bireyler tarafından bir bakıma bilerek yanlış yorumlanan belirli tartışmalarla ilişkilendirdi. Fakat bütünsel ideoloji anlayışı bir *Weltans-*

chauung idi: belirli bir grup tarafından benimsenen, daima tarihsel dönemin genel fikirlerini ve düşünce dizgelerini yansıtan, her şeyi kapsayıcı bir dünya görüşü. Burada ikili bir meydan okuma söz konusuydu: birincisi, varoluşun farklı biçimlerinden kaynaklanan ve rekabet içinde olan ideolojik dizgeleri Marksçılığın görmezden gelişi ve ikincisi de siyaset felsefecilerinin toplumsal yaşam ve bireylerin eylemleri hakkında evrensel ve her zaman geçerli gerçekler arayışı. Bütünsel ideoloji anlayışının bütünleyici doğasını kabul ederek, Mannheim, onu düzenli ve dizgesel bir biçimde anlama yolunda ilerlemekteydi. Bir ideoloji toplumsal dizgelere özgü olan, somut bireylerin toplu ve psikolojik açıdan anlaşılabilir fikirlerine indirgenemez bağımsız bir düşünce yapısıydı.

Mannheim bugün ideolojiyi inceleyenleri hâlâ ikiye bölen bir konuyu da gündeme getirdi. Gördüğümüz gibi, Marksçılık sahte bilginin yabancılaşmış üreticilerini –felsefecileri ve ruhban sınıf üyelerini– ayıklamak yoluyla popülist anlamlara kendi mantıklarıyla karşı koymaktaydı. Fakat bütünsel bir ideoloji anlayışı grup içindeki geniş kökenleri ve hatta kitlesel tutumları ve fikirleri göstermekteydi. Bu, Mannheim'ın inancına göre, aşamalı bir süreçti. Aydın sınıf toplum için "dünya yorumunu sağlama gibi bir görevleri olan" bir gruptu. Toplumlar evrimleştikçe ve toplumsal hareketlilik arttıkça, bir aydın sınıfın üyeleri çok daha çeşitlilik gösteren toplumlara, geçmişlere sahip kişiler arasından seçilmeye başladı. Bu üyeler artık sınırlı ve kapalı bir organla bağlantılı değildi. Yine de, aydın sınıfın üyelerine Mannheim'ın düzenlemesinde hâlâ özel bir rol verilmekteydi. Bu üyeler gitgide daha bağımsız,

öznellikten daha uzak bir dünya yorumu sağlamaktaydı. Mannheim'a göre, bir aydının eğitimli ya da kültürlü biri olması değil, kendisini koşullandırıcı toplumsal geçmişinden koparabilen ve kendi toplumunda mevcut farklı toplumsal ve tarihsel perspektifler arasında "serbest dolaşım" gerçekleştirebilen biri olması gerekiyordu.

Ancak, burada Mannheim Marksçılıktan esinlenmiş kökenini sergiliyordu, çünkü bu özgürce dolaşan kimseler tarafından üretilmiş ve hem ideolojinin hem de ütopyanın tikel görüşlerini aşacak birleşik bir bilgi toplumbilimi olasılığına –toplumsal gerçekler olasılığına geri dönüşe– inanmaktaydı. Bu sürecin anahtarı da Mannheim'ın görecelik ile ilişkicilik arasında yaptığı ayrımda yatıyordu. Görecelik bütün düşüncelerin düşünen kişinin somut, tarihsel durumuyla bağlantılı olduğunun ve hiçbir nesnel, evrensel statüsünün bulunmadığının kabul edilmesiydi. Ama hiç de istenmedik bir tepkiye yol açmaktaydı: eğer bu doğruysa, bütün düşünceler öznel oldukları gerekçesiyle dışlanabilirdi. Bu durumda da baskı uygulayanlar ve savaş çığırtkanları da suçlanamazdı: onlar yalnızca kendi çevrelerinin birer ürünüydü. Bu da, kuşkusuz, toplumsal güdüleri ve eylemleri değerlendirmek için güvenilemeyecek bir yöntemdi ve Mannheim bunun yerine ilişkiciliği getirdi. İlişkicilik, tıpkı görecelik gibi, düşüncenin kavramsal konumu ile toplumsal ve tarihsel konularda mutlak gerçekliğin yokluğunu kabul etmekteydi – hatta görünüşte ideoloji karşıtı olan Marksçılık bile Mannheim tarafından bir ideoloji olarak gösterilmekteydi. Bazıları buna bugün "Mannheim paradoksu" demektedir; buna göre, kendimiz ideolojik bir bakış açısı edinmeksizin bir bakış açısını ideolojik olarak gösteremeyiz.

3. Karl Mannheim.

Fakat ilişkicilik üç şeyi tartışmaya açıyordu. Birincisi, fikirlerin ancak ve ancak birbirlerine karşılıklı bağımlılıklarını anlamamız durumunda kavranabilir olduklarını onaylıyordu. Düşüncenin tek bir unsurunu bile, o düşüncenin diğer destekleyici ve karşılıklı etkileşim içindeki fikirlerle ilişkisini kesinleştirmeden anlamak olanaksızdı. İkincisi, bu bütünsel çerçeve, ilişkicilik yanlısı farklı bakış açılarının değerlendirildiği ve gerçek dünya "gerçekler"i ile bilgisinin çıkarılabileceği bir toplumsal duruş olasılığını sunmaktaydı. Bu da analizcinin farklı ideolojik görüşler arasındaki nitelik farkını ayırt edebilmesini sağlıyordu. Bir toplumda yayılan değişik fikirleri incelemek, birbirleriyle karşılaştırmak ve bu fikirlerin hangi özelliklerinin hem geçerli hem de karşılıklı olarak destekleyici olabileceğine karar vermek olanaklıydı. Mannheim bu gerçeklerin daha kalıcı bir yaşamı olup olmayacağı konusunda net bir şey söylemiyordu. Ama, üçüncüsü, bilgi *toplumbilimi* ancak ve ancak bütüncül ideoloji anlayışının gelişmesiyle yüzeye çıkabilirdi. Bu da ideoloji teriminin "yalnızca" siyasal başatlığı kullanma ya da bu başatlığa direnme anlamının ideolojik tartışmalardan bir anlam çıkaracak önemli bir eleştirel gereç olma anlamına kayması demekti. Sorun artık yalnızca ideolojinin ne *yaptığı* değildi, ideolojinin ne tür bir düşünce *olduğuydu*. Mannheim'ın katkısı yalnızca bu ikinci sorunun önemini kavramasında yatmıyordu. Mannheim, birinci soruyu yeniden düzenleyerek, ideolojinin olumsuz tınısını onun olumlu işlevleriyle ilişkisi lehinde bir kenara bırakmasını sağladı.

Mannheim'ın yaklaşımının sonucu bir "siyaset bilimi" oldu ve aydın sınıf da görevinin bir toplumun tikel

gerçeklerini araştırıp değerlendirmek olduğunu gördü. Mevcut görecelik yanlısı görüşlerin doğal sınırlılıklarını tanımlayarak, Mannheim, –mutlak ve bağlayıcı bilgi yönünde herhangi bir nihai adım atmaya isteksiz olmasına karşın– değerden yoksun bilgi yönünde önemli bir adım atmayı düşünüyordu. Gözlemlerine göre, ideolojiler sürekli değişmekteydi ve dinamikti, tıpkı bilgi gibi. Oysa Destutt de Tracy ile başlayan ve Marx ve Engels sayesinde yönünü bulan olgucu eğilim korundu. Fikirler nesnel bir biçimde incelenebilirdi; daha da önemlisi, nesnel bir biçimde –toplumsal gerçeklik bilgisi olarak– *üretilebilirlerdi.* Kendi görecelik anlayışı yoluyla siyasal fikirlerin uzlaşmaz bir çoğulluğunu saptamasına karşın, Mannheim, bu çoğulculuğu kendi başına toplumsal yaşamın zengin bir kaynağı olarak değerlendirmedi. Eğer çoğul bakış açılarının her biri onu savunanlar tarafından mutlak kabul edilirse, istikrarı bozan ve üstesinden gelinmesi gereken unsurlara dönüşebilirlerdi.

Mannheim'ın yaklaşımının eksiklikleri açıkça ortadadır. Kendi sınıflarının ve tarihsel bağlamlarının ötesine geçebilecek bir grup bireyin bu bağlamdan kaynaklanan ideolojilerin bağını koparabileceklerine inanıyordu. Aydın sınıfın tamamının tek bir anlaşma noktasında buluşacağını ve böyle bir noktanın da ideolojik olmayacağını varsayıyordu. Günümüzde araştırmacıların uzlaşması konusunda daha kuşkucuyuz. Birçok toplumsal ve tarihsel konu için birden fazla ikna edici açıklama ve yorum olabileceğini ve araştırmacıların kendilerini kendi değerlerinden ve tercihlerinden kolaylıkla sıyıramayabileceklerini kabul etmekteyiz. Mannheim, belli ki, bütün ideolojik konumların

kendi dışlayıcı değerlerini ortaya koydukları bir durumdan kaçınmak istiyor ve bunun yerine "yeni bir nesnellik tipi" umuyordu. Ama ideolojiden vazgeçmek gereksizdi, çünkü bir tür görecelik biçimine tutunmak bütün bakış açılarını *eşit düzeyde* değerli görmeye yol açmaz.

Bunu şöyle açıklayabiliriz: Nesnelcilerin savına göre, yolların yalnızca biri Roma'ya çıkar. Aşırı görecelik yanlıları bütün yolların Roma'ya çıktığını (ama başka yerlere de çıkabilir) ve yollardan birinin diğerinden daha iyi olup olmadığını bilemeyeceğimizi ileri sürerler – bu tamamen yolcunun görüşlerine bağlı bir şeydir. Mantıkla sınırlandırılmış görecelik yanlıları bütün yolların değilse de çoğu yolun Roma'ya çıktığını ve bu yolların da nitelik, sürat ve güvenlik açılarından farklılık gösterebileceğini ileri sürerler. Yolcunun yolun hangi özelliklerine daha fazla değer verdiğine bağlı olarak farklı yollar önerilebilir, ama bu özelliklerin değerlendirilmesi de yolcunun kişisel yargılarının yolun yüzeyini, trafiğin yoğunluğunu, mesafeyi ve yapı niteliklerini değerlendirmek için kabul edilmiş standartlarla karşılaştırılmasına bağlıdır. Mannheim olsa olsa bir tür öznellik-arasılıktan söz ediyor olabilirdi; yani, örtüşen ama yine de görecelik yanlısı olan anlayışlardan.

Bireylerin kendilerini kendi ideolojilerinden düzgün bir biçimde kurtarma kapasitelerini de sorgulayabiliriz (ve III. Bölüm'de bunu yapacağız). Mannheim'ın yaklaşımı 20. yüzyılın ortalarında gerçekleşen bazı "ideolojinin sonu" tartışmalarının habercisiydi. Bu tartışmalara göre, modern toplumlar gönenç devleti ya da tüketici toplumu gibi üzerinde uzlaşılmış prensipler ve siyasalar konusunda bir noktada birleşmekteydi. Sonuç olarak da temel görüş

farklılıkları ortadan kalkacaktı. Bu da sonuçta –herkes tek bir bakış açısında uzlaşsa bile– elde hiç değilse *tek bir* ideoloji olacağı gerçeğini göz ardı ediyordu. Bize hâlâ *bir* harita gerekiyor.

Son olarak, karşımızda ideolojinin önemli bir rolü duruyor. Marx'a göre, ideoloji kavramının kendisi, bizi kendisinin sinsi doğasına ve bu doğayı maskeleme gereksinimine karşı uyarmak gibi önemli bir role hizmet ediyordu. Mannheim'ın bu yaklaşım ile ideolojinin incelenmeye değer bir konu olduğu görüşü arasında gidip geldiği görülür. Hem rekabet içindeki ideolojilerden gerçeği damıtmayı hem de onların değişken biçimlerini incelemeyi istiyordu. İnsan düşüncesinin geçici ve çözülmesi zor doğasının farkında olduğu gibi, insanın geleceğini ortaya koyabilecek bazı düzensizliklerinin kalıcılığının da farkındaydı. Bu, düzgüsel bir eğilime sahip toplumbilimdi; bu toplumbilimde araştırmacı sonuçta belirli tarihsel değişmeleri ve belirli ideolojileri diğerlerinden daha değerli kabul edecek ve bunu da tarihin bütünselliğini anlayarak gerçekleştirecekti. Bu geniş kapsamlı bir görüş oluştursa da nihai değildir. Daha ziyade, zamanımız ve yerimiz açısından, "göreli bir açıdan en uygun" sayılabilir.

Mannheim'ın yaklaşımının ayrıntıları onu ideoloji kuramcılarının en başına yerleştirir, ama o yine de eski ve yeni anlayışlar arasında tanımlanmamış bir bölgede yer alıyordu. Siyaset kuramı açısından gelecek nesillere çok büyük bir zorunluluk getirdiği kuşkusuz: gelecek nesillerin kendi varsayımlarından ve kategorilerinden haberdar olmaları gerekiyordu. Siyaset konusunda naif bir düşünce biçimi –siyaseti günlük yaşamın olasılıkları ve kusurları

ötesinde yükselen yalın bir biçim olarak gören bir düşünce biçimi– artık olanaklı değildi. Siyasal düşünceyi anlamak için bu düşüncenin büyük bölümüne ideoloji gözüyle, tarihsel ve toplumsal koşulların bir ürünü gözüyle bakmak ve onu bu biçimde çözümlemek gerekiyordu. Marx bu ideoloji kavramının eleştirel özünü bütün insan düşüncelerinin kalıcılıktan uzak ve yumuşak doğasını vurgulamak için kullanmıştı. Bu kalıcılıktan uzak olma halinin belirli bir tarihsel bağlamın sonucu mu olduğu yoksa kendisinin ideolojinin kalıcı bir özelliği mi olduğu ise Mannheim'ın başkalarının düşünmesi için yanıtsız bıraktığı bir soruydu. Fakat Mannheim daha sonraki Markşçıların bile kafasını karıştıracak yaşamsal bir konuyu yanıtsız bıraktı: ideolojiyi Markşçı sınıf kavramından ayırmak olanaklı mıdır ve gerekli midir?

İdeolojinin yayılması: Antonio Gramsci

Radikal İtalyan Markşçı kuramcı Antonio Gramsci'nin (1891-1937) ideolojinin analizine katkısı Mannheim'ınkiyle hem koşutluklar hem de karşıtlıklar içeren biçimlerde önemlidir. Gramsci büyük ölçüde Markşçı bir gelenek *dahilinde* çalışarak Markşçılık açısından ideoloji anlayışında değişiklikler gerçekleştirdi. İdeolojiyi inceleyenler onu en çok hegemonya kavramından ötürü tanırlar. İdeolojik üstünlük başat bir sınıf –burjuva sınıfı– tarafından yalnızca devlet gücü kullanılarak değil, aynı zamanda farklı kültürel yollar kullanılarak uygulamaya geçirilebilirdi. Gramsci ideolojinin yalnızca devletin bir gereci olduğu görüşünden

ayrıldı. İdeoloji devlet dışındaki bireyin ve grup etkinliğinin alanı olan sivil toplumda işlemekte ve üretilmekteydi. Burada, bir kez daha, aydınlar ideolojinin başlıca tasarlayıcıları ve yönetmenleri olarak ve kültürel etkinliği kullanan sivil liderler olarak ortaya çıkmaktaydı. Toplumsal yaşamın bu biçimde sızma göstermesi nüfusun büyük bölümünden onay alınmasına dayanmaktaydı – bu yolla kitlelerin kendi uzlaşmalarının kendiliğinden kaynaklandığını düşünüyorlardı. Bu uzlaşma süreci –Gramsci buna hegemonyadan ayrı olarak liderlik demekteydi– yönetsel erk yoluyla kullanılan hegemonyadan önce gelmekte ve bu hegemonyaya giden yolu açmaktaydı. Gramsci bu nedenle üreticileri açısından daha bilinçli bir yaratı olan ideoloji ile üreticileri açısından daha bilinçsiz bir yaratı olan ideoloji arasındaki ayrımı keskinleştirme eğilimindeydi.

Gramsci'nin ideolojik hegemonyayı incelerken gerçekleştirdiği akıllıca bir hamle, onun, her ne kadar Marksçı bir perspektiften olsa da, bu hegemonyanın önemine karşı duyarlılık göstermesiydi. Hegemonyanın kurulması farklı çıkarların ve bunların ideolojik ifadelerinin eşgüdümünü gerektiriyordu; böylece her şeyi kapsayan bir grup –belki de toplumun bütünü– işin içinde yer almaktaydı. Hegemonya uzlaşmayı üretiyordu – bu, ikincil grupları da bir ölçüde dikkate alan bir dengeydi. Marksçılara göre, sınıfların karşı karşıya gelmesi, Marksçıların birleşik bir toplum amacına hizmet edebilecek bir biçimde dayanışmanın oluşmasına yol açmaktaydı. Bunun böyle olmasının nedeni, farklı ideolojilerden biri ya da birkaçının bileşimi üstün gelene kadar bunların bir çatışma durumunda kalmasıydı. Sonuç da dışarıdan evrenselliği andıran entelektüel, ah-

laksal, ekonomik ve siyasal bir birlikti. Fakat Gramsci'nin ideoloji kuramında kendisinin asla vurgulamadığı liberal bir tutum söz konusuydu. Bu da sivil toplum içinde –en azından yüzeysel olarak– serbestçe seçim, uzlaşma ve özdeksel ya da entelektüel pazarlar ile ilişkilendirdiğimiz bir gönüllülüğe dayanmaktaydı. Marksçı zırhta bir gedik daha açılmıştı.

Gramsci hegemonya kavramını hem felsefi hem de siyasal açıdan gerçekliğin eleştirel ve tektip kavranışı yönünde büyük bir ilerleme olarak görüyordu. Tarihsel süreç boyunca yeni bir entelektüel ve ahlaksal düzen, "daha saf ve belirleyici ideolojik silahlar" taşıyan "otonom ve üstün bir kültür" evrimleşebilirdi. Gramsci'nin hegemonya kuramı Marx'ın sormadan bıraktığı bazı soruları gündeme getirmeyi amaçlar. İdeolojik denetimin aldığı biçimler nelerdir? İdeolojik hegemonya ile siyasal hegemonya arasındaki ilişki –ve farklılık– nedir? İdeolojilerin çok olmasının, ideolojilerin yükselişe ve düşüşe geçmesinin nedenlerini açıklayabilir miyiz? İnsanlar bir ideolojiye *inanmayı* hangi anlamda –böyle bir anlam varsa– seçerler? Bu sorular gündeme alınarak, 20. yüzyılın geri kalanında birtakım olası yanıtlar verilmeye çalışıldı.

Gramsci'nin hegemonya kuramı bir yana, onun oynadığı rol ideolojinin bir diğer yönünün analiz edilmesi açısından daha büyük önem taşır. Marksçı ideoloji anlayışının soyut ve yoğunluktan uzak, doğru toplumsal uygulamaları gizlemenin ve engellemenin bir yolu olarak ortaya konulan doğasına karşın, Gramsci, ideolojinin dünya üzerinde bir uygulama olarak işleyişini incelemeye çalıştı. İdeolojiden bir düşünce uygulaması diye söz edebiliriz. Bu da (siyasal)

düşüncenin yinelenen bir kalıbı anlamına gelir; bu kalıbın kanıtları da somut dünyada mevcuttur. Düşüncelerimizin kanıtı eylemlerimizde ve sözcelerimizde yatar. Düşünce uygulamalarımız özdeksel ve gözlemlenebilir uygulamalarla ve eylemlerle karşılıklı olarak bağdaşır ve bunlara bilgi sağlar. Bazen bir hareketi kuramdan uygulamaya doğru izlemek daha mantıklıdır; başka zamanlarda da kuram uygulamanın kendisinden çıkarılabilir. Karşımızda daima iki şeritli bir yol durmaktadır.

Örneğin, serbestçe seçim yapma görüşü liberaller arasında yinelenen bir kalıptır ve oy verme, alışveriş yapma ve eş seçme gibi sayısız duruma uygulanır. Oy verme söz konusu olduğunda, bu görüş bilinçli bir genel ideolojik prensip olarak düşünülebilir. Oy verme liberal ideolojilerin temelinde yatan ve bir diğer temel kavram olan uzlaşmayla bağlantısı bulunan siyasal tercihin bilinçli olarak kullanılmasıdır. Alışveriş yapmak ekonomik serbest pazar ilişkilerine katılım anlamını taşır, fakat alışveriş yapanlar bu uygulamanın serbest ticaret prensibini kapsadığının ender olarak bilincindedir. Duygusal ve cinsel ilişkiler için bir eş seçmek ancak ve ancak görücü usulüyle evlenme bağlamında bilinçli bir ideolojik düşünce uygulamasıdır. Aksi halde, analizci tarafından gönüllülük prensibinin içerilmesi biçiminde kodu çözülmesi gereken, ideolojik açıdan bilinçsiz bir uygulamadır. Bizler eşimizi serbest tercih prensibine bağlılığımızı sergilemek için seçmeyiz; fakat bu böyle bir tercihin büyük ölçüde görünmez bir örneğidir. Bütün bunların sonucu, ideolojilerin somut etkinliklerde mevcut olduklarını –somut etkinliklerin çok yukarılarında dolanmadıklarını– görmek olacaktır. Yapmak ile düşünmek ara-

4. Antonio Gramsci.

sındaki ikilik bu noktada zorlanır, çünkü düşünmek kendi düzenliliklerini sergileyen bir etkinliktir. Siyasal açıdan düşünmek kolektif davranışın nasıl örgütleneceği düşüncesinde bariz biçimde görülür, ama aynı zamanda görgül açıdan gözlemlenebilir gerçeklerin ortaya çıkarılmasıyla da elde edilebilir.

Marx ve Engels Alman felsefesini yalnızca birkaç profesyonel tarafından uygulanan, ideolojinin metafizik bir biçimi olduğu gerekçesiyle dışlamıştı. Gramsci ise pek çok insanın kılgısal etkinlikle –içinde yaşadıkları dünyanın görüşleri tarafından sınırlandırılmış etkinliklerle– uğraştıkları için birer felsefeci olduklarını ileri sürerek felsefeyi yüce konumundan aşağılara indirmeyi amaçladı. Tam bir darbe indirerek, Gramsci, felsefenin mistik niteliğini ortadan kaldırdı ve onu bireyin normal düşünce süreçleriyle yeniden bütünleştirdi. Ancak bunu üç aşamalı bir siyasal düşünce yapısını koruyarak gerçekleştirdi. Felsefeciler tarafından üretilmiş bireysel felsefeler vardı, önde gelen gruplar tarafından dile getirilen daha geniş felsefi kültürler vardı, bir de popüler "dinler" ya da inançlar vardı. İkincisi, hegemonyanın somutlaşmış biçimiydi ve hegemonyayı elinde bulunduran grupların sonuçta denetim altında tuttuklarının düşüncelerine zorla kabul ettirdikleri uyumluluk ve eleştiri özelliklerini sergiliyordu. Üçüncüsü, dünyanın genel kavramlarının ani ve parçalar halindeki parıldamalar biçiminde ortaya çıktığına inanan kitleler arasında gelişmeye açık biçimde mevcuttu. Gramsci açısından önemli olan, bu üç düzeyden her birinin değişen oranlarda bir araya getirilip farklı ideolojik kokteyller üretilebilecek olmasıydı. Siyasal düşünce somut dünyaya

konumlandırıldığı ve somut dünyaya yönlendirildiği anda felsefi olan ile ideolojik olan arasındaki ayrım ortadan kalkmaya başlıyordu.

Gramsci'nin yardımıyla ideoloji hakkında öğrendiğimiz ve onun öncesinde bilmediğimiz ne olabilir? Mannheim'da olduğu gibi, Gramsci, ideolojiyi incelemeye değer –ve incelemeye açık– apayrı bir olgu konumuna getirdi. İdeoloji kitle iletişim araçları ve gönüllü kuruluşlarca yayılan ahlaksal ve kültürel düzgüleri ve anlayışları içeren geniş bir siyasal arenaydı. Ve asıl önemlisi de, ideolojinin farklı söylem biçimlerini benimseyebilmesiydi. İdeolojinin oybirliği ve onun pekiştirdiği dayanışma için temel nitelik taşıyan bir birlik peşinde olduğu doğruydu, çünkü belirli dönemlerin önde gelen aydınları kendi görüşlerinin çekiciliği yoluyla diğer aydınlara boyun eğdirmekte ve kitleleri yönlendirmekteydi. Bu aydınlar –Mannheim'ın aydınlarının aksine– ideolojiden vazgeçmiyordu; onların görevi ideolojiyi zamanın gereksinimleri doğrultusunda değiştirmekti. Bu tür bir değişikliğin parçaları da kitlelerin sağduyusunu yansıtacak, "sanatta, hukukta ve ekonomik etkinlikte ve bireysel ve kolektif yaşamın tüm ifadelerinde dile getirilecekti".

Sonuçta, Gramsci bize ideolojinin bir parça belirsiz doğasını bırakırken bizi aynı zamanda daha ileri gitmemizi sağlayacak gereçlerle de donatır. Gramsci, kafa karıştırıcı bir biçimde, ideolojiyi dogma olarak değerlendiren Marksçı görüş ile ideolojiyi olumsuz anlamlarından kurtarmaya yönelik cesur çaba arasında salınmaktadır. İdeolojiyi bir "toplumsal blok" dahilinde birliği elde etmek olarak görmekte, toplumsal gerçekliği yakalayacak bütünsel ve homojen bir ideoloji umudunu taşımakta, bu arada da bizleri ideoloji-

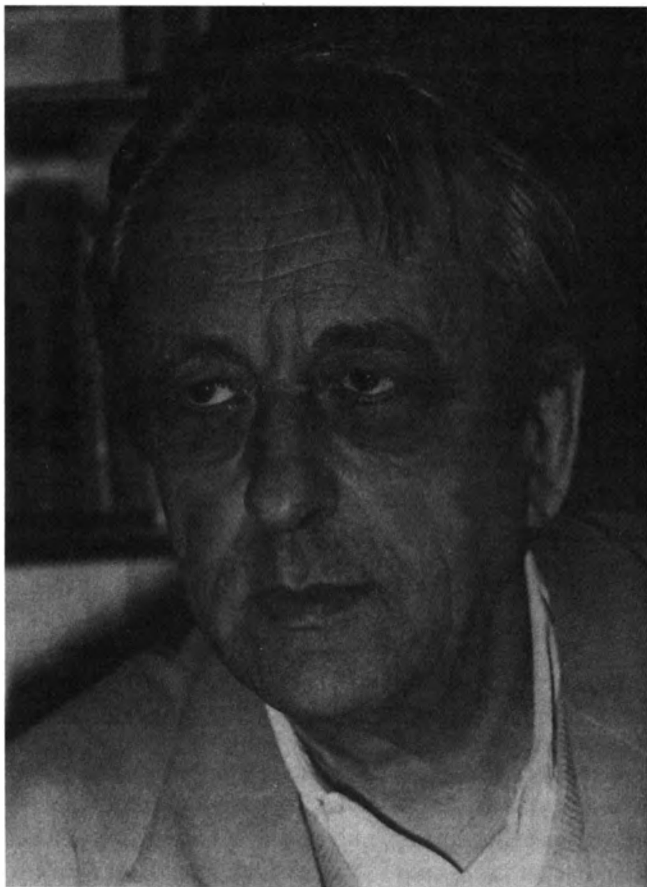
nin mevcut örneklerini ciddiye almaya yönlendirmekteydi. Mannheim'da görülenden çok daha ileri bir düzeyde, toplumsal dünyanın birleşik bir ifadesi ideolojik çoğulculuktan çıkacaktı. Fakat Gramsci ideolojinin kendisini sunduğu somut ve farklı biçimleri, özellikle de ideolojinin nitel açıdan değişken seslerini iyi kavramaktaydı. Nasıl ki Marx ve Engels aydınların ayakları yere basmayan düşüncelerini dikkate almamamızı istediyse ve nasıl ki Mannheim toplum konusunda tarafsız bir biçimde kuram oluşturmanın bir kaynağı olarak aydın sınıfı yeniden yapılandırmayı istediyse, Gramsci de aydın sınıfla diyalog içinde olup modern dünyayı nitelendiren karmaşık ideolojik konumları üreten popüler düşüncenin rolünü kabul etmekteydi.

İdeolojinin gerçekliği: Louis Althusser

Fransız Marksçı felsefeci ve akademisyen Louis Althusser'in (1918-90) ideoloji kuramlarının gelişmesinde oynadığı rol Mannheim ya da Gramsci'nin rolü kadar önemli olmasa da, Althusser Marksçı gelenek içinde ideolojiyi yeniden tanımlayanların başlıcaları arasında sayılır. Althusser, Marx'ın izinden giderek, yönetimdeki ideolojiye emekçilerin yöneten sınıfa tabi kılınmasını sağlama rolünü atfetti. Bu da yerleşik düzeni pekiştirmek için gereken ahlak ve saygı kurallarını yaymak yoluyla gerçekleştiriliyordu. Devlet, kilise ve silahlı kuvvetler gibi resmi "gereçler" baskıyı pekiştirmek ve mevcut ekonomik dizgenin geçerliliğini sağlamak için gereken "bilgi"yi elinde tutuyordu. Fakat, Althusser'in Marx'tan ayrıldığı nokta, ideolojinin

gerçekliği bulanıklaştırmaktan ziyade bir "yeni gerçeklik" olduğunu kabul etmesiydi. İdeolojik üstyapıyı üç katlı bir binanın en üst katına benzetiyordu. Bu kat ekonomik ve üretici temele –giriş katına– ve siyasal ve yasal kurumlara –orta kata– yerleştirilmişti. Bu katlar da üstyapının birer parçalarıydı ama doğrudan temelde işe karışıyorlardı. Temelin üstünde yükselseler de, üst katlar "görece otonomluk" taşımaktaydı.

Uygulamada, baskılayıcı devlet gereci üstünlük sağlayan siyasal güçtü, ama ideoloji simgesel denetimci olarak kendisine özgü bir yaşam geliştirdi. İdeolojik devlet gereçleri dinsel, hukuksal ve kültürel yapılarda, kitle iletişim araçlarında ve ailede, özellikle de eğitim dizgelerinde konumlanmıştı. Althusser'in ideolojiye ilişkin değişen anlayışlara katkısı onun kurumsal biçimlerinin çeşitliliğini kabul etmek oldu – Marx ile Engels'in kötülediği yanılsamanın tekilliği karşısında ideolojik gereçlerin çoğulluğuydu bu. Bir ikinci katkı, ideolojinin kamusal alanın ötesinde kişisel alana da geniş bir biçimde yayıldığını kabul etmekti. (Althusser ailenin kişisel alanı ile daha geniş kamusal alan arasında bir ayrım yapmıyordu.) Dünyadaki siyasal görüşler yaşamın her aşamasında mevcuttu. Fakat diğer birçok Marksçı'da olduğu gibi, bu kısıtlı bir çoğulluktu: ideoloji yalnızca farklı toplumsal alanlardaki konumu açısından çoğuldu. İşlevlerinde çoğul olmayıp yalnızca mevcut kapitalist sömürü ilişkilerini korumak için Marksçıların birleşik üstünlük erki işlevi dedikleri şeyi sürdürmekteydi. Althusser belirli ideolojilerin kuramını formülleştirme işine çekilmeye direnmekteydi; ideolojinin baskıcı erkle ilişkisiz yönleriyle de ilgilenmiyordu.

5. Louis Althusser.

Bir üçüncü katkı, ideolojinin, belirli ideolojilerin benimsedikleri tarihsel biçimler önemli olmaksızın, temel nitelikleri olduğunu ısrarla vurgulamaktı. Bu katkı günümüzde ideolojiyi inceleyen araştırmacılar tarafından büyük ölçüde paylaşılır. Marx ve Engels'in aksine, Althusser, "ideolojinin sonsuz olduğunu" ilan ediyordu. Bununla da, bireylerin kaçınılmaz olarak kendi varoluşlarının gerçek koşullarını belirli bir biçimde dikkate aldıklarını kastediyordu: bireyler bu koşulların gerçek dünyayla nasıl ilişkili olduğu hakkında imgesel bir açıklama üretirler. Örneğin, belirli ulusları özgürlük âşığı olarak betimlemek, kendi ülkelerinde bireylerin rasgele bir biçimde yönetilmek istemediklerini akla getirecek mevcut uygulamaları imleyebilir: seçimleri, özgür bir basını, yürütme organını düzenleyecek bir yargı organını. Ama, aynı zamanda, "özgürlük âşığı" terimi ideolojik anlamlarla yüklüdür. Bir ulusun bu tür özgürlüklerin hararetli bir taraftarı olarak hayali yönden temsil edilmesidir – bu seferberlik savaşı içerdiğinde ve diğer insanların özgürlüklerine müdahale anlamı taşıdığında ve o ulusun ekonomik çıkarlarını korumaya hizmet ettiğinde bile. İdeoloji, toplumların bu tür etkinliklerin özgürlük davasını gerçekten de ileri götürdüğünü hayal etmelerine olanak sağlar. Kendi gerçek dünyalarına yönelik bir görüş temin eder; bu görüş de bu dünyayı açıklar ve toplumları bu dünyayla uzlaştırır. İdeoloji bunu bu gösterimin yanıltıcı ve (Marksçıların sevdikleri terimi kullanırsak) çarpık doğasını bir toplumdan gizleyerek gerçekleştirir. İdeoloji kaçınılmazdır, çünkü bizim hayal gücümüz bu tür çarpıklıklardan kaçınamaz.

Althusser'in dördüncü katkısı, toplumsal uygulamalarda ya da kendisinin kullandığı terimle toplumsal gereç-

lerde ideolojinin özdeksel bir biçimde var olduğunu ileri sürmekti. Marksçı bir açıdan bakıldığında bu şaşırtıcı bir ifadeydi, çünkü ideolojilerin –Marx'ın ilk başlarda söylediklerinin aksine– özdeksel dünyada –önem taşıyan bir dünyada!– konumlandığı anlamını taşıyordu. Bireylerin etkinliklerini güdüleyen ideolojik anlayışlar, hatta o "çarpıtılmış" hayali gösterimlere ilişkin anlayışlar bile gerçekte vardı. İdeolojiler yalnızca bireylerin çarpıtılmış bilincini yansıtan bir 'camera obscura'nın yanıltıcı bükülmeleri değil, gerçekliğin bir yönüydü. Fikirler eylemler içinde var olmaktaydı – Gramsci bu gözlemi bir parça farklı bir biçimde gerçekleştirmişti. Bireysel eylemlerin ideolojiden esinlenen kaynağına saygı göstermek zorundaydık – bunların özgül insan ilişkilerini yansıtmadığını bilsek bile. Ne de olsa bunlar tamı tamına insanların gerçek dünyada sergiledikleri eylemlerdi. Bu eylemlerden çoğu insanların hayal gücünün toplumsal önem atfettiği türden ritüellerdi: futbol maçları, hasat kutlamaları, siyasal parti konferansları ya da dinsel tapınma. Althusser'e göre, biraz tartışmalı olsa da, düşünmek bile özdeksel bir uygulamaydı çünkü gerçekten de gerçekleşmekteydi. Althusser dışsal sözel söylemlere (herhalde konuşma ve metinlere) olduğu kadar "içsel" sözel söylemlere de (bilinç) değinmekteydi. Bu görüş, ideolojiyi analiz edenlere siyasal düşüncenin siyasal yaşamın görgül düzenliliklerinin merkezi bir yönü olduğunu ileri sürme olanağı sağlıyordu.

Son olarak, Althusser'in beşinci katkısı, somut bireylerin ideolojiyi taşıyan kimselere hizmet gördükleri ve böylece daha önceki Marksçılar tarafından dile getirildiği biçimiyle ideolojinin sınıfla kaçınılmaz bağına hizmet et-

6. Diego Rivera'nın *Evrenin İnsan Denetimcisi* adlı çalışması hem insanların başka insanlara üstünlük kurma arzusunu, hem de her türden hegemonyacı ideolojinin toplumsal çeşitlilikle başa çıkma konusunda karşılaşacağı zorluğu simgeler.

tikleriydi. Bu nedenle, ideoloji kavramının kendisi öznenin –ideoloji tarafından bilinç, irade ve aracılık taşıyacak biçimde yapılandırılmış bireylerin– ideolojik kavramına dayanıyordu. Diğer bir deyişle, "ideoloji" ve "özne" birbirlerini karşılıklı olarak tanımlıyordu. Eğer ben, diyelim ki, evlenmeyi ve tatmin edici ve kazançlı bir meslek sürdürmeyi isteyen bir birey olarak davranıyorsam, dünyamın merkezine kendi kişisel yaşam amaçlarımı yerleştirmekteydim ve diğerleri de benim bunu yapma hakkımı kabul ediyorlardı. Ama aynı zamanda kendimi "eş" olarak adlandırılmış bir başka bireyle uzun süreli, resmileştirilmiş bir ilişkiden ve diğerlerinin emeğini ve ürünlerini satın almanın yollarını sağlayacak kârlı bir etkinlikten tatmin olan özgür bir unsur olarak düşünmeme neden olacak bir ideolojinin ürünüydüm. Böyle bir ideoloji için "doğal olarak" yaşamakta ve kendiliğimden ve otonom bir biçimde davrandığıma inanmaktaydım.

Althusser'in özne ile ideoloji arasındaki ilişkiyi açıklamak için kullandığı terim "sorgulama" ya da adlandırmadır. Althusser ideolojinin soyutluğunu ve onun sırf bir grup ürünü olma konumunu reddediyordu. Gelecekte ideolojiyi inceleyecek olanların ideolojinin hem *bizde* hem de *bize doğru* bir şey olduğunu anlamalarını sağladı. Bizde olan bir şey söz konusu olduğunda, etkilerinin tam olarak farkına varmayız. Ama yeterince dikkatli olursak, birbirimizi ideoloji yoluyla, şu niteliklere değil de bu niteliklere sahip bireyler olarak tanımladığımızı kabul edebiliriz. Bu, beraberinde –"sen manavsın, ben de müşteri" gibi– düzen getiren karşılıklı bir kabullenme süreci ve bunun destekleyici biçimde her zaman aşikâr olmayan bir farkındalık

durumudur: "ikimiz de pazar kurallarına maruz kalmaktayız". Althusser'in görüşüne göre, "özne" teriminin müphemliği ideolojinin özünü çok iyi yakalamaktadır. Bireyin özgür inisiyatifine ama aynı zamanda daha yüksek bir otorite tarafından bireye üstünlük sağlanmasına göndermede bulunur. Örneğin, girişimci olmak, ödlek olmak, şefkatli olmak – bütün bunlar şu ya da bu nedenle ideolojik imgelemlerimizin önemli hale getirdiği belirli yönlerdir. Bunlar insanların eylemlerinden bir anlam çıkarmak için uyguladığımız kategorilerdir. Hepsi de birey öznelerin özelliklerini tanımlar ve bu nedenle de onları tanımlanabilir bir toplumsal ağa yerleştirir. Hepsi de bizim onayladığımız ya da onaylamadığımız uygulamalarla bağlantılıdır. Sonuçta –ve önemli bir biçimde– bütün bunlar toplumsal yaşamın *kalıcı yönleri* olmaktadır.

III. Bölüm

KURAMIN KAVŞAK NOKTASINDA İDEOLOJİ

İdeolojinin siyasal ve felsefi analizin bir kategorisi olarak neden kalıcılık kazandığının incelenmesi bize öykünün yalnızca bir parçasını anlatır. Somut tarihsel gelişmeler ideolojilere olan ilgiyi birçok kuramcının –ne kadar aydınlatıcı olurlarsa olsunlar– düşüncelerinden daha kalıcı hale getirdi. Hem Gramsci hem de Althusser bunu kabullenmiş olabilir. Avrupa'da kitle siyasetinin ortaya çıkışı liberalizm, muhafazakârlık ve sosyalizm gibi siyasal düşünce geleneklerinin sağlamlaşmasına tanıklık etti. Siyasal tartışmaya yönelik bu karmaşık hareketler ve çerçeveler hem var olma konusundaki kararlılıkları hem de siyasette karar verme alanında ön planda yer almaları sayesinde kendilerine özgü bir yaşam geliştirmeye başladı. Bu açıdan bakıldığında, ideolojiler bireyleri ve grupları siyasal eyleme iten siyasal geleneklerdi ve bazıları da kamu siyasalarının oluşumu üzerinde, hatta içinde yer aldıkları devletlerin geleceği üzerinde büyük etki yaratabiliyordu. Bu sürece siyasal partilerin bu düşünce gelenekleriyle oluşturdukları

yakın ilişki yardımcı olmaktaydı. Bu geleneklerin tanıtımını yapan insanlar bunları "ideoloji" olarak adlandırma konusunda her zaman istekli olmasa da sonuçta bunlar ideolojiydi – ama yukarıda ele aldığımız konuların yalnızca bazı unsurları açısından. Aslında, destekleyicileri bir ideoloji *kuramından* yoksun olsa da, ideolojilerin kendileri programa dayalı siyasetin gelişmesi sayesinde çok büyük güç kazandı: 19. yüzyılın sonlarında parti manifestosunun getirilmesi sayesinde ve siyaseti yalnızca erki elinde bulunduranlar ile seçkinler arasında bir mücadele, ya da hatta yalnızca bencil ve açgözlü çıkarların çatışması olarak değil de aynı zamanda erkeklerin ve kadınların zihinleri üzerinden sürdürülen bir mücadele olarak yorumlayan kılgısal siyaset düşünürlerinin ortaya çıkışı sayesinde.

Bir tanıma doğru: ideolojinin işlevleri

Siyasal gelenekler etrafında örgütlenen ideolojik inanç dizgelerini kavramaya yönelik mantıklı bir yol, işlevsel bir yaklaşım benimsemektir; yani, siyasal yaşamda oynadıkları rolü tanımlamak. Buna uygun olarak, aşağıda ayrıntılarına geçeceğimiz geçici bir tanımlama şöyle olabilir:

Bir siyasal ideoloji
(1) yinelenen bir kalıp sergileyen
(2) önemli gruplar tarafından desteklenen
(3) kamu siyasasına planlar sağlayıp mevcut planları denetimine almak için çabalayan
(4) bunu da siyasal bir topluluğun toplumsal ve siyasal

düzenlemelerini ve süreçlerini savunmak, yıkmak ya da değiştirmek amacıyla yapan bir fikirler, inançlar, görüşler ve değerler dizisidir.

Şimdi bu tanımı açalım.

Yinelenen bir kalıp gereksinimi siyasal açıdan önemlidir. Yalnızca gelip geçici, kendine özgü şemalardan değil de kalıcı güce sahip geleneklerden söz ettiğimizi ve söz konusu ideoloji ile kesişen siyasal kurumların ve ideolojilerin sürdürülebileceğini gösterir. Örneğin, liberalizm baş kaldıran toplumsal sınıfların kendilerini yönetici grupların despotça hegemonyasından kurtarma kararlılığı çevresinde ve yaratıcı bireyleri dünyanın merkezine yerleştiren Aydınlanma'ya bağlı olarak kültürel görüşlerin serpilmesi yoluyla gelişti. Liberal partiler bu ilk filizlenmeden bir süre sonra ortaya çıktıysa da özgürlük, ve tercih hakkını marjinalleştirilmiş gruplara kadar yayma ve insanca olanaklara giden yolu kapatan engelleri yıkma taleplerinden vazgeçmediler. Bunun da bugün bile tamamlanmaktan uzak olan uzun vadeli bir proje olduğu görüldü. Ayrıca, aynı adı taşıyan bir ideoloji ile parti asla birbirinin aynı olmasa bile, ikisi de birbirini karşılıklı destekler niteliktedir. Bu kalıbın kendisi –bölümün sonunda göreceğimiz gibi– katı değil, esnektir.

Bir ideolojinin önemli gruplar tarafından desteklenmesi gerektiği koşulu o ideolojinin kökenini ve çoğulcu ve kavgacı bir siyaset dünyasındaki rekabet gücünü gösterir. Althusser'in ileri sürdüğü gibi, ideolojiler bilinçli bireyler tarafından taşınsalar bile, Mannheim'ın farkına vardığı üzere, bunlar toplumsal ürünlerdir. İdeolojileri üretenle-

rin önemini belirlemek her zaman kolay değildir. Bir önceki bölümde genellikle aydınların bir ideolojinin sözcüsü olarak tanımlandıklarını gördük, ama ne Gramsci ne de Mannheim farklı aydın grupların var olması olasılığını dile getirdi. Fransa'da, Birleşik Krallık ya da ABD'nin aksine, aydınlar siyaset dünyasındaki güçlü konumlarını korumaktadır. Ancak, diğer önemli grupların rolü de artmaktadır. Önemden kastedilen şey, grubun üretim yollarıyla ilişkisinden ziyade, grubun basın yayın organlarını denetleyebilme ya da siyasal akıl hocası olarak hizmet verebilme yeteneği olabilir. Ya da günümüzde sözel becerilere denk düşen ve sözel olmayan iletişim becerileri kastedilebilir – reklamcılık, markalar, belgeseller, renk ve şekil simgeleri (sarı bir kurdele, kırmızı bir bayrak). Ayrıca, çıkar ve baskı grupları ideolojinin bir parçasına bağlı olabilir – örneğin, emekli maaşıyla geçinenlerin hakları konusuna. Bu parça da hakların vurgulandığı ve dezavantajlı konumda olanlar için yeniden paylaşımın savunulduğu daha geniş bir ideolojik ailenin bir bölümü olabilir. Gramsci'nin tartıştığı türden daha biçimsiz ve yaygın bir destek türü popülist duygu ve düşüncelere yerleştirilebilir; örneğin, dinsel inançlar temel alınarak, kadınlara eşit davranışı onaylamayı reddetmek. Bu konulara aşağıda geri döneceğiz.

Önemli olan, son kertede, siyasal etki ve bağlantılı ideoloji üreticilerine atfedilen toplumsal anlama ilişkin bir konudur. Ama bu da bize temel siyasetin bireyler arasında değil de daha büyük insan gruplaşmaları arasında gerçekleşen farklı değerler ve farklı çekişmelerin boyutuyla ilgili olduğunu anımsatır. İdeolojiler değişen kaderler ve değişen önem ölçütlerinin beraberinde grupların iniş ve

çıkışlarını yansıtır: aristokrat olarak doğmak artık eski günlerde olduğu gibi kişinin fikirlerinin ön plana çıkacağı anlamına gelmez. Bu da yeni bir destek arayışını başlatabilir. Örneğin, muhafazakâr partiler eski toplumsal tabanlarını yitirince dinsel çıkarlar çevresinde birleşen gruplara (Avrupa Hıristiyan Demokrasisi ile ABD'de Cumhuriyetçi Parti'nin bazı kesimleri), popüler tutumlara (göç karşıtlığı, vatanseverlik) ve ekonomik büyümenin korunmasına (büyük iş çevreleri) başarıyla yönelerek duruma uyum sağladılar.

Kamu siyasasına hakim olma mücadelesini kazanma gereksinimi bize *siyasal* ideolojileri ele almakta olduğumuzu anımsatır. İdeolojiler kamuyu hedef alırlar ve genellikle de toplumsal ve ekonomik siyasa ile etkili yönetim için (siyasal parti manifestolarında olduğu gibi) makro programlar oluşturma yarışına girerler. Her bir grup planı da ideoloji değildir elbette, ama daha büyük bir ideolojik tasarımın bir parçası biçiminde yorumlanabilir. Bir okulun yöneticileri okula öğrenci alımı için kullanılan yapıyı değiştirecek planlar yapabilir, ama bu "büyük gelenekler" anlamında bir ideoloji değildir. Fakat belirli bir ideolojinin toplumsal bütünleşme görüşüne yakınlık da taşıyabilir.

Son olarak, ideolojiler kamuoyunun olduğu kadar anahtar konumundaki karar organlarının da onayının alınmasında başlıca uygulamalardır. Siyasal aktörler büyük siyasal sonuçlar doğuracak önemli amaçlarda ideolojiler yoluyla yeniden bir araya getirilir. Açık siyasetin hüküm sürdüğü ülkelerde, ideolojiler iknadan propagandaya kadar uzanan etkinlikler yoluyla destek kazanmak için davalarının haklılığını göstermeye çabalarlar. 20. yüzyıl

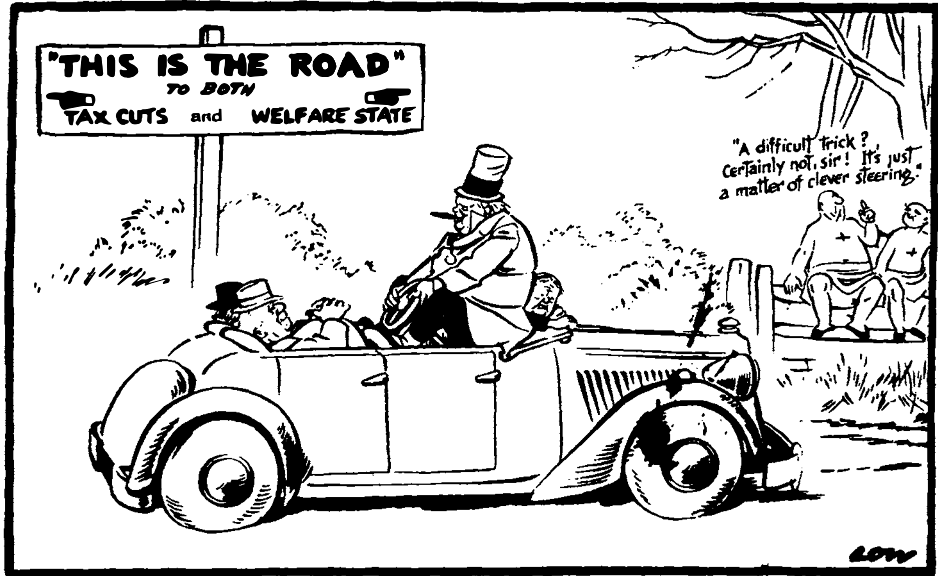
boyunca sosyalist partiler bu tür desteği emekçi sınıf insanları için kitapçıklar yayımlayarak (örneğin, ünlü Fabian Derneği broşürleri), kendi gazetelerini çıkararak ve açık pazarda satın alınması olanaksız olan ya da çok pahalı hizmetleri kendi üyelerine sağlayarak edindiler. Sosyalist partiler genellikle mevcut siyasalara muhalefet edip bunları değiştirmeyi amaçlar, ama diğer ideolojiler bu siyasaları ani ve kendi deyimlerince "doğal olmayan" değişikliklere karşı korumaya eğilimlidir.

İdeolojinin sonu mu?

İdeoloji analizcisinin karşılaştığı sorunlardan biri, ideoloji sahibi kişilerin çoğunun –onlarla sınırlı kalmasa da özellikle muhafazakârların– ideolojik olduklarını inkâr etmeleridir. Bunun yerine, kendilerini pragmatik olarak değerlendirir ve ideoloji yakıştırmasını da yalnızca radikal ve bütünsel değişim için planlar yapan siyasal hareketlerin fikirlerine layık görürler. Bu da, hiç kuşkusuz, açıkça mücadelenin –ve sonuçta da kendi fikirlerini haklı çıkarabilmenin– VI. Bölüm'de ele alınan totaliter rejimlerde –bunlarla sınırlı kalmasa da özellikle Nazi Almanyası'nda ve Stalin Rusyası'nda– büyük ölçüde eksik olması sorununu yansıtır. Bunların daha sıkı ve daha öldürücü ideolojileri vatandaşların ve tebaaların eleştirel ussal yetilerine çok az değer vererek zorla ve korku yoluyla kabul ettirildi. Bu iki rejimin öldürücü ve nefret yayan etkisi geliştirdikleri farklı faşizm ve komünizm biçimlerine aşırı değer yükledi ve kendi özelliklerini genel ideolojilerin özellikleriyle

bağdaştırma eğilimini yüreklendirdi. Bu nedenle, "ideolojiler çağı"na ilişkin akademik incelemeler, yanıltıcı bir biçimde, yalnızca kapalı ve diğer her şeyi kapsayan fikir ve uygulama dizgelerinin ideoloji olarak tanımlanabileceği, muhafazakârlık, liberalizm ve sosyalizmin ise "ideolojik olmadığı" anlamını taşımaktaydı.

İdeolojinin bu popüler reddinin doruk noktasına, bazı saygın araştırmacıların 1950'lerde ve 1960'larda ideolojinin sonunu ilan etme çabası önayak oldu. İdeolojinin böyle sert bir biçimde reddi, hem bu araştırmacıların benimsedikleri tarih yorumunun –ve bunun basın yayın organlarındaki yansımalarının– hem de Marksçılıktan kaynaklanan ideoloji kuramından çok daha sınırlandırıcı bir ideoloji kuramının kabul edilmesinin ürünüydü. Bu araştırmacıların inancına göre, totaliter rejimlerin yenilgisi dünya çapında ideolojik tahakküm için verilen vahşi savaşın ölümünü işaret ediyordu. Bu savaşı vermek yerine hem Ruslar hem de Amerikalılar tüketime yönelik bir toplum amaçlamakta ve benzer gönenç türleri hedeflemekteydi. Bunun sonucu, daha önceleri birbirine düşman olan dünya görüşleri arasında iyi yaşam gereksinimlerinin zorunlu kılacağı bir yakınsamanın gerçekleşmesiydi. Bu görüş o zamanlar inanılır görünüyordu. 1930'lar ile 1940'ların ideolojik açıdan "aşırı ısınma"sının ardından, 1950'ler özellikle sorunsuz gibiydi. Batılı toplumlar yıkıcı bir savaştan çıkarlarken Avrupa ülkelerinin sömürgelerine bağımsızlık haklarının verilmesi henüz bir başlangıçtı. Karma ekonomi yoluyla sağlanan ekonomik istikrar temel siyasal hedefti. Olumlu olan, Avrupa'da gönenç sunabilen devletlerin kurulmasında büyük adımlar atılmış olmasıydı; ancak,

7. İşte O Yol. *Tabeladaki yazı:* “İŞTE O YOL” / ÇİFT YÖN / VERGİ KESİNTİLERİNE ve GÖNENÇ DEVLETİNE”. *Konuşma*: “Zor bir karar mı? Kesinlikle hayır, efendim! Yalnızca aracı akıllıca kullanmak meselesi!”

ideolojik açıdan, bu durum uzlaşma siyasetinin var olduğu hissini, prensiplerdeyse çeşitliliğin terk edilmesini yarattı.

İdeolojinin sonunu ilan eden kuramcılar bir dizi yanılsamaya kapılmıştı. Bunlardan ilki mantıksal bir hataydı. Eğer muhafazakârlar, liberaller ve sosyalistler gönenç devletinin prensiplerini – yani, toplumsal malların devlet desteğinde yeniden dağıtımını ve temel siyasal amaç olarak da insanlığın gelişiminin desteklenmesini – uygulamakta anlaşırsa, bu, ideolojinin sonu demek olmayıp, birçok ideolojik konumun tek bir noktaya doğru ilerlemesi demekti. Ortada, yine de (aşağı yukarı), ortak bir gönenç devleti ideolojisi bulunacaktı. İkincisi hatalı bir tarihsel öngörüydü. 1960'larda yeni ideolojik çeşitliliklere tanık olunacaktı, özellikle de Üçüncü Dünya ülkelerinde. Afrika sosyalizmi, Endonezya'nın güdümlü demokrasisi, Arap milliyetçiliği – bütün bunlar siyasal arenaya girerek insan zihninin yepyeni toplumsal-siyasal düşünceler üretme becerisini sergilediler.

Üçüncüsü analitik bir hataydı. İdeolojiler yalnızca temel prensiplerden farklılık göstererek gelişmez, aynı zamanda çevresel ve ayrıntı nitelikli uygulamalardan da farklılık gösterebilir. Gönenç devletinin prensiplerine ilişkin tüm tartışmayı kabul etsek bile, ideolojik ayrılık bu kez teknik sorulara yönelecektir: (a) gönenç hizmetlerinden nasıl para sağlayacağız? (b) bütçelerin daima sınırlı olduğu düşünüldüğünde, hangi grupların devlet yardımı alma konusunda öncelik taşıması gerekir? Bu sorular birbirinden farklı bol miktarda ideolojik çözümü ortaya çıkarır. Doğrudan ya da dolaylı vergilendirme farklı prensipler gerektirir. Bunlardan ilki kademeli olabilir ve zenginlerin

nispeten daha fazla ödemesini sağlar. İkincisi ise zenginlerle yoksullara benzer vergiler uygulayarak ilerlemeci değil, gerici bir vergi haline gelir. Yardımı ilk önce kimin alması gerektiği de öncelikleri belirlemekle bağlantılıdır: Gençlerin yaşlılar karşısında önceliği olmalı mı? Ya da işsizlerin hastalar karşısında? Bedensel özürlülerin zihinsel özürlüler karşısında? Tek başına yaşayan annelerin sığınma hakkı isteyenler karşısında? Bunların tümü siyasa oluşturmada devreye girecek değerlere ilişkin çok farklı anlayışları yansıtan başlıca ideolojik ayrımlardır.

Sorduğumuz (a) sorusuna yanıt olarak, gönenç devletlerinin bir tür eşitlik savunduğunu varsaydığımızda, eşitlik bir finans yükünü üstlenebilmeye ilişkin orantılı yetenek biçiminde ortaya çıkar: haksızca bir dağıtım söz konusuysa, zenginden alıp yoksula verme temelinde bir yeniden dağıtımın savunulması biçiminde. İşte, bütün ideolojileri temelden ilgilendiren bir konu dizisi: ender miktardaki toplumsal ürünleri dağıtırken hangi kalıp benimsenecek? Sorduğumuz (b) sorusuna yanıt olarak, ihtiyaç sahibi ve tümü de üzerinde pek az denetim kurabildikleri yaşam koşullarıyla başa çıkabilmek için meşru bir yardım talebinde bulunan gruplar mevcuttur. Bu konu dizisi de merkezi açıdan bütün ideolojileri ilgilendirir: hak eden ya da ezilmeye açık gruplardan gelen taleplere öncelik tanırken, eksikliği durumunda ideolojinin bocalayacağı yaşamsal siyasal desteğin nasıl canlı tutulacağı.

"İdeolojinin sonu", ayrıca, birçok açıdan gerici bir *kuramsal* yaklaşımdı. İdeolojiye vahiylere özgü bir düşünce aurası, tam bir bilimsellik savıyla tarihsel gerçeği açıklığa kavuşturma aurası, bir toplumsal mühendislik yöntemi,

laik bir din tutkusu atfetmekteydi. İdeolojiyi "ruhban sınıfı" konumundaki aydınların yaratısı olarak gören, ideolojiyi toplumdan uzaklaşıp "saf" düşünce peşinde koşar biçimde betimleyen yaklaşımı kaldığı yerden sürdürüyordu. Aleyhtarların başında gelen Daniel Bell'e göre, ideoloji, "ıslah edilemeyecek düzeyde düşkün bir sözcüktü"; bir diğeri olan Edward Shils'e göre, ideolojiler kendi toplumlarına yabancıydı ve her zaman körü körüne bireysel itaate gereksinim duymaktaydı. Marksçı anlayış, belli ki, Batılı ideoloji kuramlarını bir çıkmaz yola sokmuştu. Bu da Mannheim, Gramsci ve Althusser'in farklı yollardan da olsa ideoloji kavramına kazandırdıkları ince anlamları göz ardı etmekteydi; hatta, Marx'ın kendisinin bu konuda geliştirdiği ince anlamları da gözden kaçırıyordu. "İdeolojinin sonu"nu savunanların aksine, ideoloji *kavramının* yararlılığı –bu kavram tarafından anlamlandırılan gerçek düşünce dizgeleri bir yana– hâlâ açıkça görülmekteydi. Bazı yollar kapalı gibi görünse de başka yollar açılmaktaydı.

Kitlesel tutumlar ve inanışlar

Birleşik Devletler'de toplum bilimlerinin gelişmesi daha en baştan Avrupalı araştırmacıları meşgul eden kavramsal unsurlardan yoksun, Marksçı olmayan bir ideoloji görüşünü gündeme getirdi. Siyaset biliminin görgül yönelimi alan araştırmasına, disiplinin gitgide ilgisini çeken yeni kitlelerin tutumlarına ve fikirlerine odaklandı. Bu süreç, 1930'ların diktatörlüğe ve seçkinciliğe özenen seslerine kısmen bir panzehir niteliğinde, demokratik siyaset ile

"sıradan insan"ın göklere çıkarılması tarafından beslendi. İdeolojiler şimdi siyasal inanç dizgeleriyle aynı anlamdaydı ve araştırmacının görevi de bunları betimleyip "bilimsel" açıdan genelleştirilebilecek ve, kimi zaman da, ölçülebilecek kategorilere yerleştirmekti. İstatistik yöntemleri inançların dağılımının, birleşiminin ve çeşitliliğinin incelenmesinde gündeme geldi. Belirli bir nüfusun geneline yayılmış bireysel görüşler paylaşılan ortak deneyimlere sahip kümeler halinde birleştirilebilirdi.

Bu dönemde ideolojilerin onları taşıyanlar tarafından açıkça bilindiği görüşü hakimdi – psikolojik terimlerle, bilişsel oldukları görüşü. Bunun tekniği de davranışçı olarak tanınıyordu; yani, geniş toplumsal güçlere ya da bilinçaltına yerleşmiş dünya görüşlerine değil, insanların eylemlerinin somut ve gözlemlenebilir biçimlerine odaklanmak. Dahası, ideolojilerin yalnızca siyasal bir dizgeye ilişkin gerçeklere dayanan bilgileri değil, aynı zamanda insanlara yönelik ahlak inançlarını ve bunların toplumla ilişkisini de içerdikleri varsayılmaktaydı. Bunların da insanların eylemlerinin ya da eylemsizliklerinin anahtarını elinde bulundurduğu düşünülüyordu. Bununla birlikte, yöntembilimin felsefeden ziyade günün toplumbilimine çok şey borçlu olduğu da düşünülmekteydi. Ayrıca, bu inanç dizgeleri, ideolojiye dönük bu yaklaşımın başlıca yazarlarından biri olan Robert E. Lane'in sözleriyle, "duygu yüklü" ussallaştırmalar ve kanıtlamalar olarak kabul edilmekteydi. Özetle, ideolojiler titiz toplum bilimciler tarafından keşfedilmeyi beklemekteydi.

Dikkat çeken unsur ise hiçbir büyük siyasal ve fikirsel planın bulunmamasıydı – ne de olsa, Amerikan siyasal par-

tilerinin rolleri arasında Avrupalı partilerde olduğu gibi büyük ideolojik geleneklerin yayılması yer almıyordu. Bunun yerine, ideolojilerin oldukça yapısız oldukları ve analitik derinlik taşımadıkları düşünülüyordu. Bizler ideolojilere psikolojik ve zihinsel yapımızın bir parçası olarak sahiptik. İdeolojilerin incelenmesi, araştırmacıların (ve siyasetçilerin) içinde bulundukları toplumun benimsediği tavrın nabzını tutmasını ve bunlardan sonuç çıkarmasını sağlayabilirdi. Fransız Devrimi esnasındaki oturma düzeniyle üne kavuşan sol-sağ ayrımı, savaş ve barış, toplum hizmetleri ya da siyasal reform konularındaki fikirlerin ölçümlenmesinde kullanılabilirdi. İkili eşleştirmeler ya ussal ya da usdışı eylemlere kapılmış, ya da serbest pazarlar karşısında devlet planlama tercihiyle ilgilenen otoriter kişiliklerle demokratik kişilikler arasında ayrım yapmaya yardım edebilirdi. Bu modelleme gereçlerinden hiçbiri ideolojik yapının karmaşıklığını ve böyle kategorilerin giriftliğini ifade edemezdi. Toplum bilimlerin bu uygulaması yaşamı basitleştiriyor ve mevcut ideoloji anlayışları da bu basitlikle örtülüyordu. İdeolojinin siyasal düşünce kavramını örgütleyecek bir odak olabilme potansiyeli olanaklı görünmüyordu.

Simge olarak ideoloji

Bu noktada yardım siyaset disiplininin dışından geldi. Disiplinler arasında açıklayıcı paradigmaların karşılıklı ödünç alınması belirli bir alanda yeni düşünceler geliştirmenin en verimli yollarından biridir; bu paradigmalar ideolojinin doğasını yeniden yorumlamak için ileriye doğ-

ru yepyeni yollar açıp ideolojinin kavramsallaştırılmasına çok gereksinim duyduğu güdüyü sağladı. Antropolog Clifford Geertz, 1964'te kaleme aldığı ve yepyeni ufuklar açan makalesinde, ideolojileri karmaşık kültürel simgelerin düzenli bir dizgesi olarak betimlemekteydi. Bu simgeler gerçekliğin temsilcisi görevini üstlenmekte ve onlarsız bireylerin ve grupların içinde bulundukları topluma göre kendilerini düzenleyemeyecekleri haritalar sağlamaktaydı. Eğer bir siyasal dizge marşları ve askeri törenleri sık sık kullanıyorsa, bunlar ulusal gücün kültürel simgeleri olarak işlev görmekteydi. Bir ideoloji, ardından, örneğin, gönenç karşısında güce öncelik verebilirdi. Eğer bir diğer siyasal dizge kendi içindeki yabancıları ya da belirli bir etnik grubu ekonomik ve toplumsal tedirginlikle suçluyorsa, bunlar da o toplumun üyelerinin kıskandığı, arzuladığı ya da kendileriyle bağdaştıramadığı belirli davranışsal biçimlerin kültürel simgeleri olarak hizmet etmekteydi. Bu ideoloji, o zaman, bu "toplumsallık karşıtı" simgelerin üstüne kendi içsel siyasal eleştirisini salabilirdi.

Geertz'in ideoloji kuramına katkısı, ideolojilerin toplumsal anlamlar taşıyan metaforlar olduklarını kavramasıydı. Diğer bir deyişle, ideolojiler karmaşık fikirleri bir araya getiren çok tabakalı gerçeklik simgeleriydi. Örneğin, oy sandığının önemini savunan bir ideolojiyi ele alalım. Bu somut simge nihai karar verme hakkını halka veren (gerçi demokratik kuram aksini gösterse de) retorik bir gereç olarak kullanılabilirdi. Aynı zamanda dizgeye bağlılığın neden var olması gerektiğinin duygusal bir gösterimi olup siyasal sorumluluğun liderlikten kurumsal biçimde ayrı düşmesi gibi iş görebilirdi. Oy sandığı aynı zamanda çelişkileri ve

müphemlikleri de örtebilirdi. Elden ele aktarılan ve açıklanabilir nitelik taşıyan erk kavramını da seçmenin toplumsal açıdan gruba danışma mekanizmasından ayrılıp hiç kimseye açıklamada bulunmasını gerektirmeyen bir bireysel tercih durumuyla bağdaştırıyordu. Demokrasinin birbiriyle çatışan bu unsurları oy sandığı simgesi yoluyla örtülmekteydi.

Geertz'e göre, bizim ideoloji adını verdiğimiz simge dizgeleri toplumsal gerçeklik haritaları oluşturmaktaydı. Sonuçta haritaların kendileri de simgelerdir ve bizi üzerinde yönlendirecekleri alanı basitleştirme görevini yerine getirirler. Haritalar seçicidir: bizi oldukça yararsız olabilecek fazla bilgiye karşı korurlar. Eğer Londra'dan Birmingham'a arabayla gideceksem yoldaki her bir tümseği bilmem gerekmez ve zaten hem fiziksel hem de zihinsel açıdan böylesine ayrıntılı bir haritayla başa çıkamazdım. Kesinlikle arabama sığmazdı. Fakat ideolojik haritalar özel harita türleridir. İdeolojinin bileşenleri arasında esnek yakınlık kavramları taşırlar. Örneğin, meşruiyet fikrini kalıtsal monarşi kurumuyla ilişkilendirebilir, kutsal bir metnin yönergelerine uydurabilir, ya da halkın onayının alınmasına bağlayabilirler. Sonuç olarak, ideolojilerin toplumsal uzamı düzenleyici simgesel gereçler olduklarını söyleyebiliriz. İdeolojiler bize ne aranması gerektiğini söyleyebilirler; ancak, I. Bölüm'de gördüğümüz gibi, aynı toplumsal gerçeklik için birbiriyle rekabet içinde olan ideolojik haritalar, bulup çıkardıkları toplumsal prensipler ve uygulamalar arasında farklı yolları izleyen haritalar bulunabilir. Böylece, özgürlüğün teşvik edilmesi bireysel gelişmeye yol verdiği için değerli kabul edilirken aynı zamanda geleneksel ahlak anlayışından uzaklaşan ve bu nedenle kötülenen

yaşam biçemi tercihlerine de yol açabilir. Biri bireylere kendi özgürlüklerini mantıklıca kullanma konusunda güvenen liberal bir yolken, diğeri toplumsal kısıtlamalarda ısrar eden ve bireyin denemelerde bulunmasına karşı çıkan muhafazakâr bir yol olabilir.

Buna ek olarak, ideolojiler, aynı zamanda toplumsal ve tarihsel zamanı düzenler. Tarihsel zaman "meydana gelen" her şeyin bir kaydı olmaktan çok uzaktır. Tarihsel zaman ideolojik bir anlatı oluşturacak biçimde bir arada yoğrulan olayların (bunlardan bazıları mitsel bile olabilir – örneğin, Roma'nın Remus ve Romulus tarafından kurulması) seçici ve amaçlı bir kalıba yerleştirilmiş listelemesidir. İngiliz tarihi 1215 tarihindeki Magna Carta'yı, 1688'deki Şanlı Devrim'i ve 1832 ile 1918 arasındaki, kimi hak tanıyıcı yasaları biçimlendiren siyasal deneyimleri ön plana çıkarır. İngiltere'yi ve daha sonraları Birleşik Krallık'ı güçlü bir özgürlük geçmişine sahip bir ulus olarak simgeleştiren bu öykü, Birleşik Krallık vatandaşlarının gurur duymalarının bekleneceği bir öyküdür, ama bu öykü bu ulusun tarihi hakkında anlatabileceğimiz ve hepsi de o kadar övgüyü hak etmeyen birçok öyküden yalnızca biridir. Birleşik Krallık'ta kadınların rolünün tarihi çok farklı bir öykü üretecektir. Bu açıdan, ideolojiler kolektif bir ulusal kimliğin pekiştirilmesine hizmet eden simgesel yol levhalarının bir bileşkesidir.

Ailelerin oynadığı oyunlar

Felsefeci Ludwig Wittgenstein ideolojinin incelenmesine önemli katkılarda bulunduysa da onun bu katkısı

dolaylıydı ve bu amaca yönelik değildi. Wittgenstein dilin bir oyuna benzediğini ve bir oyunun temel niteliğinin de kurallarının bulunması olduğunu ileri sürdü. Bir dili kullanmak da dilin kurallarını öğrenmek demekti. Kurallar hem serbestlik tanımakta hem de kısıtlamaktadır; genel ya da çok özel olabilirler. Bu savdan yola çıkarak, başkaları, ideolojilerin de bir tür dil oyunu olduğu çıkarımında bulundular; bu oyunun anlamı ve iletişimsel değeri ancak ve ancak dilbilgisine (bileşenleri arasındaki temel yapılara ve ilişki kalıplarına), toplumsal bir bağlam içindeki sıradan kullanımına ve uymakta olduğu kurallar tarafından kabul edilebilirlik düzeylerine göre belirlenebilir. Nazi doktrinlerine ancak ve ancak Nazizmin kuralları benim için bir anlam taşırsa bağlanabilirim. Bir grubun nitelikleri açısından "Âri" sözcüğünün istenebilecek ve "Yahudi" sözcüğünün istenmeyecek bir terim olduğunu kabul etmem durumunda bu kurallar benim açımdan bir anlam taşıyabilir. Dahası, bu dil oyununun kuralları Âri karşısına Yahudi'yi karşıt kavram olarak yerleştirmektedir. Bir adım daha ileri gidip Yahudileri insandan bir adım aşağı tanımlarsak onların ortadan kaldırılması, bu terim gereği, *insanlığa* karşı işlenmiş bir suç olmaktan çıkar.

Wittgenstein'ın ileri sürdüğü ikinci bir önemli görüş, özellik dizilerinin bütün açılardan aynı olmadan da büyük ölçüde benzer olabilecekleriydi. Bunu açıklamak için, Wittgenstein, "ailevi benzerlik" terimini kullandı. Bu benzetme, aynı dizinin üyeleri arasında özel bir anlamda örtüşen özelliklerin bulunduğu anlamına geliyordu. Diyelim ki, ailevi benzerlik geniş bir alın, ince dudaklar, kahverengi gözler ve açık renk saç demekti. Aile bireylerinin *tümü-*

nün bu niteliklere sahip olması beklenemezdi; ama büyük bir ailede üyelerden herhangi birinin diğer bazı üyelerle bir şeyleri ortak olacaktı (eğer benim saçım açık renkse, bir başkasının da açık renk olacaktı). Ama yine de hiçbir şeyleri ortak olmayan iki üye de bulunabilirdi (biri geniş alınlı, kalın dudaklı, mavi gözlü ve kızıl saçlıyken diğerinin dar bir alnı, ince dudakları, kahverengi gözleri ve açık renk saçı olabilirdi). Bu fikir ideoloji analizcilerinin ideolojik bir geleneği araştırırken daha fazla ayrıntı geliştirmelerine olanak sağladı. Örneğin, liberalizmin örtüşen ve bunun yanı sıra tamamen farklı nitelikleri paylaşan kimi içsel değişkenler içerdiğini ileri sürebildiler. Bir ideolojinin standart yapısı, tek parça olmaktan çok, ona büyük bir esneklik sağlayan bir bileşenler yapbozuydu. Farklı liberalizmler çeşitli özellikleri paylaşırken aynı anda apayrı unsurlara ev sahipliği yapmaktaydı. Bütün liberalizmler bireyselliği savunuyor olsa da bazıları kişisel iyelik karşısında kamusal iyeliğin göreli erdemleri konusunda farklılıklar sergilemekteydi.

Wittgenstein, ayrıca, geleneğin zaman içinde sürekli olmaktan ziyade yanılsama biçiminde değiştiğini göstermek için bir ip benzetmesi kullandı. Nasıl ki bir ip kesintisiz bir uzantıdan değil de bir dizi örtüşen liften oluşursa, bir gelenek de bizim –tarihini derinlemesine incelemememiz durumunda– farkına varamayacağımız kadar yavaştan ve incelikli değişkenlikler sergileyen kısa vadeli süreklilikler taşıyabilir.

Bir arada ele alındığında, bu iki fikir, analizcilerin belirli ideolojileri ortak bir ad altında kümelenmiş göreli olarak akıcı düzenlemeler biçiminde görmelerine olanak sağladı.

Böyle olunca da bir ideolojinin ayrıntılı bileşenlerindeki birçok değişiklik o ideolojinin yeniden adlandırılmasını gerektirmemekteydi. Tam tersine, bu tür değişiklikler normaldi ve herhangi bir ideoloji ailesinden de beklenecek türdendi. Bir o kadar önemlisi, ideolojilerin içsel akışkanlığının keşfedilmesi, onların yalnızca tahakkümün tavizsiz enstrümanları olarak değil, değişiklik ve yenilenmenin motorları olarak yeniden kalıba dökülmelerine olanak sağladı. Bu da şimdi ele alacağımız gelişmelerden bazıları tarafından pekiştirildi.

IV. Bölüm

SİYASAL DİL MÜCADELESİ

Dil ve anlam

Dilbilim alanındaki gelişmeler ideolojiyi inceleyenler için bir diğer harici esin kaynağı sağladı. Dilbilgisi ve anlambilime yapılan vurgu, ideolojiyi inceleyen pek çok kimsenin üşüşmekte gecikmediği yepyeni kapılar açtı. Dilbilgisi, sözcükleri belirli bir sıralamada bir arada tutan yapısal kurallar olarak sunuldu. Sözcükler, bildiğimiz gibi, rasgele bir araya ("siyasal bütün serbest bırakmalı hükümet hükümlüleri" gibi) getirilmezler; ancak ve ancak belirli düzenlemeler için "anlam taşır"lar (hükümet bütün siyasal hükümlüleri serbest bırakmalı").

Benzer biçimde, öncelikle dil yoluyla ifade edilen ideolojilerin kendi dilbilgisel özelliklerini sergilediği düşünüldü. Dahası, sözcükler –ve sözcüklerin birleşimleri– özel anlamlar taşıyordu: sesler ve harfler (göstergeler) temsil edilen ya da anlamlandırılan şeyin dışında bir şeyi gösteriyordu. "Otorite" sözcüğü bir kişi ya da kuruma itaat

etme eylemini işaret edebilirdi. Ama sözcüklerin anlamları aynı zamanda birbirlerine bağımlıydı: başka sözcüklerle bir ilişki ağı içinde yer almaktaydılar ve ancak ve ancak bu bağlam içinde anlaşılabilirlerdi. "Serbest" sözcüğü, "hükümet bütün siyasal hükümlüleri serbest bırakmalı" tümcesi ile "eğer serbest zaman bulabilirsen bir uğra" tümcesinde oldukça farklı anlamlar taşıyordu. Bunu hem her şeyden önce dilbilgisi kuralları sağlamaktaydı –ilk örnekte "serbest" sözcüğü "bırakmak" ile bir eylem oluştururken ikincisinde bir sıfattı– hem de, bizim amacımız açısından daha da önemlisi, bu iki tümcedeki sözcükler arasındaki ilişkinin tartışılan şeyi birinci örnekte bir özgür bırakma eylemi ve ikinci örnekte diğer yükümlülüklerin yokluğu haline getirmesiydi.

İdeolojileri dilbilgisel ve anlambilimsel ürünler olarak ele almanın oldukça yararlı olduğunu geç de olsa fark eden ideoloji uzmanları, yepyeni bilgilerini kullanışlı hale getirdiler. İdeolojilerin içsel karmaşıklığı daha net bir biçimde algılandı – özellikle de ideolojilerin kullandıkları sözcükler ve ifadelerin küçük bükümleri yoluyla pek çok anlam taşıyabilecekleri. Dahası, psikolojik kavrayışlarla hareket ederek, bilinçaltının etkisi de hissedilmeye başlıyordu. Dilbilgisi ne de olsa bir dili anadili olarak konuşanlar açısından bilinçaltı düzeyinde var olmaktaydı. Benzer biçimde –başvurduğumuz sözcükler ve fikirlerin anlamları konusundaki– ideolojik varsayımlara da farkında olunmadan sahip olunabilirdi. Bu da siyasal düşünce araştırmalarında önemli bir yol ayrımıydı. Siyaset felsefecileri, özellikle de İngiliz-Amerikan geleneğinden gelenler, siyasal kuramın düşünceye ve amaca dayalı doğasını vurgulamaktaydı.

İdeolojiyi görgül açıdan inceleyenler, yukarıda da görüldüğü gibi, bunun ideolojiyi taşıdığı bilinen bilişsel bir etkinlik olduğunu varsaydılar. Amaçlı bir biçimde iletilmeyen mesajlar akademik öneme sahip olarak değerlendirilmemişti çünkü bunlar onları kullanan kişinin siyasal dilinin ussal denetimine maruz kalmıyordu.

Anlam fazlalığı

Savaş sonrasında, Avrupa kıtasındaki kuramlaştırmalarda gerçekleşen bazı gelişmelerin de yardımıyla, bilinçaltı, ideoloji araştırmalarının önemli bir unsuru haline geldi. Bunun bir örneği Fransız felsefeci Paul Ricœur'ün etkisiydi; Ricœur'ün kapsamlı ideoloji incelemeleri ideolojinin hem olumlu hem de olumsuz taraflarını vurguluyordu. Ricœur ideolojinin "anlam fazlalığı" olarak adlandırdığı bir bilinçaltı yönünü ayırmaktaydı. Bununla da ideolojilerin (insanların ifade biçimlerinin çoğundan farklı olarak) onları dile getirenlerin farkında olduğundan –ya da amaçladığından– daha fazla bilgi aktardıklarını kastediyordu. Örneğin, Machiavelli, talihi baş eğdirilmesi için dövülmesi ve zora koşulması gereken bir kadına benzettiğinde, bunun eğer başarılı olmak istiyorlarsa talihin değişkenliğini denetleme konusunda prenslere bir uyarı olmasını amaçlamaktaydı. Bunu yaparken de okuyucularının yabancısı olamayacağı bir benzetme kullanmaktaydı. Ancak, biz bugün bu metnin kadınlara karşı son derece nahoş bir tutumu yansıttığı yorumunda bulunmaktayız; bu da, Machiavelli'nin oluşturmayı amaçladığı anlam düşünüldüğünde, bir fazlalıktır.

Bundan çıkarmamız gereken ders, ideolojilerin üretilmeyip tüketildikleri ve tüketimlerinin de bir örnekten diğerine farklılık gösterebileceğidir. İdeolojiler yönlendirildikleri insanlar tarafından çok farklı yollardan yorumlanıp anlaşılırlar. Hukukun –soyut anlamda, hukukun işleyişine ilişkin liberal anlayışın temelinin– eşit düzeyde koruma sağlaması bağlamında Amerikan Anayasası yorumlarının zaman içinde büyük farklılıklar sergilediğini biliyoruz. Bir yorum siyah ve beyaz halkın ayrımını haklı çıkaran "ayrı ama eşit" prensibini meşrulaştırdı. Bir sonraki yorum bütün halkın bütünleşmesini talep ediyordu. Bu sınırsız yorumlar aynı zamanda gerçekleşebilir: gönenç devleti ideolojisini muhafazakârlar sanayi barışının ve üretkenliğin desteklenmesi olarak anlarken, sosyalistler de toplumsal dayanışma ile kıt kaynakların daha adilce dağılımını desteklemekteydi. Bu tür değişken yorumların incelenmesi de alımlama kuramı adıyla bilinir.

Aynı zamanda, ideolojiyi üretenler ürettikleri anlam fazlalığından habersiz olma konusunda yalnız sayılmazlar. İdeolojinin tüketicileri de mesajlarını ve sonuçlarını *kendileri* saptayamadıkları anlayış çerçevelerini özümseyebilirler. Bu tür süreçlerden biri küçük çocukların toplumsallaşmasıdır. Bir çocuğun bilinci şekillenmeye başlarken, çocuk dünyayı otoriter, eşitlikten uzak ve sıradüzensel olarak algılar. Bunun nedeni yetişkinlerin bebeklere ve çocuklara karşı uygun davranmamaları değildir; bu, yetişkinlerin fiziksel boyutlarından ve henüz kendi yaşamlarını kendi başlarına sürdüremeyecek olanlara gerekli düzen ve karar verme durumlarının dayatılmasıdır. Bizim normalde toptancılıkla ve muhafazakârlığın birçok türüyle ilişkilendirdiğimiz siyasal yapının görüşleri –harici bir güçten emir ve

yönerge kabul etmenin doğallığı, liderliğin kaçınılmazlığı, bireyin toplum karşısında önemsizliği– bütün toplumlarda ilk *siyasal* izlenimleri oluşturur. Birçok toplum üyelerini bu siyasal çocukluk aşamasında bırakmayı tercih eder ve bunu da onları alternatif davranış biçimlerinde yeniden eğitmeyi reddederek gerçekleştirir. Belirli bir ideolojik dünya görüşü yerleşik ve dolayısıyla görünmez hale gelir. Kralların kutsal hakları, kutsal bir dinsel metnin üstünlüğü, yöneticilerin üstün erdemi, kadere karşı koymanın beyhudeliği, kendi başlarına bilinçli bir biçimde edinilebilecek fikirler, bu tür anlam fazlalıkları içerirler. Birkaç toplum daha sonraki bir aşamada gençleri yeniden toplumsallaştırmaya ve onları –titizlikle belirlenmiş sınırlar dahilinde– otoriteye karşı çıkmaya, bazı sıradüzenleri kabul etmemeye, kısacası kendileri adına eleştirel düşünmeye teşvik etmeye çalışır. Ama bu tür toplumlarda bile sonuç, yalnızca bu liberal yönergelerin farkına varabilecek çok az sayıda insan grubudur. Çoğu insan açısından kişinin yaşantısını sürekli yeniden elden geçirip yeniden değerlendirme yönündeki liberal tercih çok büyük bir yük olabilir. Liberaller açısından bile, adeta kutsal nitelik taşıyan önermeleri –örneğin, kişinin kendi mesleğini kendisinin seçme hakkı–, otonomluğun alışılmadık bir hediyesi olmaktan çok daha göstermeliktir.

İdeolojik metinlerden anlam çıkarmak

Yorumlamacı ekol –yorumun incelenmesi– kendi olumlu yönlerini ideolojinin incelenmesine kazandırdı. Yorumlamacı yaklaşımın bir prensibine göre, metinlerin anlamı

ancak ve ancak metnin yazıldığı ve bir mantık kazandığı bağlamlara gidilerek çözülebilir. İdeoloji de yazılı ya da sözlü (göreceğimiz gibi, ideolojiler metinsel olmayan boyutlar da içerebilirler) bir metindir – bir görüş, bir ifade, bir anlatı, bir talep. Buna göre, örneğin, 1940'larda ve 1950'lerde Isaiah Berlin, Karl Popper ya da Jacob Talmon tarafından ifade edildiği biçimiyle liberalizm negatif özgürlük kavramını vurgulamaktaydı. Liberalizm, bir kişinin eylemlerine bilerek müdahale etmenin yoksanmasını, bireylerin potansiyelini ortaya çıkarmak ya da serbest bırakmak için devletin bireylerin yaptıklarına müdahale etmesine ya da bunları düzenlemesine olanak sağlayan bir özgürlük anlayışına tercih etmekteydi. Özgürlüğün bu ideolojik yorumunun gereğince anlaşılması için, bu yorumun, bu düşünürlerin tepki gösterdiği baskıcı totaliter rejimler tarafından kurulan arka plana göre ele alınması gerekir. Yorumlama yaklaşımının bu yönü, Mannheim'ın ideolojinin toplumsal koşullandırma yönü üzerinde yaptığı vurguyla birleşir.

Yorumlama yaklaşımının bir diğer prensibi metinlerin kendileriyle ilgilidir. Metinler kavranmaları için çok katmanlı olasılıklar sunar – tek bir otoriter yorumu ön plana çıkarmazlar. Bunun temel nedeni, sözcüklerin, tümcelerin ve dolayısıyla ideolojilerin anlamlarının net bir biçimde belirlenememesidir. Taşıdıkları çoklu anlamlar –çokanlamlılık nitelikleri– onları sonsuza dek kesinlikten uzak tutacaktır. Bu görüş açısının radikal bir versiyonu "yazarsız metin" ifadesiyle dile getiriliyordu. Bu görüşe göre, bir metin bir kez üretildi mi kendisine özgü bir yaşantıya başlamakta ve bu yaşantı da yazarının denetiminden ziyade onun gelecekteki türlü okuyucularının anlayışına bağlı kalmaktaydı. Bu görüş, ideolojiyi

analiz edenlere çok önemli bir fırsat verdi. İdeolojilerin –birer metin olarak– sonsuz çeşitlilikte biçimler içerdiklerinin anlaşılması, tekil biçimdeki "ideoloji" teriminin artık gizlediği çoğul "ideolojiler"in yerine kullanılamayacağı görüşünü pekiştirdi. Ancak, çokanlamlılık aşırıya da vardırılabilirdi. Kuramsal açıdan sınırsızlığı metinlerin soyut bir mantıksal özelliğinden başka bir şey değildi. Bu, bir ideolojinin taşıyabileceği tüm anlamlardan asla emin olamayacağımızı gösteriyordu ve doğru olabilirdi. Ancak, daha önemli değişkenlerin daha önemsizlerden nasıl ayırt edileceği konusunda hiçbir ölçüt sunmuyordu. Bu da ideolojilerin gerçek dünyasına el atmayı olanaksızlaştırdı. Eğer sonsuz sayıda yorum varsa ve bunların tümü de sırf belirli koşullarda anlam taşıdıkları için geçerliyse, bir ideolojiye değer biçmek şöyle dursun, o ideolojiyi anlamayı nasıl başarabiliriz?

Bu sorunun yanıtı kültürel ve tarihsel kısıtlamaların bu belirsizliği büyük ölçüde daralttığını dile getiren bazı ideoloji kuramcılarından geldi. Bir ideoloji için her zaman yeni bir yorum önerebiliriz, ama yine de ideolojileri biçimlendirenlerin apayrı yollar kazdıklarını ve zemin üzerinde kendi özel izlerini bıraktıklarını dikkate almamız gerekir. Gördüğümüz gibi, kendilerine özgü güçlerini koruyan ve yok olmaya direnen istifçi ideolojilerin –muhafazakârlık, liberalizm, ya da sosyalizm– tarihi, başlıca ideolojik hareketleri, gelişmemiş ve süreksiz biçimlerde ortaya çıkmak yerine belirli bir gelenek içinde yer alan belirli anlamlar ve görüşlere odaklanmaya teşvik etti. Bireysel özgürlük, devletin etkinliklerinin sınırı ya da yoksullar konusunda neler yapılacağı gibi sorular birçok ideolojide yeniden boy gösterdi ve bu ideolojileri başka konular değil de bu konular çevresinde yapılanmaya zorladı.

Herhangi bir ideolojinin bakış açısından bu kısıtlama daha da ileri gitti; her bir ideolojinin tipik görüşleri, olabildiğince etkin olmaya çaba gösteren bir dilde mevcuttur.

Artık ideolojileri bir toplum içinde yayılan siyasal mesajın belirsizliğiyle başa çıkabilecek gereçler olarak görmenin yolu açılmıştı. İdeolojiler bu belirsizliği mevcut bütün anlamlar arasından belirli toplumsal anlamları seçerek, ön plana çıkararak ve bunlara öncelik vererek ele aldılar; bunu yaparken de ikna ediciliğin, sözle kandırmanın ve sözel gücün çeşitli kullanımlarından yararlandılar. Örneğin, değişim kavramı mantıksal olarak bir sürü anlam taşırken muhafazakârlar meşrulaştırmak istedikleri değişim kavramına "aşamalı", "güvenli" ya da "doğal" niteleyenlerini katarken "radikal", "devrimsel" ve hatta ara sıra da "planlı" niteleyenlerine set çektiler. Böylece, ideolojileri incelemenin üç aşaması ortaya çıktı. "İdeoloji" *kategorisinin* mantığı, onun anlamı tam olarak belirlemenin olanaksızlığını yansıtan sınırsız biçimlerini kabul etmekti. Ancak, tarihsel ve kültürel bağlamlar, içlerinden seçim yapılabilecek anlamların *erimini* sınırlandırıyordu. Sonra bir başka tespit ileri sürüldü: bu sınırlı erim dahilinde, her bir ideoloji sanki anlam belirli hale getirilebilirmiş gibi davranmaya çalıştı. Soru artık şuydu: ideolojiler yapmakta oldukları her ne ise onu yapmaya nasıl başladı?

İdeolojik biçimbilim: rekabet edebilir olanın rekabet edebilirliğini kaldırmak

Buna uygun olarak, ideolojiler, onları taptaze bir biçimde yansıtan bir perspektiften sunuluyordu. Nasıl ki tümceler

belirli bir karşılıklı bağımlılık kalıbı içindeki sözcükleri içermekteyse ve bu kalıp da bizim sözcüklerden bir anlam çıkarmamıza olanak sağlıyorsa, aynısı ideolojiler için de geçerlidir. İdeolojiler özgürlük, otorite, eşitlik, haklar ve demokrasi gibi özel sözcükleri içerir. Bu sözcükler siyasal kavramları işaret eder. Aslında, bunlar gibi siyasal kavramlar siyasal düşüncenin genelinin temel birimleridir. İdeolojiler de bu siyasal kavramları belirli kalıplar içinde bir araya getirir. Örneğin, liberalizm özgürlük, bireysellik, ussallık ve otorite gibi kavramları her zaman merkezine yerleştirdi. Meşruiyet ve ilerleme gibi başka siyasal kavramlar da merkezdeki kavramları içermeye bağımlı hale getirildi. Bu durumda tek *meşru* yönetim bireysel *özgürlük* konusuna saygı gösteren olacaktı. Sosyalizm grup dayanışması, eşitlik ve emek gibi merkezi kavramların etrafında kavramsal bir düzenleme oluşturdu. Bu temel kavramlar diğer kavramların sosyalist ideolojiler ailesine kabul edilip edilmeyeceğini denetler hale geldi. Erkin toplumsal eşitliğin hedeflerini ileri götürmesi gerekmekteydi; birey, bir grubun işbirliği yapan üyesi olarak tanımlanıyordu.

İdeolojiye ilişkin bu perspektif biçimbilimsel yaklaşımdır. Biçimbilimsel olmasının nedeni ideolojilerin içsel yapısını ideolojilerin analizinin çok önemli bir yönü olarak görmesidir. Bu görüşe dayanarak, III. Bölüm'de gerçekleştirdiğimiz ideoloji tanımına yeni bir boyut ekleyebiliriz:

> İdeolojiler sürdürülebilir kalıplar içindeki siyasal kavramların karmaşık bileşimleri ve kümeleridir.

Bir ideoloji tarafından yansıtılan anlamlar, bu nedenle, o ideolojinin barındırdığı kavramlar arasındaki ilişkiyi

yansıtacaktır. Eğer bir ideoloji adalet kavramını iyelikten ziyade eşitlik kavramına yakın bir konuma yerleştirirse, adalet farklı bir anlam taşır. Eşitlik kavramına yakın bir adalet kavramı ortaya her zaman bir tür eşitlik koyacaktır – yasalar önünde eşitlik, ekonomik eşitlik, cinsiyetlerarası eşitlik ve benzerleri; iyelik kavramına yakın bir adalet kavramının da daima iyelik önünde onay vermesi, iyeliği miras yasaları ya da aşırı vergilendirmeyi yasaklama yoluyla koruması gerekecektir. Bu da karşımızdaki ideoloji anlayışının daha da netleşmesini sağlayabilir. Bir ideolojinin yansıttığı anlamlar yalnızca siyasal söylemin tarihsel geleneklerini ya da yalnızca ideolojinin içinde şekillendiği farklı bağlamların kültürel çoğulculuğunu yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu anlamlara onu oluşturan siyasal kavramların düzenlendiği belirli kalıplar yoluyla da erişilebilir. Şimdi de ideoloji nitelendirmemizi şu şekilde genişletmemiz gerekmekte:

> İdeoloji, karşılıklı olarak birbirini tanımlayan siyasal kavramlara anlam atfeden geniş boyutlu yapısal bir düzenlemedir.

İdeoloji birçok biçimde bir araya getirilebilen modüler bir mobilya takımı gibidir (gerçi bu düzenlemelerden bazıları akla gelmeyecek kadar saçma olacaktır). Mobilyaların farklı biçimlerde düzenlenmeleri yoluyla aynı birimleri kullanarak çok değişik odalar yaratabiliriz. İşte, bu nedenle, siyasal kavramlar tamamen ayrı ideolojilerin yapı malzemesi olabilir, çünkü bazı birimler (kavramlar) iki ayrı odada (ya da ideolojide) çok farklı bir role (ya

da anlama) sahip olabilir. Bir odada bir masa yemek için kullanılırken diğerinde yazı için kullanılabilir. Bir ideolojide haklar insanlık onurunun saldırılara karşı korunması için kullanılabilir; bir diğerinde de özel iyelik ile varsıllığı ortak çıkarlara katkıda bulunmak zorunda bırakılmaya karşı korur.

Bu yaklaşımı anlamanın bir diğer yolu da ideolojileri siyasal düşüncenin incelenmesinde ünlü bir sorunla ilişkilendirmektir: kavramların "temel rekabet edebilirliği". Bu iki önermeden oluşur. Birincisine göre, bizler siyasal bir kavramın tamamen doğru bir değerlendirmesinde asla fikir birliği içinde olamayız. "Özgürlük eşitlikten daha iyidir" demek "kırmızı maviden daha iyidir" savında bulunmak kadar anlamsızdır. Burada ilk örnek etik bir yargı, ikincisi de estetik bir yargı olabilir; ama ikisinde de söz konusu "iyi" olma hallerinin nihai bir değerlendirmesine olanak sağlayacak türden evrensel düzeyde kabul edilmiş bir değerler sıradüzeni bulunmamaktadır ve böyle bir sıradüzen de asla var olamaz, çünkü bu tercihleri nesnel bir biçimde geçerli kılabilecek bir yöntem mevcut değildir.

İkinci önermeye göre, siyasal bir kavram, bu kavramın her türlü gerçek tanımında ya da konuşlandırmasında içerilebilecek olandan daima daha fazla bileşen içerir. Bunun sonucunda da bir siyasal *kavram* türlü *kavramlar* içerecektir. Eşitlik kavramını ele alalım. Eğer eşitliği mantıksal açıdan, soyut açıdan düşünürsek, matematiksel eşitliğe, benzerliğe ya da belirli bir grubun ahlaksal denkliğine değiniyor olabilir. Fırsat eşitliği, hak eşitliği ya da gereksinimlerin eşitliği biçiminde de açılabilir. Fakat "eşitlik" kavramının hiçbir kullanımı bu anlamların tümünü aynı anda

yansıtamaz, çünkü bunlardan bazıları birbirlerini içerir durumdadır. Bir kişi bir başka kişiyle aynı anda hem benzer hem de aynı olamaz; eşitlik kavramı da az bulunur bir malın –örneğin gıdanın– hem gereksinime göre dağıtılmasını sağlayıp (açlık, zayıflık ya da sağlık gereksinimleri ölçütünün kullanılması = bütün gereksinimlere eşit yaklaşılması gereksinimi) hem de erdeme göre dağıtılmasını (hak etme ölçütünün kullanılması: "ben bu yiyeceği çok çalışarak kazandım, sen ise öyle yapmadın" = bütün çabaların eşit savı hak etmesi) öngöremez. Burada temel rekabet edebilirlik, bu eşitlik anlayışlarından hangisinin kavrama dahil edilmesi ve hangilerinin dışlanması gerektiği konusunda asla fikir birliği içinde olamayacağımız gerçeğinde yatar. Bu, *raslantısal* değil, *temel* rekabet edebilirliktir, çünkü dilin çokanlamlılığı asla onun üzerinde anlaşılmış tek bir anlama indirgenmesine izin vermeyecektir. Bu sorunu 2020 yılına gelene kadar çözmeyi amaçlayan tek bir felsefeci de bulamazsınız!

Sonuçta, ideolojiler belirli anlamların kendi alanlarına giren her bir siyasal kavrama uygulanmasını sağlayan düşünce dizgeleridir. Bu da her bir kavramın tek bir anlamı meşrulaştırılarak ve diğerlerinin tamamı gayrı meşrulaştırılarak gerçekleştirilir. Kendi başlarına siyasal kavramlar anlaşılabilir anlamlar taşımak için fazlasıyla müphem ve boştur. Eğer ben ayağa kalkıp, "Özgürlük istiyorum!" diye bağırırsam, bu haykırışım anlamsız kalır. Hemen ardından, ancak ve ancak daha fazla sorgulama yoluyla sağlanabilecek ayrıntılar eklememiz gerekir. Kime ya da neye karşı özgürlük? Özgür olduğumuzu nasıl belirleyebiliriz? Özgürlüğümü kullanırken neler yapıyor

ya da söylüyor olmalıyım? Özgür olduğumda bir şeyler yapıyor ya da söylüyor olmam *şart mı*? Sonuçta, özgürlük kavramının şekillenmesi için ek kavramlar gerekir. Hiç kimse bana fiziksel olarak müdahale etmediğinde, ya da ussal isteklerim ve yaşam planlarım rasgele sınırlandırılmayıp başkalarının işbirliği yoluyla bunlara olanak sağlandığında özgür olacağımı belirtmem gerekebilir. İlk durumda özgürlük bireyin ayrıcalıklı bir bireysel uzam işgal eden biri olduğu kavramıyla ve devletin de kişisel yaşama müdahalede sınırlandırıldığı kavramıyla birlikte gerçekleşir. İkinci durumda özgürlük bireyin gelişen ve amaçları olan bir varlık olduğu kavramıyla ve devletin de bir toplum içinde bireylerin karşılıklı olarak birbirlerine bağımlılıklarını yansıtan ve olanaklar yaratan bir kurum olduğu kavramıyla birlikte gerçekleşir.

Bir ideoloji, içerdiği siyasal kavramların anlamlarını, bunları diğer özel kavramlarla bir arada tutacak bir kalıp içinde derleyerek belirler. Bu düzen de içerilen her bir kavramın özel kavrayışlarını ortaya çıkarır. Taşıdığı anlamın kesinliği –asla nihai olmasa da– kullandığı kavramlar arasındaki özel ve kısıtlı etkileşim tarafından sağlanır. Bir ideoloji kavramlar üzerindeki kaçınılmaz çekişmeyi bu kavramların rekabet edebilirliğini kaldırarak, anlamlarını rekabet dışına çıkararak sonlandırmaya çalışır. "Adalet bu anlama gelir" diye ilan eder bir ideoloji; "ve demokrasi de bunu gerektirir". Bizleri haklı olduklarına ve gerçeği dile getirdiklerine ikna edebilmek için, ideolojiler, anlamın belirsizliğiyle başa çıkma gereçleri haline gelirler. Bu onların anlamsal rolüdür. Böylece, önceki tanım üzerinde küçük bir değişiklik gerçekleştirirsek:

İdeoloji, karşılıklı olarak birbirini tanımlayan siyasal kavramlara *rekabetten arındırılmış* anlamlar atfeden geniş boyutlu yapısal bir düzenlemedir.

İdeolojiler ayrıca kullandıkları kavramları da rekabetten arındırmak zorundadır çünkü bunlar kolektif kararları şekillendirme araçlarıdır. Bu onların siyasal rolüdür. Tartışmaya bir özgüllük katılmaksızın bu tür kararlar alınamaz. Bir karar, tartışmanın sona erdiğini gösteren (gerçek ya da üretilmiş) bir sonlandırma ifadesidir ve ideolojiler de bu tür bir sonlandırmanın temelini oluşturacak kesinliği sağlamak için çabalarlar. Bu yolla, ideolojilerin üreticileri göndermede bulundukları siyasal kavramların "doğru" anlamlarını savunduklarını ileri sürerler. Bu nedenle, ideoloji tanımımıza bir diğer unsuru daha eklememiz gerekmekte:

İdeolojiler, siyasal dilin denetiminin yanı sıra, kamu siyasasına ilişkin planlar için de rekabet ederler; hatta, kamu siyasasına ilişkin planlar için sürdürdükleri rekabet öncelikle siyasal dilin denetimi için sürdürdükleri rekabet yoluyla yürütülür.

Anlambilimin incelemesinden çıkarabileceğimiz bir ders, böyle bir denetimi elinde bulunduran kişinin bir toplumun üyelerinin dikkate alacağı –ya da en azından hayal edebileceği– siyasal uygulamaları belirleyecek kadar güçlü bir konumda olduğudur. Bir kez daha, denetim için yürütülen bu mücadele ideolojileri siyasal sürecin merkezine yerleştirir.

Mantıksal ve kültürel sınırlılıklar

İdeolojilerin kullanımdaki siyasal kavramların anlamlarının rekabet edebilirliğini ortadan kaldırma yöntemleri konusunda daha fazlasının söylenmesi gerekir. İki kısıtlama türü –mantıksal ve kültürel– ideolojilerin ilettiği bilinçli ya da bilinçaltı anlamlara sınır koyar. Mantıksal kısıtlamalar bütün ideolojilerde devrededir. Bir ideolojinin bireysel tercihi savunup insanlara oy hakkını vermemesi ya da bir yandan daha büyük toplumsal eşitliği savunurken bir yandan da yalnızca düşük gelirlileri vergilendirmesi mantıksal açıdan tutarsızlık olacaktır. Geleneksel olarak büyük ölçüde usdışı oldukları kabul edilen ideolojilerin bile –örneğin, faşizm– çarpık dünyalarının ötesine geçilip temel varsayımlarından yola çıkıldığında katı bir içsel tutarlılık içerdikleri görülür. *Eğer* Yahudiler Âri ırkı zehirliyorsa ve *eğer* böyle bir "zehirleme" insan ırkının iyiliği açısından zararlıysa (her iki *eğer* de ciddi bir ussal inceleme karşısında ayakta kalamaz), *o zaman* Yahudileri Ârilerden uzak tutmak anlamlıdır. Aslına bakılırsa, bütün ideolojiler mantıksal sonuçların çıkarılabileceği, tartışılmaz varsayımlarla işe başlar, ama bu varsayımlardan çoğu –faşist varsayımların aksine– hoşgörüyle karşılanabilir ve ussal ya da etik açıdan bir parça savunulabilir. Örneğin, liberalizm bireylere verilmiş insan haklarını ya da bireysel özgürlüğün istenirliğini tartışmaya ya da bunlardan taviz vermeye hazırlıklı değildir. Bunlar insanların yaşam kalitesini görgül açıdan geliştirdikleri zaten görülmüş olan ahlak dizgeleri tarafından kanıtlanabilir.

Yine de, mantıksal tutarsızlıklar ideolojilerin içine sızmayı başarırlar. İşte o zaman ideolojilerin siyasal dili dene-

tim altına alma çabası kendi başına gerçekleşir. Bir ideoloji küresel ısınma riskini azaltacak büyük çevre reformlarını savunmak istediğine karar verebilir ve aynı zamanda çevreyi kirleten sanayilere yatırım yapma siyasasını savunabilir. İdeolojiler bu tür gerilimleri bağdaştırma konusunda ustadır, çünkü bu iki siyasanın şekillendirildiği siyasal dil ikisi arasında bir mantıksal tutarlılık alanı bulmasına yetecek yorumsal bölgeye olanak tanır. İdeoloji çevreyi kirletenlerden vergi alma ve bu fonları da çevre araştırmalarında kullanma siyasasını getirebilir ve bunu yaparken de sıfır kirliliğin her zaman için olanaksız olduğunu ileri sürebilir. Ya da bir zaman çizelgesi getirerek diğer ideolojik prensiplerin –aşamalı gelişim, mevcut iyelik haklarına saygı– müdahalede bulunduğunu ve korunma talep ettiğini ileri sürebilir. Ya da ulusal sanayiler tarafından gerçekleştirilen kirlenmenin küresel ısınmaya oldukça az bir düzeyde katkı bulundukları yönünde görgül kanıtlar getirebilir. Olanaklar sonsuzdur ve hepsinin de halka iletilen kuşkucu yönlendirmeler oldukları söylenemez.

Müphemlik ve anlaşılmazlık siyasal arenada sık sık gerekli ve işlevseldir. Siyaset yalnızca karar vermeden oluşmaz –karar verme rekabet edebilirlikten uzaklaştırmayı gerektirir–, aynı zamanda desteğin harekete geçirilmesinden de oluşur. Desteğin harekete geçirilmesi de uzlaşmanın yapılanmasını gerektirir – ya da en azından siyasal bir görüş için destek sağlamak amacıyla bir toplumun üyelerinin örtüşen konumlarda düzenlenimlerini. Bu durumlarda, siyasal dilin tüketicilerine farklı bireylerin ve grupların kendi tercihlerini yorumlayıp çelişkileri yatıştırabilmeleri için anlamları yeterince açık olan tümceler sunması gerekir. Bir siyasetçi

toplumun değerlerini yüceltmeyi istediğini ilan ederse, bu kavramın ideolojik ortamın merkezine ilerleyişi birçok ideoloji tüketicisini memnun edecektir. Toplum kavramı toplumsal dayanışmayla ve grup etkinliğinin önemiyle bağlantılı olan sosyalistleri memnun edecektir. Topluluk kavramını birbirini izleyen nesillerin kolektif zihniyle ve mevcut somut küçük toplumların yerleşik uygulamalarıyla ilişkilendiren muhafazakârları memnun edecektir. Hatta doğanın birbirine bağlanmazlık özelliğinin toplumsal yaşamın bütünsel kenetlenmesini yansıtması gerektiğini düşünen bazı çevrecileri bile memnun edecektir.

Şu halde, kesinlik kadar müphemlik de bütün ideolojilerin gerekli bir özelliğidir. Bunlar ideolojilerin yaşam süresini uzatırlar ve normalde siyasal süreç yoluyla aranan (hayali) uyum ve istikrar için çok önemlidirler. Bu siyasetin şöhretine leke sürebilir ama anlaşılamama durumu yalnızca gerçeği gizleme, hilebazlık ya da baştan savma muhakeme değil –gerçi bunlardan herhangi biri olabilir de– fakat aynı zamanda siyasal dilin siyasetin en ender ve değerli kaynaklarından birini –halkın siyasal desteğini– sağlamak için dizginlenmesidir. Her ne olursa olsun, dilin kesinliği asla garanti değildir ve rekabet edebilirliğin güçlü bir biçimde ortadan kaldırılması bile birçok yoruma açık olacaktır. Önceden öngörülmeyen –aynı zamanda da öngörülen– yorumlardan bazıları elbette desteği artırmak yerine azaltabilir. İngiltere'de Muhafazakâr Parti'nin "aile değerleri"ni yüceltme kararı alarak (muhafazakâr siyasetçilerin tümünün riayet ettiği söylenemeyecek) evlilikte sadakati öne çıkarması, diğerkâmlık ve başkalarını esirgeme gibi değerlerce güçten düşürülünce geri tepti.

Kültürel kısıtlamalara geçtiğimizde, kültürün toplumların ürettiği simgesel ve özdeksel ürünlere gönderdiğine dikkat etmemiz gerekmekte. Bunlara nesneler, bilim ve teknoloji, sanat ve toplumsal etkinlikler dahildir. Kültür hayal gücüne dayalı yaratıcılığı içerir ve dünyamızı düzenleyip eylem ve etkinliklerimizi yönlendiren fikir ve düşünce dizgelerini kapsar. İdeolojiler üzerindeki kültürel kısıtlamalar ideolojileri zaman ve uzam bağlamına sıkıca yerleştirmeye ve ideolojilerin kavramsal düzenlemelerinin taşıyabileceği mantıksal yorumların ince ayarının yapılmasına hizmet eder. Örneğin, bir ülkede yoksulluğun nasıl ortadan kaldırılabileceği sorununu ele alalım. Mantıksal açıdan, karşımızda bol sayıda olasılık durmaktadır. Çözümlerden biri yoksuları ortadan kaldırmak olabilir. Bir diğeri hepsini Ruritanya'ya* göndermek olabilir – hatta buna ekonomik temizlik adını bile verebiliriz! Bir üçüncü çözüm yaşayan nüfusun tamamını yoksul kapsamından çıkarmak için yoksulluk kavramını örneğin insanların ancak öldüklerinde yoksul sayılabileceklerini ileri sürerek yeniden tanımlamak olabilir. Dördüncüsü kaynakların adil olmayan bir biçimde dağılımını daha en baştan engellemek ve bunu da üyelerin ortak kaynaklara yetenekleri oranında katkıda bulunup bu kaynaklardan gereksinim duydukları kadarını almalarını (daha en baştan yeterli kaynak olduğunu varsayarak) düzenlemek olabilir. Beşinci olarak da kaynakları zenginlerden yoksullara biçiminde yeniden dağıtabiliriz.

* Anthony Hope'un *The Prisoner of Zenda* (1894), *The Heart of Princess Osra* (1896) ve *Rupert of Hentzau* (1898) başlıklı eserlerinde söz edilen ve Avrupa'da yer alan hayali ülke. (ç.n.)

MARX & ENGELS GET HOPELESSLY LOST ON A RAMBLE.

8. "Zincirlerimizden başka yitirecek bir şeyimiz yok" sözü ile yapılan sözcük oyunu aynı zamanda ideolojik amaçlı rekabet edebilirliğin azaltılması girişiminin izleyebileceği çok sayıda ve belirsiz yolu da ortaya çıkarır. *Konuşma balonları:* ŞEY... MARX, İZLEYEBİLECEĞİMİZ BİRKAÇ YOL VAR... // O ZAMAN, ENGELS, HER ZAMANKİ GİBİ, KENDİ YOLUMUZA GİTMEKTEN BAŞKA YAPACAĞIMIZ BİR ŞEY YOK! *Karikatürün alt yazısı:* MARX VE ENGELS BİR YÜRÜYÜŞTE TÜMDEN YOLLARINI YİTİRİR.

İlk iki seçenek özgür toplumlara özgü değildir: hem ahlak hem de yasalar –bir de uygulama sorunları– bunları kültürel açıdan geçersiz kılar. Ancak, mantık, iyi-kötü meselesine oldukça duyarsızdır. Üçüncüsü yoksulluğu yeniden kavramsallaştırmaya yönelik bir girişimdir ama bu da terimin sağduyusal kullanımları karşısında yarı yolda kalır – ideolojilerin zararlarına olacağını bile bile görmezden geldikleri bir diğer kültürel kısıtlama. Birçok insanın iki yakayı bir araya getiremedikleri gerçeğini de ortadan kaldıramaz; bu durumda tek gereken, eskiden yoksulluk adını taşıyan olguyu tanımlamak için yeni bir terim yaratmaktır. Üçüncü seçenek örgütsel ve ideolojik bir devrimi hayal etmektedir. Bu gerçekleşebilir, ama büyük bir siyasal ayaklanma gerektirir. Ancak, beşinci seçenek mevcut kültürel açıdan kısıtlamacı parametreler dahilinde işlemektedir. Birçok toplumda bugün de mevcut olan anlayışla koşut haldedir – gerçi bu da onun muhafazakâr bir görüş olduğunu ya da amacına ulaşma konusunda başarılı olduğunu ileri sürmek anlamına gelmez. Dahası, bu kısıtlamalar dahilinde bile, birçok alternatif yeniden dağıtım yöntemi mevcuttur – eşitlik kavramına yönelik birçok görüşü anımsayın.

Anlamın kültürel açıdan ayrıcalıklı olduğu ve ideolojilerin kendi görüşlerini yapılandırdıklarında değer dizgeleri, dinsel inançlar, yaygın uygulamalar ve bilimsel ve sanatsal yaklaşımlar gibi alışılmadık düzeyde bol gelenek ve simgeye dayandıkları sonucuna varmaktayız. Bu çok önemli açıdan, ideolojiler daima belirli bir bağlam içindedirler. Evrensellik ve soyutlama dilini kullandıklarında bile, bu, belirli bir tarihsel zamanda belirli toplumlardan kaynaklanan anlayışla-

ra değinir. Evrensel insan hakları kavramı yaklaşık olarak son 400 yıl içinde gelişmiş bir Batılı kültürel kavramdır ve insanların doğası ve gereksinimlerinin genelini kapsamayı amaçlar. İnsanlar arasındaki farklılıkların ortak noktalardan daha önemli görüldüğü ya da bireylere –birçok Batılı toplum tarafından kabul edilemeyecek düzeylerde– ıstırap vermenin kültürel açıdan onaylandığı diğer kültürler buna direnmektedir. Ancak, kültürel kısıtlamalar bazı sevimsiz mantıksal olasılıkların önünü keserek mantıksal olanlara baskın çıkabilse de, bunlar aynı zamanda –ideolojilerin elinde– mantıksal açıklığın öğretilerini bulandırabilir. Kültürel kısıtlamalar kavramının yeniliği, bağlam görüşünü ideolojinin daha önceki analizcilerinin gerçekleştirdiğinden bir adım daha ileri götürmesidir. Önceleri bu analizciler bağlamı ideolojik düşüncenin doğuşuna ve ideolojileri taşıyanların toplumsal çıkarlarını nasıl yansıttığına bir zemin olarak görmekteydi. Şimdi ise kültürel bir kısıtlama olarak bağlam, ideolojileri biçimlendirmenin sürekli, yaşayan bir yönü haline gelmektedir; ideolojilerin yapısının ve dolayısıyla da verdikleri mesajın ayrılmaz bir parçasıdır.

Dört kavram

İdeolojilerin karmaşık kavramsal yapısına eğildikten sonra, geriye kalan tek şey anlambilimsel kazana son bir tutam malzeme daha katmak. Bu da ideolojik yapının diğer dört unsuru demek: yakınlık, öncelik, geçirgenlik ve orantılılık. *Yakınlık* özelliği, yukarıda gördüğümüz gibi, siyasal kavramların kendi başlarına hiçbir anlam ifade et-

medikleri anlamına gelir. Yalnızca çevreleyen kavramların belirli fikir çevresi içinde incelendiklerinde anlaşılabilirler. Eğer bireysellik çekirdek bir insan doğası kavramına –bireyi büyük ölçüde kendi kendisine yeterli olarak gören bir kavrama– yakınsa, belirli bir ideoloji içinde oynadığı rol ile bireysellik oldukça toplumcul bir insan doğası anlayışına yakınlık taşıdığında oynayacağı rol farklı olacaktır. İlk durumda, bireyler için en uygun kişisel alanı güvenceye alan siyasal düzenlemeleri gerektirir; ikincisinde ise birinin bireyselliğinin gelişmesi için toplumsal etkileşimin önemini kavrar. İdeolojiler siyasal kavramların içinde somut bir şekil almaları için gerekli uzamı oluşturur.

Yakınlık özelliği, bir ideoloji içindeki her siyasal kavramın ve bu ideolojinin genel görüşlerinin anlamının hangi kavramların (ve her bir kavramın hangi kavrayışlarının) ideoloji içinde temel nitelik ve hangilerinin de tali nitelik taşıdığına bağlı olduğunu işaret eder. İdeolojiler kendi "oda"ları içinde mobilya birimlerinin sürekli bir yer değiştirmesini tecrübe eder. Bir birim baş köşede yer alırken daha sonra odanın bir köşesine taşınabilir ve hatta üzeri örtülebilir. 19. yüzyıl ile 20. yüzyılın başlarındaki gelişmelerde, kişisel iyelik liberal ideoloji içindeki liberal odada baş köşeyi işgal ederken çok daha tali bir konuma taşındı. İdeolojilerin temel işlevlerinden biri temel siyasal kavramların derecelendirilmesidir. Bu kavramlar bir aradayken bir toplumun kullanımına sunulmuş bir fikir dağarcığı olarak mevcuttur, ama her bir ideoloji vurgulamak istediklerini seçer ve ardından bu seçtiklerini sıradüzensel biçimde bir araya getirir. Sonuçta da siyasal kararların alınabilmesi için kamunun tüketimine bir mönü sunulur.

Derecelendirme farklı türlerin oluşturduğu bir yapıyla sonuçlanır. Başlangıç olarak, bütün ideolojilerin merkezlere sahip olduğunu dile getirdiğimizde, bu merkezler ideolojilerin yalnızca idealde ve deneyimden bağımsız biçimde sahip olacağı içkin özellikler değildir. Bunun yerine, bu merkezler, ideolojinin gerçek siyasal kullanımda sahip olduğu varsayılan indirgenemez anahtar kavramlardır. Liberalizmin özgürlük ve ilerlemeyi temel kavramlar olarak içermesinin nedeni bunun bir tür metafizik müdahale yoluyla emredilmiş olması değil, bizim liberalleri ve onların eleştirilerini dizgesel bir biçimde dinleyerek ve yazdıkları metinleri okuyarak vardığımız bir sonuç olmasıdır. Bir benzetme yapmak gerekirse, mutfaklar kozmik bir mantığın ürünleri değildir. Mutfaklar zaman içinde temel bir gereksinimi –yiyecek hazırlamayı– yerine getirmek için gelişmiş kullanım yerleridir. Ortak bir gelenek gereği –bu geleneğin kendisi de doğa yasalarının değil, temel gereksinimlerin kültürel açıdan ayrıntılandırılmasının ürünüdür– mutfaklarda ocak ve lavabo bulunur. Bunlar merkezi birimler, asgari gereçlerdir; bunlarsız mutfak mutfak olmaktan çıkar. Benzer biçimde, liberalizm diye adlandırdığımız şey, konularının merkezine özgürlük ve ilerlemeyi yerleştirmeseydi artık liberalizm olmazdı; bunlar liberalizm adıyla tanınan şeyin varlığını sürdürmesi için yeterli olmasa da en alt düzeyde gerekli unsurlardır. Bu tartışma daireseldir; basitçe, bir dil oyununun dairesel mantığını kopyalamaktadır. Ama aynı zamanda kalıcı görgül, tarihsel kullanımı yansıtmaktadır.

Merkezin çevresinde bitişik ve çevresel kavramlar yer alır. Bitişik kavramlar merkezi sarmalar. Onun çoklu

yorumlanma kapasitesini sınırlandırır ve daha belirgin bir yöne çekerler (liberalizm açısından bitişik bir kavram –özgürlük ve ilerlemenin garantiye alınmasının bir yolu bağlamında– demokrasi olabilir). Çevresel kavramlar ya da fikirler daha belirgin ve ayrıntılıdır. Bunların çoğu ideoloji tarafından taşınan merkezi anlamlara göre hâlâ anlamlı olsa da bazıları marjinal olabilir (liberalizm açısından çevresel bir kavram sansüre muhalefet olabilir; gitgide marjinal hale gelen bir kavram da toplumsal statüyü miras olarak devralma hakkı olabilir). Bu kavramların çoğu ideolojinin çevresinde, düşünce ile eylem arasında yer alır. Burası kavramların soyutlamalarını ("özgürlük") yitirdikleri ve bir ideoloji tarafından üstün tutulan ya da yerilen somut uygulamalarla ("bir ülkeye sığınmacıların serbestçe geçişi") iç içe geçtikleri noktadır. Çevresel kavramlar aynı zamanda tarihsel açıdan da bağlama bağımlı ve bu nedenle de merkezi kavram tarafından belirlenen daha geniş çerçeve içinde değişime daha açıktır. Fakat, ara sıra da olsa, çevredeki değişiklikler gerisin geri merkeze kadar işleyebilir: 19. yüzyıl liberalizminde marjinal nitelik taşıyan kadınlara eşit haklar kavramı merkezi liberal bireysellik ve insan ussallığı kavramları açısından baş köşeye yerleşti. İdeolojik biçimbilim ne sabit ne de şekilsizdir; yukarıda ele aldığımız, Wittgenstein çizgisindeki benzerlikler çerçevesinde akışkandır.

Geçirgenlik özelliği, ideolojilerin fikirleri, kavramları ve kavrayışları bakımından karşılıklı olarak dışlayıcı olmadıklarını gösterir. Bunun yerine, ideolojiler çok sayıda temas noktasında birbirleriyle kesişmektedir. Bir düzeyde, bir ideolojinin barındırdığı her bir kavram kendi içinde bir

9. M. C. Escher'in "İç İçe Geçmiş Çemberler" adlı gravürü ideolojik biçimbilime özgü merkezi, bitişik ve çevresel kavramlar arasındaki karmaşık ilişkiyi andırır.

bileşenler karışımı taşır. Demokrasi kavramı kendi başına ayakta durmaz. Bu kavram bir eşitlik anlayışı (en azından, bir insan demek bir oy demektir) ile özgürlük (kendi kendisini yönetim, başkalarının yönetiminden kurtulma) anlayışı *içerir*. Ama bunların kendileri apayrı kavramlardır. Şu halde, demokrasi diğer kavramlardan ayrı tutulamaz ve bu kavramların bazılarına ilişkin kavrayışlar demokrasi

kavramını oluştururken diğerleri de onu köstekler. Böylece de eşitlik fırsatının bazı anlamları demokratik değerleri yıpratabilirken zorbalık yönetimi altında da çeşitli özgürlükler istenebilir. Diğer bir düzeyde, ideolojilerin bileşenleri birbirleriyle de kesişirler: liberaller ile muhafazakârlar arasında anayasal özgürlükler konusunda, liberallerle sosyalistler arasında da varlıkların yeniden paylaşımını daha ileri götürmek için birtakım devlet müdahaleleri konusunda fikir paylaşımı söz konusudur. İdeolojiler tamamen dışa kapalı değildir: ideolojilerin gözenekli sınırları vardır ve sık sık örtüşen uzamları paylaşırlar. İdeolojilerin siyasal fikirler, kavramlar ve sözcüklerin kalıplarını barındırdıklarından söz edebiliriz.

Orantılılık özelliği ile her bir ideoloji için belirli bir temaya ya da kavramlar kümesine ayrılmış göreli uzam kastedilir. Bu, kısmen, bir ideolojinin kendi savlarını nasıl sunmak istediği sorunudur. Pek çok özgürlük yanlısı, toplumsallık, ussallık ya da ilerleme gibi diğer liberal değerler pahasına bireysel özgürlüğü vurgulamaktadır. Bu kişilere göre, bireyler açısından olabildiğince az kısıtlama altında hareket edebilme özgürlüğü siyasetin temel amacıdır – bu özgürlük bireylerin kendi ilerlemelerini engelleyecek ve bir bireyin eylemlerinin diğer bir bireyin eylemleriyle ussal açıdan işbirliği oluşturmasını köstekleyecek türden kötü seçimler yapması anlamını taşısa bile. Özgürlük yanlıları liberal ailenin üyeleri olduklarını ileri sürdükleri için de özgürlük temasını sınırlı bir ideolojik uzam içinde ve özgürlükçülük analizcilerinin orantısız bulabileceği bir tarzda genişletmekte, bu arada diğer temalar dar bir alana sıkışıp kalmaktadır.

Kısmen, bu, bir ideolojinin hedefi olan halk üzerinde bir etki yapmak için en iyi vurgulama düzeninin ne olduğuyla ilişkilidir. Bir ideolojinin yazarları ve o ideolojiyi yayanlar ne elde etmek isterler? Belli ki, hedef tüketicilere en üst düzeyde etki ve nüfuz etmeyi. Eğer görüşleri gereğinden fazla ayrıntılı ve karmaşıksa, yalnızca profesyonel siyaset kuramcılarının ve felsefecilerin ilgisini çekebilirler, ama ideolojik bir bayrak altında gereksiz birer er olmaktan öteye gidemezler. Ayrıntının birkaç ince noktası üzerinde odaklanıp bu noktaların yer aldığı tablo hakkında hiçbir fikir edinemeyebiliriz. Eğer görüşleri –dünya gezegeninin aydan çekilmiş bir fotoğrafı gibi– gereğinden fazla genelse, bu da hiçbir ayrım gözetmeyenleri ve siyasetten uzaklaşmış olanları tatmin edebilir ama belirli siyasalar doğrultusunda ilerlemek için hiç de etkili birer rehber olamazlar. Gereğinden fazla bilgi gerekenden az bilgi kadar değersizdir, tıpkı birer harita olarak ideolojileri ele aldığımızda gördüğümüz gibi. Basitleştirme –ve ara sıra da olsa daha tehlikelisi olan aşısı basitleştirme– ideolojilerin en iyi başardığı şeydir.

Bu kötüleyici bir sonuç değil: siyasal dizgeler ideolojilerin sağladığı orta ölçüde vurgulama olmaksızın işlev göremez. Siyasal görüşlerin kolektif eylem için –tıpkı ideolojiler gibi– güdüleyici gereçler olmaları bekleniyorsa, yalnızca dâhilere ya da uzmanlara hitap edemezler. Geniş halk kitleleri gereksiz karmaşıklığın bir sonucu olarak kendilerine aşırı yüklenildiğini görecektir: belirli bir alandaki soğurma kapasitelerine uyan bilgiye gereksinim duyarlar (ama ideolojiler tarafından da genellikle patikalara yönlendirilirler). Anlamak ve analiz etmek kanıları seçmeye, sahip olduğumuz darmadağınık gerçeklik deneyimi içinde

yapay bir düzen oluşturmaya dayanır. Seçiciliğin bu iki kaçınılmaz sürecinin kendileri de benimsediğimiz algısal ve kavramsal çerçevelerle ilişkilidir. İdeolojiler fikirsel bir gerçekliğin kesin gösterimleri değil, onun simgesel yeniden yapılandırmalarıdır. Bu gerçeklikle kesişen parça bölük gerçeklerin ve rekabet içindeki değerlerin harmanlanmasına dayanırlar.

İdeolojinin sonu yaklaşımından sonra epeyce yol aldık. Şimdi bir düşünün: eğer kavramların artık rekabet edebilir olmadıklarını, siyasal anlayışların sayısız yoldan bağdaştırılamayacağını, siyasal bir değere –kimi durumlarda onu görüşlerimizin merkezine yönlendirip kimi durumlarda da aynı değeri marjinalleştirirken– farklı düzeylerde önem atfetme olasılığı bulunmadığını ilan etsek ne kadar tuhaf kaçacaktır. Fakat bütün bu sonuçlar ideolojinin sonu görüşünden kaynaklanır! Bunun aksine, biz mekanik ve sabit ideoloji modellerinden –salt üstünlük, sınıf çıkarı, kafaları karıştırma modellerinden– ideolojinin esnekliğinin anlaşılmasına doğru ilerledik. İdeolojiyi ilk ele alanların pek bilgi sahibi olmadıkları bu esneklik, ideolojileri gerçek siyasal düşünceyi barındırmaya, iletmeye ve uyarlamaya özellikle uygun olan siyasal düşünce gereçleri haline getirir. Aynı zamanda ideolojileri inceleyenlerin ideolojinin merkezi ve aynı anda birden fazla yerde var olma özelliğini açıklayabilmelerine olanak sağlar. Son olarak, toplum bilimcilere büyük öneme sahip bir gereç sunar – ideolojilerin karmaşıklık içeren karşılaştırmalı analizi için bir şema. İdeolojiler artık belirli kavramların ya da fikirlerin *varlığı* ya da *yokluğu* temel alınarak birbirleriden ayırt edilemezler; bunun yerine, karşılaştırma temelini *konum* ve

biçimbilimleri, ele aldığımız yakınlık, öncelik, geçirgenlik ve orantılılık özellikleri oluşturur. Aşağıda göreceğimiz gibi, bunun karşılaştırmanın tek temeli olmadığı doğrudur. Ama, bu, temel siyasal kavramlar, görüşler ve metinlerle uğraşmaya alışkın olan siyaset kuramcıları açısından büyük öncelik taşıyan bir temeldir.

V. Bölüm

SİYASET HAKKINDA DÜŞÜNMEK: MAHALLENİN YENİ SAKİNLERİ

İdeolojiler siyaset hakkında düşünmenin bir biçimidir. Ama bunu söylerken iki şeyi aklımızdan çıkarmamamız gerekmekte. Birincisi, onun tek biçim olmadığı. *Her şey* ideolojiktir demek (klasik bir Marksçı yabancılaştırılmış bir toplum karşısında bunu söyleyecektir) ile siyasal düşüncenin bütün biçimlerinin ideolojik bir boyutu olduğunu ileri sürmek (buradaki savımız da bu) arasında büyük fark vardır. İkincisi, biçimbilimsel analiz ideolojik anlama ulaşmanın yalnızca bir yoludur. İdeolojiyi inceleyenlerin ideolojilerden en uygun bilgiyi edinebilmek ve ideolojileri çok daha iyi anlayabilmek için tek bir yöntembilimsel gereçten fazlasıyla donatılmaları gerekir.

Ayrı ama eşit gündemler mi?

Siyasete ilişkin düşüncelerin alanını elinde bulunduran şey siyaset felsefesinin kendisidir. Siyaset felsefesi siyaset

kuramı incelemelerinde şu sıraladıklarımızdan birini ya da her ikisini ön plana çıkarır: içerdiği reçetelerin ahlaksal doğruluğu ve söz konusu siyaset felsefesinin mantıksal geçerliliği ile tartışma boyutunun tutarlılığı. Klasik Yunan'daki bilinen başlangıcından beridir, siyaset felsefecileri "adalet nedir?" ya da "insan devlete neden itaat etmeli?" gibi sorulara iyi –yani ahlaksal açıdan uygun ve entelektüel açıdan da ikna edici– yanıtlar vermekle ilgilenmiştir. Gitgide artan düzeylerde, aşağı yukarı son 400 yıl içinde, siyaset felsefecileri ayrıca iyi bir felsefi tartışmanın gereksiz ayrıntılarına dikkatlerini yönelttiler: ussallığı, ister tümevarımsal ister tümdengelimsel olsun kavramsal ayrımları ve usavurmanın mantıksal yollarını tanımlama kapasitesi, içsel tutarlılığı. İyi mi kötü mü? Haklı mı haksız mı? Geçerli mi geçersiz mi? Bunlar siyaset felsefecilerinin tartıştıkları konulara yönelik olarak sordukları sorular. Bunu yaparken de dönüşlü ve özeleştirel düşünme süreçleriyle uğraşmaları beklenmektedir.

Birçok felsefeciyi arayışlarında yönlendiren şey bir gerçeklik kavramıdır – en azından zor bir eleştirel arama ve tartışma sürecinin ardından çıkarılabilecek bir olasılık biçiminde. Ve bu nedenle de bu felsefecilerin birçoğu ideolojilerin "gerçekler"ine –rekabet edebilirliğin ortadan kaldırılmasının ve tartışmanın sona ermesinin çoğu zaman aceleci, sorumsuz, karışık ve hatta saptırılmış eylemleri oldukları gerekçesiyle– burun kıvırma eğilimindedir. Tipik olarak, felsefeciler ideolojik bağlamda düşünmenin ciddi düzeyde akademik araştırmayı hak etmeyen düşük nitelikli bir düşünme olduğunu ileri sürerler. Başkaca ne olurlarsa olsunlar, felsefeciler sürdürdükleri tartışmaların niteliğini

ve ayrıntılarını kontrol etmeyi amaçlayan ve çok yetenekli bireysel felsefecilerin tartışma uzmanlığına değer veren profesyonel düşünürlerdir.

Bu, elbette, felsefecilerin aynı zamanda ideologlar olmadıklarını ileri sürmek değildir. Ancak, kendilerini öncelikle ideolog olarak da görmezler; ideolojileri çoğu zaman bir anlam ve amaç fazlalığı biçiminde ortaya çıkar. Felsefecilerin ürettiği toplumsal sözleşme kuramları da siyasal itimadın *etik* konularını çözmek (bir yönetime itaat etme karşılığında doğal hakların korunması), bütün insanların doğal *ussallığına* (barışı savaş ya da anarşiye tercih etmeleri) saygı göstermek ve böyle bir sözleşmeyi de kişinin kendisini koruması için tek *mantıksal* olasılık olarak göstermeye yöneliktir. Ancak, el altından ya da bilinçaltından taşıdıkları ideolojik yük klasik liberalizm olarak bilinen ideolojinin çeşitli özelliklerini içerir: bireyleri temel siyasal aktörler olarak değerlendirmeyi tercih ediş, biçimsel niteliğin adil siyasal düzenlemeler oluşturmak için yeterli olduğuna inanış, insan ilişkilerinin değiş tokuş ilişkileri oldukları varsayımı – çünkü toplumsal sözleşmeler pazarların rolleri model alınarak oluşturulur.

İdeolojiler de ikna edici tartışmalar sunmayı isterlerse de, kendi işleriyle oldukça farklı bir biçimde ilgilenirler. Bazıları siyaset felsefecilerinin tekniklerini aşmayı amaçlarken bunu da ideolojik mesajların felsefi yöntem konusunda eğitimli olmayan zeki vatandaşlar tarafından anlaşılabilecekleri noktaya kadar gerçekleştirmeyi isterler. Liberalizm ile sosyalizm bir toplum içinde eleştiride bulunacak kadar bilinçli olanlara hitap eden ve ussal açıdan ikna edici olması amaçlanan fikirleri sunan bu tür ideolojilerdir. Başka

ideolojilerin sundukları da ya üreticileri görüşleri üzerinde yeterince düşünmediği için ya da yukarıda ele alınan belirsizlik işlerine geldiği için daha da müphem olabilir. 1988 ABD başkanlık seçimleri esnasında baba George Bush, "Dediklerime kulak verin! Daha fazla vergi yok!" diyordu. Varlıkların mevcut yeniden paylaşımını dondurmakla ilgili bu ideolojik konum, içerdiği genellikten ötürü iyelik sahibi insanların neredeyse tamamını cezbetmeyi amaçlıyordu; ancak, sürdürülebilirliğinin olanaksız olduğu ortaya çıktı. Felsefecilerin her şeyden önce profesyonel meslektaşlarını ikna etmeleri gerekir. Başarılarının sınamasını da hedeflenen kitlelerin ussal açıdan ikna edilmesi oluşturur: yani diğer felsefecileri. Eğer kuramları daha geniş bir takipçi kitle bulursa, bu aslında bir ödül sayılır, ama bunun bedeli de görüşlerinin bayağılaşması olacaktır. İdeolojileri iletenlerin öncelikli olarak siyasal dil ile kolektif karar verme mekanizmalarının denetimini ele geçirme çabalarında yol gösterecek önemli grupları bir araya getirmeleri şarttır.

Tartışma konularının ideolojik sunumu, ussal ve ussal olmayan görüşlerin ayrıntılı bir karışımına dayanır. Sol ve sağ kanattaki ideolojiler bu konuda her zaman özellikle başarılı olmuştur. Dayanışma, kardeşlik, çoğunluğun menfaati, vatanseverlik, onur ve vatanın savunulmasından başkalarına yönelik korku, öç alma duygusu ve düşmanlığa kadar uzanan duygu yüklü terimler kullanarak kendi akılcıl görüşlerini desteklerler. Duyguları harekete geçirmek ideolojiler için çok yararlı bir kestirme yoldur; bir yanıt elde etmenin etkili ve çaba istemeyen bir yoludur. Bir grup içinde tutkunun yayılması çabuk, raf ömrü de daha uzun olabilir. En güçlü reaksiyonları doğuran dil ya da toprak

konulu ulusal mücadelelerin gücünü bir anımsayın. Ya da ideolojik ve siyasal anlaşmazlıklara alet olan dinsel fanatizmin gücünü. Ve bir de retoriğin, ılımlı siyasetçiler arasında bile, karşıt bakış açılarını desteklemenin ya da karalamanın yolu olarak sürekli kullanılmasını. "Ya özgürlük ya da ölüm", "kökenine dönüş", "dünya işçileri, birleşin" bunlara birkaç örnek. Bu temaya IX. Bölüm'de döneceğim.

Kısacası, bir ideolojinin siyasal felsefeden oldukça farklı bir entelektüel girişim olduğunu anlamamız gerekir. İdeoloji, her şeyden önce, siyasal alanda sağlam bir biçimde konumlanmış bir siyasal gereçtir. İdeolojileri yaratan ve tanıtanların çoğu siyaset felsefecisinden daha keskin bir siyaset anlayışı mevcuttur. İdeolojiler siyasal düşüncenin ne olabileceğine ilişkin modeller olmayıp –bu siyaset felsefeleri özellikle de İngiliz-Amerikan geleneğin bir özelliğidir– toplumsal gruplar tarafından toplumsal grupların tüketimi için üretilmiş siyasal düşünce kalıplarını içerirler. İdeolojilerin bu nedenle çeşitli ölçütlere göre değerlendirilmeleri gerekir. Zamansal ve uzamsal bağlamlarına uygunlar mı? Bunun, bir toplumun karşılaştığı yaşamsal konularla ne ölçüde ilişkili olduklarına ve çözümlerinin önemli gruplar tarafından işe yarar kabul edilip edilmediğine göre değerlendirilmesi gerekir. Bir siyasal dizgenin izleyeceği yön üzerinde etki yatabiliyorlar mı? Bu da ne ölçüde saygı uyandırdıkları, otorite taşıdıkları ve karar verici çevrelere sızabildikleri ile bağlantılıdır. Taraftar toplamakta etkililer mi? Bu da kullandıkları dille ve gönderdikleri mesajlar ile bu mesajların gönderilme biçiminin istenilen tepkileri alıp almadığıyla bağlantılıdır. Doktrin ve görüş olarak çekiciler mi? İdeolojilerin çoğu ahlaksal standartlara duyarlıdır ve

toplumsal yaşamı daha iyi hale getirme ya da en azından onun mevcut değerlerini koruma amacına sahiptirler. Elbette, sağ kanat ve totaliter rejim ideolojilerinde istisnalar bulunabilir; fakat onlar bile çoğunluk için tam bir felaket yaratmak yoluyla azınlığın yaşamını daha iyi hale getirmek gibi çarpık bir kavram taşıyabilirler.

Son olarak, ideoloji hakkında değil ama ideolojiyi inceleyenler hakkında bir gözlemde bulunmak istiyorum. İdeolojileri incelemek ideolojileri üretmekle aynı şey değildir. İdeolojileri incelemek, toplumsal ve siyasal olguları inceleyen herkesin kendi ilgi duyduğu konular çerçevesinde gerçekleştireceği gibi, onları anlamaya ve analiz etmeye çalışmaktır. İdeolojileri inceleyenlerin sorması gereken ilk soru, ideolojinin nitel özüyle, etik duruşuyla ya da entelektüel ağırlığıyla ilişkili değildir. Bunların yerine, soru şudur: "Bu sözcenin onu üretenler ve tüketenler için anlam taşıması/gerçek olması/doğru olması için ne gerekmekte?" İdeolojileri anlamadan önce ideolojilerde içerilen varsayımları anlamamız gerekir. Kendimizi ideolojiyi tanıtanların yerine koymamız gerekir ve bu da onların dünyasını ve sözlerini anlayışlı ya da en azından tarafsız bir biçimde yorumlamamızı gerektirir. Felsefi ve mantıksal analizin ve etik değerlendirmenin gücünün tamamını ideolojik malzemeye yöneltecek olursak bu malzeme baskının altında ezilir. Fakat ideolojik tartışmaların düzeltilemez düzeyde hatalı oldukları sonucuna varmak yerine, inceleme için yanlış malzeme kullandığımıza ve sonuçta da asıl noktayı atladığımıza karar vermek daha akıllıca olabilir.

Örneğin, ulusçuluk bazı felsefeciler tarafından ciddi felsefi araştırmaya gelmeyecek türden sığ ve ilkel görüş-

lerin yığını olarak değerlendirilir. Bu da bir ideoloji olarak ulusçuluğun siyasal etkisini kavramak isteyenler açısından çıkmaz sokak demektir. Daha ileri gitmeden önce, neden çok sayıda insanın kendi toplumlarını diğer toplumların üstünde görmenin akılcıl olduğunu düşündüğünü ve neden bir ulusa ait olma türünden duygusal bir bağın siyasal düşüncenin büyük bölümünün filtrelendiği bir prizma görevi gördüğünü bilmemiz gerekir. Daha genel anlamda, insanların kendi toplumsal dünyalarını yorumlamalarını ve bu dünyalar hakkında gerçeklere dayanan ya da hatalı ifadelerde bulunmalarına olanak sağlayan bilinçli ya da bilinçaltı varsayımlarını çözümlememiz gerekir. Ancak o zaman ideolojileri siyasal alanın merkezine, siyasal uygulamanın bütününe sızan bir düşünce-davranış biçimi olarak yerleştirebiliriz. Ancak o zaman ideolojilerin ne amaca hizmet ettiğini ve *belirli* ideolojilerin başka hangi amaçlara hizmet ettiğini sorabiliriz. Ve ancak o zaman işlevsel açıklamaya girişebiliriz.

Kavramsal tarih: geçmişi dizginlemek

Siyasal düşünceyi inceleme alanında bir diğer gelenek yakın tarihlerde kavramsal tarih başlığı altında ortaya çıktı. Kavramsal tarih, anahtar nitelikli siyasal kavramların anlamlarını zaman içinde inceleme, hem diğer anlamlarını hem de kesintilerini araştırma yöntemidir. Bu, kavramların daima tarihsel bağlamlarını, fikirlerin şekillendiği dışsal olay ve uygulamaları yansıttığı varsayımına dayandırılır. Önde gelen kavramsal tarihçi Reinhart Koselleck

modern siyasal kavramların gitgide artan soyutlamalar ve genelleştirmeler sergilerken bir yandan da siyasal söz dağarcığının yeri doldurulamaz parçaları haline geldiklerini ileri sürer. Artık, "eşitlik", talep edilen bir temel kavram olarak kabul görmektedir – gerçi çeşitli farklı kavrayışları için aynısı söylenemez. Kavramsal tarihçiler anlamın artsüremli (zaman içinde) ortaya çıkışını, onun eşzamanlı (zaman içinde bir noktada) yapılarla içi içe geçmesini vurgularlar. Örnek vermek gerekirse: bireysel savlar biçimindeki eşzamanlı, mevcut haklar kavramımız kişilere saygı gösterilmesi konusunun daha da vurgulanmasına yol açan bireyselciliğin artsüremli evrimi ile (örneğin feodal haklar sıradüzenlerinden esinlenmek yerine) zulme karşı korunma isteği tarafından beslenir. Karşılığında geçmişteki haklara ilişkin anlayışlarımızı yeniden tanımlar ve böylece onları artık doğal ve dolayısıyla keşfedilebilir olarak değil, toplumsal ve dolayısıyla icat edilmiş ya da evrimleşen anlayışlar olarak açıklama eğilimi gösteririz.

Kavramsal tarih kuramları dilbilimden çeşitli fikirler ödünç almıştır ve bunun sonucu da hem zaman hem de uzamın siyasal dile anlam kazandırdığı anlambilimsel bir alanın tanımlanmasıdır. Bu perspektif bazı siyaset felsefecileri tarafından uygulanan, kavramların zamandan bağımsız evrenselleştirmesinden ve birçok dilbilimcinin tarihten bağımsızlığından kesinlikle ayrılır; ama büyük ölçüde, tıpkı kavramsal tarih gibi, öncelikle Almanya'da ortaya çıkan yorumlamacı geleneğe dayanır. Kavramsal tarihçiler kavramların "doğru" anlamlarının belirlenmesinde devreye giren toplumsal çatışmanın önemini kabul ederler. Siyasal partiler, gruplar ve çıkarlar temel kavramlar için rekabet

eder ya da bu kavramlar üzerinde rekabet sürdürülmesine direnirler. Bazılarına göre demokrasi halkın daha yoğun katılımını ve denetimini işaret ederken, başkalarına göre seçim zamanında siyasal elitlerin dizemli yükümlülüğünü işaret edebilir. Halkın çıkarları temiz havayı, ulusal bir sağlık hizmetini ve yasamanın saydamlığını ortaya çıkarabilir ya da savunmaya, yönetimin bilgileri perdelemesine ve grevlerin yasaklanmasına göndermede bulunmak için kullanılabilir.

Belli ki, çağdaş ideoloji incelemeleri ile kavramsal tarih arasında güçlü bir yakınlık bulunmaktadır. Anlam alanlarının doğrulanabilirliği, çatışması, bağlamı ve varlığı ortak özelliklerdir. Kavramsal tarihçiler, belli ki, zaman içinde değişime yoğunlaşmaktadır. Özellikle Koselleck anlamın değişen ufukları fikrini önermiştir. Kavramların anlamları geçmiş ve güncel ufukların –ya da perspektiflerin– kaynaşmasına dayanır. Örneğin, 19. yüzyıl liberal ideolojilerinin geçmişin Yunan demokrasi ideallerine ısrarla değinmesi 19. yüzyıldaki görüşlere demokrasinin asaleti ve özgürce ifade kavramlarını soktu. Buna koşut olarak, 19. yüzyılda eğitilmemiş kitlelerden ibaret yönetimin nitelikli olacağına duyulan kuşku, bu dönem aydınlarının Yunanistan'dan miras kalan dolaysız demokrasi kavramına karşı temsili bir demokrasi kavramını dayatmalarına yol verdi. Ancak, temsili model, oy verme hakkını dizge içinde ekonomik açıdan önemli olanlarla sınırlandırarak ve yöneten sınıfın bazı beceriler yönünden eğitilmesini tercih ederek büyük ölçüde sınırlandırıldı. Gelecek de geçmiş ve şu an deneyiminde beslenen beklentilerin izdüşümüne maruz kalır. Kolektif bellek hem birikimlidir hem de geleceğin uzgörüş-

lerinin başlangıcı için temel görevini görür. Böyle olunca, iki bin yılın geçişleri, geçmişin Hıristiyan dini deneyimi ile yuvarlak sayılara törensel önem atfeden, miras kalmış bir süre tutma yöntemi tarafından şekillendirildi. Ama aynı zamanda temelleri 19. ve 20. yüzyıllarda kendi kendisini güdüleyen toplumsal ve teknolojik ilerleme umutlarında yatan yeni bir başlangıç beklentilerinin bir ifadesiydi.

Kavramsal tarihçiler kullandıkları kaynaklar konusunda felsefeciler kadar zor beğenir değildir. Siyaset felsefecilerinin bayıldığı klasik metinler onları ilgilendiren konulardan yalnızca biridir ve gazeteleri, broşürleri, konuşmaları, parti manifestolarını ve resmi yayımları incelemekten de büyük mutluluk duyarlar. Seçkinci sözlerden bu şekilde uzaklaşmak, kavramsal tarihçilerin sıradan siyasal konuşma ve düşünceyi kavrama amacını paylaşan ideolojileri inceleyen kişilere de uymaktadır. Sıradan ve yaygın olanı bu biçimde arayış, ideolojileri patolojik hale getirmek yerine normalleştirmenin önemli bir aşamasını işaret eder. İdeolojileri, insanın standart siyasal araştırma sürdürürken incelemeyi umabileceği görüngelerin alanına sokar.

Kavramsal tarihçiler bize kavramların (ve dolayısıyla ideolojilerin) incelenmesinde zamanın çok önemli bir boyut olduğunu anımsattı. Fikirleri inceleyen tarihçiler bunu bir süreliğine gerçekleştirdiyse de, onların geçmiş yaklaşımının zayıf bir noktası, bir kavramın tarihini o kavramın bağlamından soyutlamaktı. Özgürlük tarihi çok sık olarak, sanki evrimleşen anlamlarının izi eski zamanlardan günümüze kadar izlenip bununla yetinilebilirmiş gibi sunulur. Tarihçi Quentin Skinner ile diğerleri, tarihsel araştırmayı onu gerçekleştiren ve aktaran kişilerin amaçlarına yönlen-

direrek bu görüşü düzeltti; bunu yapabilmek için de fikirlerin bağlamını ve süreksizliğini anlamak gerekir. İdeolojilere uygulandığında, zaman hem ideolojilerin konumunun belirlenmesinde hem de ideolojilerin yapılandırılmasında etkileşimsel bir unsur haline gelir. Zaman, artık çok iyi bildiğimiz gibi, yalnızca saatlerin acımasızca ilerlemesinden ibaret değildir; zaman insan iradesine göre bükülebilir ve insanın hayal gücüne bağımlıdır. Aşağıdaki listenin fazla ayrıntıya kaçmadan gösterdiği gibi, çeşitli zaman kavrayışları farklı ideolojik eğilimlere hayat verir:

İdeoloji	Zaman
gerici	statik (zaman içinde belirli bir noktaya bağlı kalınır)
geleneksel	yinelenen türden (sürekli zaman döngüleri)
aydınlanmacı-muhafazakâr	birikimsel (geçmiş deneyimlerin üstüne eklemeler yapılır)
klasik liberal	artımlı (insan iradesi küçük değişiklikler üretir)
sosyal demokrat	evrimsel (zaman içinde sürekli bir gelişme)
devrimci	ereksel (değişiklik bir sonuç durum tarafından belirlenir)
faşist	yenilenebilir (yepyeni bir gün doğuyor)
ütopyacı	tasarımsal (erişilemez ya da mitsel bir gelecek zaman)

Toplumsal ve tarihsel zaman birtakım su götürmez gerçeklere dayanmaz; fakat ideolojilerin bir temel özelliği

hem artsüremli hem de eşzamanlı gerçekleri yetenekli bir hayal gücü ağı içinde birleştirmesidir. Bağlantısızlar bağlantılı hale gelir: rasgele olan açık uçlu ve ilerlemeci, ya da kapalı ve baskıcı hale gelir. Kavramsal tarih ve ideolojilerin incelenmesi, geleceklerimizin seçilmesindeki insan unsurunu kabul eder; ancak, bu tür seçeneklerin işlediği çok katmanlı kısıtlılıkların farkındadırlar. Marx'ın bir özdeyişi, ideoloji analizcilerinin dikkate almaları gereken bir anlam kazandı:

> İnsanlar kendi tarihlerini yaparlar, ama tarihi kendi diledikleri gibi yapmazlar; kendileri tarafından seçilmiş koşullar altında değil, doğrudan karşılaşılmış, geçmişten iletilmiş koşullar altında yaparlar.

Geçmişin ilettikleri ideoloji analizcilerini ilginç biçimlerde sınırlandırır ve istemeden de olsa hizaya girmelerini sağlar. Aile benzerlikleri kavramı araştırmacıların, yukarıda gördüğümüz gibi, Wittgenstein çizgisindeki bu gereç tarafından bir arada tutulan gereğinden fazla sayıda sosyalizme değinmelerine olanak sağlar. Marksçı yaklaşımın merkezindeki tek parça ideoloji görüşünün karşısına ideolojilerin taşıyabileceği kesinlikten uzak anlamlar çıktığı için, bunların içsel çeşitlemelerine ilişkin daha zengin ve daha çoğulcu bir görüş ortaya çıktı. Öte yandan, ideolojilerin tarihsel şekillenmelerinden *ötürü* ve siyasal gelenekleri oluşturdukları *için* yorumlamacı araştırmacıların ele aldığı daha açık metinlerden farklılık gösterdiklerini zaten vurguladık. Bu gelenekler sonsuz sayıda liberalizmin kapıyı açıp evin üyesi olmayı istemesi olasılığını sınırlandırdı. So-

nuçta, ideolojilerin incelenmesinin görgül verilere dayandırılması gerekir, çünkü konu kolektif siyasal düşüncenin gerçek belirişleriyle ilgilidir.

Belirli bir inançlar dizisinin B ideolojisinin değil de A ideolojisinin bir parçası olduğuna nasıl karar veririz? Bu kendi kendini tanımlama (bir tek liberaller kendilerini liberal olarak adlandırır) ile başkalarının tanımı (liberaller, dışsal bir otoritenin –örneğin, bir liberalizm uzmanının ya da bir siyasetçinin– çok iyi tanımlanmış bazı ölçütlere göre liberal olduklarını ilan ettiği kişilerdir) arasında bir denge gerektirir. Bu durumda, Adolf Hitler'in bir nasyonal sosyalist olma savı bir sınıflandırma sorunu doğurur. Nazizm yalnızca bir parça ulusçuluk içeren bir sosyalizm versiyonu mudur? Burada kendi kendini tanımlama yeterli olmayabilir. Fakat, sosyalizm olmadığını söyleyerek kesip atmak yerine, kendi kendini tanımlamaların görgül bir sınamasına sahip olmamız gerekir. Sosyalizmi konu aldıklarını ileri süren yüz tane kitap okuyabiliriz. O zaman, bu ailenin bazı özellikleri okuduklarımızdan belirginleşmeye başlar ve bunları temel alarak nasyonal sosyalizmin sosyalist ailenin bir üyesi sayılabilmesine yetecek kadar bu özellikleri taşıyıp taşımadığına ya da bu adın yalnızca (bilerek) yanlış yönlendirici olup olmadığına karar verebilir, Nazizmin gerçekten çok değişik türden bir ideoloji olduğunu anlayabiliriz. Bu metinler –kavramsal tarihçilerin kabul ettiği gibi– tamamen kaçamayacağımız, karşılıklı olarak birbirlerini güçlendiren anlamların geçmişteki bir alanını oluşturur.

Bir ideolojiyi "sosyalizm" olarak etiketlendirmek kapsanan kavramların gelecekteki hareketini kısıtlayan ve siyaset dünyasında siyasal eylemlerin bilinç şekillendiricisi ve

düzenleyicisi olarak rol oynayan bir kimliği kalıba sokmaktır. "Sosyalizm" siyasal fikirlerin ifadesi için mevcut olan gerekli uzamın bir bölümünü işgal eden bir fikir-varlık haline gelir. "Sosyalizm demek...", bu özel, koşullara bağlı ama amaç açısından kalıcı yapılara ve geleneklere otonom yaşam yanılsaması kazandırmanın yaygın biçimidir. Bu yaratıcı tutarlılığın dokunuşu siyaset alanını parsellere ayırmanın önemli bir bileşenidir. Başlıca ideolojik aileler kendi aralarında hem bu fikirlerin meşrulaştırıldığı, anlaşıldığı ve ciddiye alındığı yolları döşerler, hem de etkili siyasal düşünceyi açıkça dile getirmenin diğer yollarını zorla da olsa ortaya çıkarırlar. Ardından, mevcut ideoloji aileleri tarafından sağlanan geçiş noktalarının kullanılması yoluyla da siyasal kavramların anlamlarına erişime aracılık edilir ve bu erişim pay edilir – bu uygulamayı da bu etiketleme geleneklerinin kullanımı pekiştirir.

VI. Bölüm

DEVLERİN SAVAŞI: MAKRO İDEOLOJİLER

Bir an için ideolojileri analiz etmenin çeşitli yollarından ayrılıp siyasal ideolojilerin benimsediği biçimleri araştırmaya geçiyoruz. 20. yüzyılın büyük bir bölümü boyunca, hüküm süren ideolojiler bir toplumun karşısına çıkabilecek bütün önemli siyasal konulara, bilerek ya da bilmeyerek, çözümler sunan her şeyin üstünü kaplayıcı, her şeyi içerici fikir örgüleriydi. Bu makro ideolojiler hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde toplumsal ve siyasal kabul ve üstünlük peşindeydi. Bu ideolojilerin merkeziliğini kabul ederek, gelenek ve göreneğin ideolojilerin sınıflandırıcıları olarak taşıdıkları gücü sonraya bırakıyor, geriye bakıldığında diğer sınıflandırmaların da olanaklı olduğunu unutmuyoruz. Liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, faşizm, komünizm ve diğer büyük aileler kendi başlarına birer siyasal aktör olarak gerçek anlamda somutlaştırıldı. Aslında, geçen yüzyılın büyük bir bölümü bu aktörler arasında gerçekleşen genellikle sert ve sık sık da kanlı muharebeler olarak görülebilir. Marjinal birer yan etki olmaktan

çok uzak olan ideolojiler modern dünyanın siyasal deneyimini şekillendirdi.

Modern ideolojilerin çoğu siyasal bir hareket ya da parti biçimini alan kurumsal bir kılık benimsedi. İdeolojilerin kamu siyasası için planlar sağlama rekabeti olduğunu anımsadığımızda bu hiç de şaşırtıcı değil. Ancak, yine de, muhafazakârlık ya da liberalizmin muhafazakâr ya da liberal partilerin temsil ettikleriyle tamamen aynı şey olduğunu düşünmek de hatadır. İdeolojiler ender olarak siyasal partiler tarafından formülleştirilir. İdeolojilerle ilişkileri açısından partilerin işlevi, ideolojileri hemen tüketilebilir biçimlerde sunmak ve en uygun yeterlikle ideolojileri yaymaktır. Partiler upuzun ideoloji üretim hattının seri üretim ucunda işlev görürler. İdeolojiler bir partinin içindeki ya da dışındaki gruplar arasında *ortaya çıkar*. Bu gruplar kendileri de daha popüler ya da tam oluşmamış fikirleri dile getiren ya da, tam tersine, karmaşık felsefi konumları yumuşatan aydınlardan ya da yetenekli sözbilimcilerden oluşabilir.

Yaygın olan yaklaşım, ideolojileri inançların sürekliliğini dikkate alarak soldan sağa doğru sıralamaktır: sosyalizm, liberalizm ve muhafazakârlıktan faşizme doğru. Yakın zamanlarda, bu sıralamaya karşı girişimlerde bulunuldu. Yeşil siyaset düşünürlerinin kendilerini solda ya da sağda değil de önde olarak betimlemeleri ünlüdür. Faşizmin bazı versiyonları da –daha kuşkulu bir biçimde– ne solda ne de sağda yer aldıklarını ileri sürmekteler. 1990'lı yıllarda da "üçüncü yol" saplantısı ideolojik siyasete ilişkin diyalektik bir görüşün sentezini sunmaktaydı. Bu sınıflandırmaların avantajı, çekici hale gelen açıklığın siyasal fikirler pazarına inmesidir – destek ararken çok kullanışlı bir hayal. Ancak, sol-sağ

ayrımının kendisi büyük ölçüde ideolojiktir. Bu ayrım bir ideolojiye ılımlı ya da radikal, ya da hatta tehlikeli bir hava katılması amacına hizmet eder; ideolojiler arasında ilerlemenin aşamalı bir süreç olduğunu akla getirir ve ideolojilerin karşılıklı olarak birbirlerini dışladıklarını ve böylece çok net alternatif seçenekler önerdiklerini gösterir.

Bu saklı anlamların hiçbiri doğru değildir, ama bizim bunları telafi etmek için hem mikro hem de makro analize gereksinimimiz var. Mikro analiz ideolojilere biçimbilimsel yaklaşım tarafından sağlanır; bu yaklaşım, ideolojileri bir araya getirmenin ve ideolojilerin hem kendileri hem de birbirleriyle ilişkilerini incelemenin bir yolunu önerir. Makro analiz ideolojileri zaman ve uzam içinde yer alan ve var oldukları varsayılan yönleri siyasal gerçekliğin bir parçası haline gelen gelenekler olarak görmekle sağlanır. Bu iki yaklaşım birbirini tamamlayıcıdır: ikisi de aynı şeyin incelenmesine alternatif yollar sunar. Kavramsal yapıyla başlayarak, rekabet edebilirliğin yok edilmesi, aile benzerlikleri, merkez, bitişik ve çevresel kavramlar ile geçirgen sınırlar ölçütlerini başlıca bazı ideolojik gruplandırmalara uygulayabiliriz. Modern ideolojilerin çoğu karmaşıktır. Şu tür aşırı basitleştirilmiş genellemelerle özetlenemezler: liberalizm özgürlüklerle ilgilidir, muhafazakârlık mevcut durumun korunmasıyla ilgilidir vs. İdeolojilerin hepsi de bir merkezi kavramlar kümesi sergiler; bu kümelerin hiçbiri de diğerlerine ve sonuçta ideolojik profilin bütününe zarar vermeden genişletilemez. Yukarıda belirtildiği gibi, orantılılık prensibi bize şunu öğretir: eğer bir kavram mevcut uzamın bütününü dolduracak biçimde genişlerse, sonunda diğerlerini ezecek ya da onları kendi egemenliği altına sokacaktır.

Liberalizm çeşitli merkezi kavramlardan oluşur; bu kavramların tümü de liberalizmin gösterimleri açısından yeri doldurulamaz niteliktedir. İnsanların ussal oldukları varsayımı, düşünce ve –bazı sınırlar çerçevesinde– eylem *özgürlüğü* olgusunun ısrarla vurgulanması, insan ve toplum *ilerlemesine* duyulan inanç, *bireyin* temel toplumsal birim

10. İdeolojik başkalaşımlar. *Karikatürdeki duvar yazısı: DEMOKRASİ / 1948 MODASI Çuvalların Üstü – Sol: Komünist Olmayanlara / Komünistlerden Baskı / SSCB. Sağ: Komünistlere Komünist Olmayanlardan Baskı / ABD. Konuşma Yazısı:* CANTERBURY DEKANI: *Özgür ifade gibi temel bir haktan sürekli feragat etmeye çalışan o kötü insanlara dikkat et, genç dostum – tıpkı şuradaki (...) şey (...) ehem (...) sağdaki zavallı adama yaptıkları gibi ...*"

olduğu ve seçme yetisine sahip tek varlık olduğu varsayımı, *toplumsallaşabilme* ile insanın iyilikseverliğinin normal kabul edilmesi, belirli haklar yerine *genel çıkar* sorununun dile getirilmesi, sınırlandırılmış ve açıklanabilir yapılmadığı sürece *erke ilişkin çekinceler* – bütün bunlar liberal kavramların en temelleridir. Bu temel üzerine de çok önemli bir düzen yerleştirilir: kişinin kendi kavramsal görüşlerini yeniden düşünmesi ve başkalarınınkilere hoşgörüyle yaklaşması istekliliğini getiren dürtü ve eylemlerin *eleştirel yönden sorgulanması.*

Liberalizm, bir gelenek olarak, insanların varoluşun gitgide artan düzeylerde –John Stuart Mill'in yazılarında örneklendiği biçimiyle– daha uygarlaşmış aşamalarına doğru ucu açık gelişimi temelli görüşü taşır. Bu gelişme insanlara sınırsızca, iradelerine hilafına tahakküm uygulanmaksızın, insan haklarının gitgide daha fazla tanınması ve şekillendirilmesiyle desteklenerek kullanabilecekleri özgürlük etrafında döner. Fakat, 20. yüzyıl boyunca, insanlara eşit davranma düşüncesi liberalizmler ailesi içinde büyüdü; bu düşünce hem yasal koruma ve uygulama karşısında eşitlikten, hem de ekonomik fırsatlar ile karşı cinsiyetlerin eşitliği ve uluslar içinde ve arasında çoklu ve farklı kültürlerle inançlara saygıyı içermektedir. İnsanların iyiliği – ya da gönenci – insancıl bir siyasal dizgenin vatandaşlarına vaat ettiği avantajlar paketinin temel bileşeni haline geldi.

Liberalizmin başarıları oldukça önemli oldu. Özgür halklar görüşü sömürgelerin emperyalist yönetimden kurtulmalarıyla sonuçlandı. Siyasal açıdan marjinalleştirilmiş grupların zulüm ve ayrımcılıktan kurtulmalarına

doğrudan katkı sağladı; liberal demokrasilerde yenilgiye uğrayan siyasetçilerin tankları göreve çağırmak yerine erki başkalarına teslim etmeleri gerçeği de liberalizmin siyasal sorumluluk düzgülerinin benimsediğini doğrular nitelik-tedir. Liberalizm toplumsal reformu çok büyük düzeyde gerçekleştirdi; toplumsal reform gönenç devleti kavramıyla doruğa ulaştı. Buna örnek olarak da Birleşik Krallık'ta 1906 ile 1914 arasındaki liberal hükümetlerin yeni liberalizm programından etkilenerek gerçekleştirdikleri, emekli aylığıyla geçinen yaşlılar için yasal düzenlemeleri, işsizlik ve sağlık sigortası uygulamalarını gösterebiliriz. Uluslararası ilişkilerde, Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'ın Birinci Dünya Savaşı sonrası için 14 maddelik planı ilk başta somutlaşmayı başaramasa da bir on yıl sonra Birleşmiş Milletler ile Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin oluşturulmasıyla yankı bulan ve günümüzde daha önceleri totaliter rejimlerin egemenliği altında olan devletlere yavaşça yayılan yeni bir dünya düzenini öngörüyordu. Haklara ilişkin maddeler içeren ve yönetim erkinin sıkıca denetim altına alınmasının hem otoritelerce hem de halk tarafından beğeniyle karşılandığı her bir anayasa, hukukun işleyişini üstün tutan her bir dizge liberal geleneğin zaferidir. Başkan Roosevelt'in 1930'lardaki Yeni Düzen'i, yönetimlerin vatandaşların özgürlüğünü ve haklarını korumak amacıyla müdahalede bulunma gereksinimini liberallerin kabul etmelerinin bir örneğiydi. Bunun tam karşısında, liberal geleneğin bir diğer akımı da insanlık gönencinin motoru olarak serbest pazarların ve ekonomik girişimciliğin –devletin bürokratik beceriksizliğinden korunarak– gelişmesini görmektedir.

Liberal gelenek içinde dünyayı en büyük siyasal devrimlerden daha fazla değiştirmiş ve onlardan çok daha uzun sürmüş, daha dikkat çekici kilometre taşları da mevcut. Liberal gelenek, ayrıca, birkaç örnekte de dikkate değer düzeyde tökezledi: 1920'ler Almanyası'nda Weimar Cumhuriyeti'nin zayıflığı Hitler'in erki ele geçirmesini engelleyemedi; liberallerin erkek yanlısı görüşleri yüzünden kadınların özgürleştirilmesi hedefi tam olarak sağlanamadı; liberalizm için çok değerli olan hoşgörü bile çağdaş terörün yöntemleriyle mücadele ederken düşmanının ahlaksal düzeyine inmekten kendisini alamadı ve kendi toplumları içinde liberal olmayan kültürlerle karşılaştıklarında liberaller arasında da şaşkınlık yarattı. Her açıdan kabul edilmesi gereken konu, Gramsci'nin söylediklerinin aksine, egemenlik yanlısı ideolojilerin egemenlik yanlısı olmayanlardan daha fazla olduğudur.

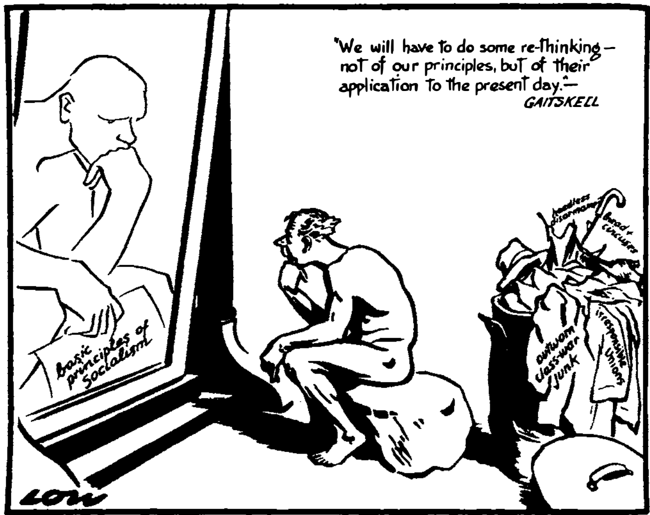
Sosyalizm

Sosyalizm başlıca ideoloji ailelerinin bir diğeridir ve sosyalizmin ölümünü ilan etmek için de henüz çok erken. Sosyalizmin 20. yüzyıl ve birbiriyle çakışan ideoloji aileleri üzerindeki etkisi çok büyük oldu. Merkezi kavramsal yapısı şunları bir araya getirir. Birincisi, ister bir bütün olarak toplum, ister bir komün ya da örgüt olarak daha küçük bir grup olsun, *grup* temel toplumsal birim olarak görülür. Sosyalistlere göre, insanları insan ve, bundan farklı olarak, insan olmayan çevreleriyle ilişkileri yapılandırır. Ancak, bir sınıf yabancılaşmış, eksiksiz insan gelişimi ve ifadesi

için gereken özdeksel ve toplumsal gönençten yalıtılmış bir gruptur. Bu nedenle de olumsuz anlamlar içerir; ancak, Marksçı olmayan birkaç sosyalizmde, "sınıf", üyelerine bir kimlik kazandıran *kültürel* bir yapı haline gelmiştir. İkincisi, *eşitlik*, sıradüzensel ayrımların ortadan kaldırılması ve ürünlerin insanca gereksinimler temel alınarak yeniden paylaşımı bir tutku halindedir. Üçüncüsü, sosyalizmde insanı insan yapan temel bileşen ve dolayısıyla da toplumsal örgütlerin çevresinde yapılanmaları gereken temel unsur olarak *çalışma* (emek, yaratıcılık, üretkenlik ya da etkinlik gibi terimler de kullanılır) ön plana çıkarılır. Dördüncüsü, sosyalizm kısa vadede yoksulluğun yok edilmesine ve uzun vadede de herkesin insanlığın özdeksel ve entelektüel mirasına özgürce katılımına dayanan bir insan *gönenci* ya da gelişimi idealini amaçlar. Beşincisi, tarihsel *süreç* tarafından sunulan vaat ile insanların bu süreci yararlı amaçlara yönlendirebilme yeteneğine inanç besler. Geleceğe yönelik olması büyük önem taşıyan sosyalizm, geçmiş ile geleceğe karşı ağır bir biçimde eleştireldir. Bazen sosyalist söylemde tarihin ilerleyişi durdurulamaz ve gelecek de püskürerek daha önce gerçekleşenlerin tümünü siler (bu, sosyalizmin güçlü çeşitlemelerinden biri –Marksçılık– için geçerlidir); diğer zamanlarda aşamalı ve istikrarsızdır ve iyi niyetli insanların yardım eline gereksinim duyar.

Sosyalist gelenek 19. yüzyılın sonlarında atağa kalkarak Avrupa uluslarını yükselişe geçmiş çalışan sınıfın taleplerini özellikle dikkate almaya yönlendirdi. Bir ideoloji ailesinden çoğul bahsetmenin yerinde olduğu düşünüldüğünde, sosyalizm yerine sosyalizmlerden söz etmek de yerinde olur. Versiyonlarının birkaçı kutsallık

havasında ve ütopikti. Sosyalist anarşistler siyasal erkin ortadan kaldırılması ve özgecilik ile karşılıklı bağımlılığa dayanan, kendiliğinden gerçekleşen bir toplum düzeni hayalini kurmaktaydı. Marksçılıktan esinlenen bazı taraftarlar hiçbir sınırla parçalanmamış, toplumsal açıdan özel bir toplum yaratmak için ailenin, kişisel iyeliğin ve iş dağılımının ortadan kaldırıldığı, bir yüzyıl öncesinin ilk

THE RE-THINKER

11. Yeniden Düşünen Adam. *Karikatür yazısı: Bir parça yeniden düşünmemiz gerekecek – prensiplerimizi değil, onların bugünkü uygulanışlarını – GAITSKELL Aynadaki görüntünün elindeki kağıt: Sosyalizmin temel prensipleri. Çöp kutusunda: outworn class-war junk = yıpranmış sınıf savaşı süprüntüsü; irresponsible unions = sorumsuz sendikalar; heedless disarmament = hesapsızca silahsızlanma; bad excuses = kötü bahaneler.*

'kibbutz'larına benzeyen komünler kurmaya girişti. Charles Fourier ve Robert Owen gibi Fransız ve İngiliz ilk sosyalistler radikal eşitlik prensiplerine dayanan topluluklar tasarladı. Sendikacılar devletin yerine kendilerince doğal siyasal ve ekonomik birimi getirmeyi istemekteydi: çalışmayı insan olmanın özü olarak tanımlamanın ardından, çalışma yerine sıra geldi.

Diğer sosyalist versiyonlar, liberal demokrasi kurumunu kabul etseler de, toplumu aşamalı ama karşı konulmaz bir biçimde yeniden yapılandırmak için devleti kullanma niyetlerini ilan ettiler. Bunlar arasında Britanya'da yer alan Fabian Topluluğu da bulunmaktaydı; topluluğun ileri gelen üyeleri Sidney ve Beatrice Webb ile George Bernard Shaw'du. Bu üyeler, sayısal ağırlıklarından fazla etki yaparak, sosyalist ideolojiyi ucuz ve popülist yayınlarla yayma yöntemleri geliştirdi. İstatistiksel değerler kullanarak ve insanları gereksinimin ölçülebilir kategorilerine –yoksulluk, hastalık, ya da zoraki işsizlik– ayırarak bilimsel olmaya çaba gösterdiler. Britanya'daki bu sosyalistlerin Avrupa kıtasındaki dengi sayılabilecek, katılımcı demokrasinin evrimsel gelişimine ve eşitliğin yanı sıra artan bireysel özgürlüğe kendilerini adayan sosyal demokratların entelektüel lideri Alman sosyalist Eduard Bernstein'dı.

Sosyalist geleneğin ilk siyasal sonucu sosyalist partilerin (Britanya'da da İşçi Partisi'nin) iddialı bir sınıf gündemiyle ortaya çıkışıydı. Sonuçta bu partiler, tüm umutlarını mevcut toplumsal düzenlemelerin ortadan kaldırılmasına bağlamak yerine, sömürülen grupların mevcut gücünü artırmaya odaklanmayı tercih ettiler. İşçilerin toplumsal ve siyasal yaşama daha etkili katılımı ve haklarına saygı

gösterilmesi sendikaların yanı sıra kuramcılar tarafından da desteklenen başlıca sosyalist hedefler halini aldı. Büyük dönüşümsel beklentileri besleyip yöneten grupları siyasal açıdan savunmada kalmaya zorlayan sosyalizm, büyük potansiyele sahip bir toplu haykırış hizmeti gördü. Üretim, dağıtım ve değiş tokuş araçlarının ulusallaştırılması gerçek bir siyasal hedef haline geldi ve 20. yüzyılın ortalarında erki ele geçirdiklerinde ılımlı sosyalist partilerin programlarında da bu hedef kısmen gerçekleştirildi. Fakat bundan daha sık gerçekleşen şey, sosyalistlerin ilerlemeci liberal ideolojilerle birleşerek gönenç devleti uygulamalarını geliştirmeleri ve güçlendirmeleriydi. Burada parti ile ideoloji arasındaki incelikli ilişkiye uygun bir örnek yer alır. Sosyalist partiler dünyaya gönenç devletini getirdiklerini ileri sürseler de gönenç devleti kesinlikle liberal bir yapıydı; bireyin gönenci için kamusal ve bireysel sorumlulukları dengeliyor ve tüketicinin tercihini devletin düzenleme gücüyle karıştırıyordu. Sosyalist partiler özgün anlamda liberal bir ideolojik şema olan gönenç devletine kas gücü sağladı ve gönenç devletinin ideologlarının çoğu da melez sosyal-liberallerdi. Aşağıda göreceğimiz gibi, bütün bu çeşitlemeler Doğu Avrupa'da sosyalizm ya da komünizm olarak tanınan şeyden çok farklıydı.

Muhafazakârlık

Üçüncü büyük Batılı ideolojik aile muhafazakârlıktır. Sık sık onun bir ideoloji olmadığı dile getirilse de, muhafazakârlık da belirli bir siyasal dünya görüşüdür

ve kaçınılmaz bir biçimde belirli bir ilişki içinde yapılandırılmış bir kavramlar dizisi içerir. Muhafazakârların kendi inanç dizgelerinin doğasını yanlış yorumlamalarının ve muhafazakârlık karşıtlarının da muhafazakârlığı fırsatçılık olarak görmesinin nedeni, bu içsel tutarsızlığı gizleyen tuhaf bir kavramsal profilde yatar. Eleştirmenler şu soruyu yönelttiler: nasıl oluyor da 19. yüzyılda toplumsal düzenin koruyucu ve yönlendiricilerinin görevini kabullenerek ataerkillik ve müdahalecilik yanlısı olabilen muhafazakârlar 20. yüzyılın sonlarında serbest pazarı ve en alt düzeyde devlet müdahalesini savunanlarla aynı çizgiye gelebildiler? Buna tarihle bağlantılı bir yanıt, muhafazakâr geleneğin oldukça farklı bir şeyle biçim değiştirdiği, aslında sabit bir konuma sahip olmadığı ve yalnızca onun adına eylemi gerçekleştiren kurumların siyasalarını yansıttığı olabilir. Buna uygun olarak, Britanya'da Muhafazakâr Parti endüstriyel sorunlar ve gönenç siyasasının gitgide artan masrafları karşısında halinden memnun rolünü bırakıp tedbirler almaya başladı. Avrupa kıtasında, Hıristiyan Demokratlar dinsel açıdan partizan, baskın olarak da Protestan kökenlerden ortaya çıktı. Ardından belirli bir adla sürdürülen siyaset önemini yitirdikçe siyaseti sürdürmekte zorlandılar; bu nedenle de muhafazakârların ulusçu gündemler temelinde kendilerine çeki düzen vermeleri gerekti. Bu da özellikle problematikti çünkü Avrupa kıtası ulusçuluk geleneği çok büyük ölçüde aşırı sağın eline geçmiş, "normal" muhafazakârlara çok dar bir hareket alanı kalmıştı.

Muhafazakâr ideolojinin her kalıba bürünür görüntüsünün bir diğer çözümü de var. Muhafazakârlık eleştir-

menleri muhafazakârlığın merkezi kavramları için yanlış yere bakmış ve bu nedenle de kalıcı bir kalıp bulamamış olabilirler. Eleştirmenler liberal ve sosyalistlerin insan doğası, adalet dağıtımı, devlet ile birey arasındaki ilişkiye yönelik fikirlerinin muhafazakâr karşılıklarını arayıp elleri boş döndüler. Muhafazakâr söylemde bu fikirler istikrarlı bir süreklilik göstermez ve bu nedenle de merkezi kavram adayı olamaz. Ancak, bu tür adaylar mevcut. Bütün muhafazakâr söylemlerde göze çarpan ortak bir nokta değişim karşısında duyulan kaygı ve doğal olmayan değişim ile *doğal* değişimi birbirinden ayırt etme isteğidir. Doğal değişime birbirinden kopuk, planlanmış ve mekanik sıçramalar yerine sürekli organik gelişme örnek gösterilir. Yalnızca büyüme biçimindeki değişim meşru, güvenli ve istikrarlı olabilir. Bir diğer ortak konu, toplumsal düzenin insanların denetimine karşı yalıtılmış yasalar üzerinde kurulduğu inancıdır; bu nedenle toplumsal düzene olsa olsa zarar verebilecek konumdaki insan iradesinden bağımsızdır. Zaman içinde –ve düzene ilişkin açıklayıcı paradigmalar değiştikçe– farklı biçimlerde *kalıcı bir toplumsal düzenin insanüstü kökenleri* arandı: Tanrı, doğa, tarih, biyoloji ve ekonomi bu muhafazakâr yaklaşımın en yaygın tutunma noktalarından bazıları.

Birçok muhafazakâr savundukları ahlaksal ve siyasal inançların başlıca dayanağı olarak dini gösterir ve siyasal düzeni kabul ettirmek için de dinin kutsallığını kullanır. Aslında başlıca dinler ile muhafazakârlık arasındaki ilişki sorunludur, çünkü –özellikle bazı Hıristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler arasında– inançlarına en sıkı biçimde bağlanmış olanlar devletin dinsel inancın siyasal gereci

haline geleceği bir dondurulmuş görüntünün hayalini kurmaktadır. Daha önce de gözlemlendiği gibi, doğa zaten mevcut olana göz yummak ya da toplumsal düzenlemelerin hantal saydamlığını perdelemek için tercih edilen bir ideolojik hiledir. Tarih gelenek biçiminde devreye girer – bugünün ne yazık ki miras alamadığı geçmişin birikimsel erdemi olarak kabul edilir. Biyoloji ve ekonomi bilimin iki göstergesidir; bu ikisinin uygulamalarını muhafazakârlar laik bir gerçek statüsünü elde edebilmek kullanırlar. Bütün bu gereçler eleştirinin yönünü insanlardan, özellikle de yöneten gruplardan uzaklaştırır. Yöneten gruplar kolaylıkla toplumdaki bozuklukların sorumluluğunu üstlenmezlik edebilirler, çünkü, belli ki, bu bozukluklar siyaset ötesi bir yapı tarafından buyurulmaktadır.

Muhafazakârlık insan süredurumuna hitap ettiği için güçlü bir siyasal gelenektir. Ayrıca, zaten siyasal, ekonomik ve toplumsal erk konumunda olan, kazanılmış, miras alınmış ya da güç yoluyla elde edilmiş kazançlarından ayrılmayı elbette istemeyenlerin şanslı konumuna da göz yumar. Bu nedenle de korku muhafazakârlık için mahmuz görevi görür. Muhafazakâr kuramları oluşturmak da destekçilerini gereksiz yere uğraştırmamıştır. Bütün ilerlemeci ve reform yanlısı ideolojilerin talep ettiği büyük entelektüel ve yaratıcı çabayı gerektirmez: yani, mevcut olandan daha iyi bir dünya tasarlamayı. Muhafazakârlığın tekniği büyük ölçüde tepkiseldir – iki açıdan. Birincisi, ideolojisi normalde hareketsiz olsa da, muhalif ideolojilerin prensip ve siyasalarıyla karşılaştığında canlanır. İnsanlık açısından zoraki gördüğünü ve kabul edilebilir, organik değişimi bozduğunu düşündüğü bir projeyle karşılaştığında cephe-

leşme, muhafazakârlığın doğasında mevcuttur. O zaman, eşitlik doğal sıradüzenle eşleştirilir; gelişime açık bir bireysellik mevcut kültürel düzgülerin ılımlılığıyla, düzenleyici bir devlet kamusal kurumlara geri dönüşle. Devrim suçlu ilan edilir, ütopyacılık alaya alınır.

Muhafazakâr tekniğin ikinci özelliği karşıt bir kavramsal biçimler dizisi oluşturmaktır; bu dizi, muhafazakârların toplumsal düzen açısından tehdit olarak algıladıkları her şeye yöneltilir. Klasik liberaller 19. yüzyılda siyasal özgürlük konusunu gündeme getirdiklerinde, muhafazakârlar aristokrasinin görevlerini anımsatıp eşitsizlik kavramını gündeme getirdi. Sosyalistler 19. yüzyılın sonundan başlayıp 20. yüzyıl boyunca toplumsal reform ile ulusallaştırmayı amaç edindiklerinde muhafazakârlar ideolojik ortamın merkezine iyelik hakları konusunu getirdi. Faşistler 1930'larda sokaklarda şiddet uygulayınca, muhafazakârlar gerisin geri gidip hukuk ve anayasa kurallarına sarıldı. Sosyal demokratlar planlı ekonomileri savununca, Thatcher ve Reagan yanlısı muhafazakârlar amaçlı bir biçimde tüketici olarak yeniden tanımlanan vatandaşların özgürce seçme hakkını vurguladılar. Dikkat edilirse, her bir durumda bu muhafazakâr tepkiler diğer ideolojilerle paylaşılan kavramları ve fikirleri kullandı (bu da ideolojik geçirgenlik konusunu gündeme getirir); ama *o anda* merkezi muhafazakâr prensipler açısından çok zararlı olduğunu düşündükleri ideoloji bu listeye dahil değildi. Birbirine bitişik bu kavramları düzenleme esnekliği, muhafazakârların kendi güvenli değişim kavramlarını ve toplumsal düzeni insan iradesinin kaprislerine karşı koruma gereksinimini korumalarına yardım etti.

Muhafazakârlığı eleştirenlerin fırsatçılık yanlısı ideoloji olarak gördükleri şey, aslında oldukça tutarlı bir ideolojiydi. Thatcher yanlıları tarafından getirilen görünürde radikal toplumsal dönüşüm bile, onların görüşüne göre, aşırı cömert gönenç uygulamalarıydı ve işçi sendikaları siyasaları tarafından baltalanan doğal organik değişim türünün yeniden inşa edilmesine yönelikti.

Muhafazakârlık ılımlı ve planlanmış reform ideolojileri –liberalizm ve sosyalizm– ile psikolojik olduğu kadar siyasal bir mücadelenin içine girerken, liberalizm ve sosyalizm de birbiriyle dalaşmaktaydı. Göreli de olsa mevcut olan benzerlik birbirine benzer taraftarları kendi yanlarına çekmek için rekabete giren iki grup arasındaki düşmanlığı tetikledi; ikisi de aralarındaki farklılıklara alayla yaklaşmaya başladı. Sosyalizmin Marksçı versiyonları ile liberalizmin özgürlükçü versiyonlarının çok az ortak noktası olduğu doğruydu, fakat bu iki ideoloji ailesinin temel yapıları, demokrasi, anayasalcılık, elverişsiz konumda olanların kötü durumuna dair farkındalık konularında örtüşmekteydi. Yine de, liberaller sosyalizmi bürokratik ve gerçekdışı olarak betimlerken sosyalistler de liberalizmi liberallerin çoğunun çoktan terk ettiği gereçsel bir bencilliği savunmakla suçlayarak buna yanıt verdiler. Ama bunların hiçbiri iki yeni katılımcı –faşizm ve komünizm– ile ideolojik alanın geri kalanı arasında 20. yüzyılın ortalarında yaşanan ölümcül mücadeleyle bir olamazdı. Her şey bir yana, bu totaliter ideolojilerin ortaya çıkışı ideolojinin kuramcı, dogmatik, kapalı olduğu ve hiç de istekli olmayan insanlara zorla kabul ettirildiği biçimindeki yaygın görüşü daha da güçlendirdi.

İtalyan faşist diktatör Benito Mussolini "totaliter" kavramını olumlu, toplumsal konuların ve siyasal birliğin genişliğini ve yayılımını gösteren bir kavram olarak kullandı. Daha yaygın anlamda, *totalitercilik* insan etkinliklerine ve hatta düşüncelerine nüfuz ederken ele alınmadık konu bırakmayan bir ideolojinin ana özelliği olarak anlaşılıyordu. Kamusal ve bireysel alanlar arasındaki uzamı ortadan kaldırıyor, devletin toplumsal ve bireysel yaşamın bütün alanlarını düzenlemekle yükümlü olduğunu ısrarla vurguluyordu. Hannah Arendt'e göre, bu, yasallık ile yasadışılık arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaktı; böylece sıradan vatandaşlar yasanın hangi yanında durduklarını asla bilemezlerdi, çünkü yasalar yöneticilerin keyfine göre değiştiriliyordu. Bu durumun kendisi bir devlet terörü ile düzensizliği sürekli hale getirdi; halkın duruma uyum sağlaması da bunlar sayesinde gerçekleştirildi. Faşizm, devlet ile onun dalkavuklarının elindeki şiddetli ve *saldırgan ulusçuluk*, *lider* kültü (Il Duce), *terör* ve fiziksel şiddet ile Roma'nın geçmişteki ihtişamını yeniden canlandırıp ulusal yeniden doğuş vaat eden *yeniden canlanma miti* gibi olguları bir araya getirdi. Onun Alman çeşitlemesi olan nasyonal sosyalizm hem ideoloji hem de kılgısal gerçekleşme açılarından daha yöntemseldi. Yukarıda saydıklarımıza saf Âri ırkın bin yıllık Alman Reich'ı idaresinde birlik olmasıyla ulaşılacak olan, uygulamada ise insandışı oldukları gerekçesiyle *Yahudilerin şeytanlaştırılması* ve sonunda milyonlarcasının yok edilmesi anlamına gelen bir *ırksal mit* eklediler. Gerçek Yahudilerin söz konusu mitle

hiçbir benzer yan taşımayan bir biçimde soyutlaştırılması, felaket türü sonuçlar doğuracak akıl almaz bir doktrinin paramparça ve tutarsız özelliklerini bir arada tutmak için gereken ideolojik bir manevraydı. Der Führer'e yönelik lidere tapınma İtalya'da görülenden daha belirgindi.

Öte yandan, komünizm kavranması daha zor bir ideolojiydi. Uzunca bir süreliğine sosyalist aileyle arasındaki fikirsel ayrılığı ve sosyalizm ile Marksçılar tarafından ideal toplum olarak görülen komünizm arasındaki dilsel açıdan birbirinin yerine geçebilirliği kullandı. Bunların yerine ise, sosyalist geleneğin çarpık bir dalı haline geldi. ("Sosyalizm"in bu kullanımı sosyal demokratlar tarafından olmasa da Batı'daki sosyalist karşıtları tarafından memnuniyetle kabul edildi.) Komünizmin *elitçi* ve *totaliter* özellikleri Sovyetler Birliği'nde Lenin yönetiminde ve, daha dramatik düzeyde, Stalin döneminde ortaya çıktı; bu dönemde çok sayıda muhalif devrim adına öldürüldü. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa'ya da yayılan komünizm daha bürokratik ve *muhafazakâr* hale geldi. Söylemlerinde hâlâ *genel irade* –ama artık demokratik olmayan türden– kullanıyordu ve bu irade de halkın özgürlükçülük ile komün projelerine destek için *kitlesel olarak eyleme geçirilmesi* yoluyla sergilenmekteydi. Ancak, komünist retorik o ilk başlardaki büyük toplumsal hayali yitirirken *zalimce baskı yöntemlerini* ve insan haklarının, özgürlüklerin ve bireyselliğin dizgeli bir biçimde çiğnenmesi uygulamasını sürdürmekteydi. Komünizmin şu anki en güçlü örneği, Çin'de, bir köylü devriminin ve kültürel değişimin gerçekleştirilmesi için siyasal elitlere merkezi bir yol gösterici rolü verdi; günümüzde ise sınırlı serbest pazarları denemekte.

İdeolojik biçimbilim terim dağarcığında, bu totaliter ideolojiler tarafından kullanılan kavramların anlamları ile bu kavramlar arasındaki yakınlıklar sert ve esneklikten uzak bir biçimde sabitlendi. Otorite yalnızca devletle ilişkilendirildi; lider katıksız bilgi ve meşrulukla. Özgürlük daima diğer ideolojilerin yanlışlarından kurtarma demekti; sorumluluk, haklar ve hoşgörü gibi bazı kavramlar zorla siyasal söz dağarcığından uzaklaştırıldı. George Orwell bu durumu *1984* başlıklı romanında zekice alaya almaktaydı: "savaş barıştır; özgürlük kölelik"; "cehalet güçtür".

Romanın karakterlerinden birinin söylediği gibi:

> Çok güzel bir şey, sözcüklerin yok edilmesi... Yenisöz'ün tek amacının düşüncenin erimini daraltmak olduğunu görmüyor musun? Sonunda düşünce suçunu olanaksız hale getireceğiz, çünkü düşünceyi ifade edecek hiçbir sözcük kalmayacak.

İdeoloji artık –daha önce hiç olmadığı kadar– sözcükler savaşı haline gelmişti. Sözcükler yoluyla, vatandaşların önünde yalın bir seçenek durmaktaydı: ya "gerçek" siyasal sese kavuşacaklar ya da susturulacaklardı.

Nazizm ile faşizmin –iğrenç inançları ve eylemleriyle birlikte– yayılmacı amaçları, diğer savaşlardan çok daha farklı olarak, diyalektik dilde iyi ile kötü biçiminde karşımıza çıkan büyük dizgeler arasında ölümüne bir ideolojik müdahale olarak algılanan bir dünya savaşına neden oldu. Bu epik karşılaşma 1950'ler ve 1960'lardaki soğuk savaşa kadar uzandı ve Batılı değerlerin amansız düşmanı olarak da komünizm faşizmin yerini aldı. Ilımlı ideolojiler

taşıdıkları "ideoloji" unvanını terk etmek zorunlu kaldılar – ideolojileri Marksçı yorumun bir yanılsaması olarak gördükleri için değil, tam aksine, ideolojileri tamamen gerçek ve zararlı gördükleri için. Geriye bakıldığında, 20. yüzyılın ortalarına egemen olan ideoloji görüşü ideolojinin totalitercilikle yakın bir biçimde ilişkilendirilmesinden güç almaktaydı. Bu dar tanım yoluyla, totaliter rejimlerin yenilgiye uğraması ideolojinin kendisinin de yok edilmesini beraberinde getirdi ve "ideolojinin sonu" ekolüne cephane sağladı. Buna karşın, bundan yarım yüzyıl sonra, bugünün ideoloji analizcileri totaliterci ideolojileri ideolojinin normal değil istisnai örnekleri, toplumsal düşünce ve uygulamalarda çok daha derinlere kök salmış gerçek ideolojileri perdeleyen örnekler olarak görmeye başlıyor.

VII. Bölüm

PARÇALAR VE MODÜLLER: MİKRO İDEOLOJİLER

Kartlar yeniden mi dağıtılıyor?

Büyük ideolojik geleneklerin ya da onların tehlikeli denklerinin alanın tamamını kapladıklarını düşünmek yanlış olur. Ara sıra da olsa apayrı ideolojik yapılar iki mevcut ideolojiyi birden kullanan bir alanda şekillendirilirler. Başka durumlarda, ideolojik bir ailenin tamamı daha az gelişmiş olanı barındırabilir. Daha az gelişmiş –ya da benim tanımımla ince– bir ideoloji de kendi başına var olabilir. Hiçbir neden yokken Avrupa ve Kuzey Amerika'nın ideolojik üstünlüğünün gölgesinde yaşayan ve Batılı olmayan birçok ideolojik çeşitlemeyi de unutmayalım. Son yirmi beş yıl içinde siyasal ideolojilerin standart tiplerinin her zaman görülemediği yeni siyasal düşünce biçimleri ortaya çıktı. Bu durum ideolojilerin doğasını ve bizim onları algılama biçimimizi değiştirdi mi?

Verilecek bütün yanıtlar deneme niteliği taşımak zorunda. Bir yanda, bugün kesin bir şey kastedilmeden kü-

resel olarak betimlenen bir dünyada yaşıyoruz; bu da bazı insanları belki de Amerikan kapitalizminde Levi's pantolonları, McDonald's hamburgerleri, Coca Cola, Microsoft sistemlerinin serbest girişim ve tüketim ikonlarının egemenliğin altında evrensel ya da küresel bir ideoloji canavarı düşüncesini yeniden gözden geçirmeye yönlendiriyor. Öte yanda, ideolojiler bir yandan kısmi siyasal çözümler sunarken bir yandan da sürekli değişimler geçiren daha çeşitli, yapısız ve geçici bileşimler halinde parçalanmaktalar. Bu kaygan ortam bugün ideolojilerin etkisizliğini destekler görünmekte. Ancak, küreselleşme bir ideoloji *değil*, siyasal sınırlar ile devletlerin alanlarının ortadan kalkmasını, ya da belirli üretim ve tüketim uygulamalarının tüm dünyaya yayılmasını, ya da adalet savlarının coğrafi kökenleri dikkate alınmaksızın dikkate alınması talebini destekleyebilecek bir siyasal ve ekonomik süreçtir. Liberalizm, içinden doğan ideolojik bakış açıları tarafından güdülenmiş olabilir, ama liberal geleneğin çok yönlülüğünün yanlış yorumlanması ve daraltılmasıdır.

Serbest pazarın –ya da neo-liberalizm ile liberalizmin– yeniden canlanması yakın zamanlarda muhafazakâr bir koruyucu örtü altında ortaya çıktı. Aynı zamanda liberalizmden kopan özgürlükçülüğü de nitelendirmektedir. Özgürlükçülük, geleneksel ideolojiler içinde, bir ideolojinin temel prensiplerini mobilyanın temel birimlerini yeniden düzenleyerek bulanıklaştıran yerçekimsel bir değişimin tipik bir örneğidir. Bu örnekte, özgürlük tüketicinin sınırsız seçim hakkı ile ilişkilendirilir ve diğer liberal merkezi kavramlar ya gölgede kalır ya da değer yitirir. Özgürlükçülüğün muhafazakârlıktan çıkmış olması gerçeği ortaya tuhaf

bir melez çıkarır. Bu melez mevcut ekonomik eşitsizliklerin kutsanmasını ve toplumsal kötülüklerin olası tedavisi için devletin düzenleyici gücünün gündeme gelmesine karşı isteksizliği içerir. Ve sık sık da "topluluk" terimine sığınır; buna göre, topluluğa ait bir *pazar* topluluğun etkili güven bağlarına ve toplumsal dayanışmaya sahip alternatif birliğinin ayağını kaydırıp onun yerini alır.

Belki de ideolojilerin parçalanmalarını varsaymak yerine ideolojilerin daha en baştan hayali bütünler oluşturduklarını düşünmeliyiz. Değişen şey, ideolojilerin modüler yapısından ziyade onların büyük bir hızla parçalandıkları ve yeniden oluşturuldukları biçimindeki yaygın algılamadır. "Üçüncü yol" buna bir örnek oluşturur. Sosyal demokratik, muhafazakâr ve liberal prensiplerin bir alaşımı paketlenip yeni bir "ideoloji" ya da siyasal program olarak dağıtıldı. Üçüncü yol –liberal-kapitalizm ile devlet sosyalizmi arasında bir yol– haklara yönelik liberal bir inancı sorumluluklara yönelik muhafazakâr/sosyalist bir inançla birleştirdi. Bu hakları sorumlu davranış yoluyla satın alınabilecek ayrıcalıklar olarak ticarileştirdi. Vatandaşları ahlaksal açıdan eğitmeye ve onların çoğul bireyselliğinin ifadesini teşvik etmeye çalışırken bir yandan da güçlü bir merkezi ve ataerkil devlet yaratmaya çabaladı. Gönencin önceliği hakkında vaaz verirken gönenci kısmen emek koşuluna bağladı (bu muhafazakâr bir değer de olabilir sosyalist de). Aman vermeden modernize etmeye çalışırken bir yandan da geleneksel aile değerlerine dayanmaya çabaladı. Bu dengesiz karışım kısa ömürlü olabilir, ama elit yönetimlerin yönlendirmesi ve tanıtımı yoluyla bir arada tutulmaktadır.

Fakat böyle dengesiz, yapay ideolojik bileşimler kitle iletişim araçlarının desteğiyle yeni ideolojik yaratıcılık kaynaklarının hızla çoğalması sonucunda sürekli tehdit altındalar. İdeolojik mini yapılar muhafazakâr bir ulusçulukla yetinen göç karşıtı kampanyacılar gibi baskı grupları çevresinde yoğunlaşabilir. Örneğin, hafif uyuşturucuların yasallaştırılması için düzenlenen ve özgürlük ile kişisel yaşam biçemlerini ilgilendiren kampanyalar çevresinde odaklanabilir. Ve karşılıklı sorumluluklar ile kıt olan kaynakların gereksinim duyanlara dağıtımı konularını gündeme getiren bir deprem, ideoloji analizcilerinin sık sık sorguladıkları ve ideolojik söylemin dayandığı "biz" ve "onlar" arasındaki katı sınırlar konusunu yeniden gündeme getiren bir terör eylemi gibi anlık ya da rahatsız edici olayların yarattığı popüler duygular çevresinde de odaklanabilir. Bütün bu durumlar makul düzeyde özgür bir topluluğun emrindeki zengin ve bol parçalı ideolojik düşünme yapısına katkı sağlarken Gramsci'nin ideolojinin çoklu kökenlerine yönelik öngörüsünü akla getirir. Bunlar temel sosyo-politik konulara yönelik bol sayıda çözümün formülleştirilmesinden uzak durarak başlıca ideoloji ailelerinden büyük ölçüde farklılaşırlar.

İnce ideolojiler

İdeolojilerin parçalanması konusunun kendisi tartışmalıdır. Bunu bir ideolojinin kişiselleştirilmesi ve bireyselleştirilmesi, çağdaş toplumların daha geniş anlamda özgürleştirilmesi ve çoğulculuğunun bir bedeli olarak gö-

renler vardır. Yine de, bir milyon ideolojiden söz etmeye başladığımızda, hem sağduyuyu terk ederiz, hem de bunların siyasal anlamını ıskalarız. Yepyeni tartışma ve bilgi forumlarının ortaya çıkışı bile net bir çözüm sunmaz. İnternetin ideolojilerin üretiminde böyle bir devrim sunduğu, gönüllü ve kendiliğinden oluşan grupların bir söylem ortaya çıkacak biçimde birbirleriyle konuşmalarına olanak sağladığı tekrar tekrar dile getirilir. Elbette, bu bilgi ağlarını ideolojik yenilikçiler olarak görmek için henüz çok erken, çünkü eğer siyasal dili ve siyasaları ele geçirmek için rekabete girmek istiyorlarsa daha açık ve merkezi bir biçimde yayılmaları gerekir.

İdeolojik parçalanmadan söz eden diğerleri, bunu toplumsal belirsizliğin ve geleneksel toplumsal yapıların çözülmesinin bir yansıması olarak görmektedir. Bu görüş gelecek bölümde daha ayrıntılı ele alacağımız post-Marksçılar ile post-yapısalcılar arasında yaygındır; fakat küreselleşmenin ya da hatta hegemonyacı ulusçuluğun yok edici etkilerine karşı koyanlar arasında da yaygındır. Karşı koyan bu kişiler yerel ideolojilerin ortaya çıkışını sevinçle karşılamaktadır – bu ideolojiler tek tek konularla ya da böyle konuların bileşimleriyle uğraştığında bile. 20. yüzyılın sonlarındaki yeni toplumsal hareketler buna bir örnektir. Bu hareketler alternatif yaşam biçimleri, katılımcı demokrasi, ekolojik sorumluluk ve çok sayıda grup, cinsiyet ve etnik kimliğe eşit düzeyde saygının güçlü bir karışımını teşvik ettiler. Fakat parçalanma aynı zamanda insanları denetim ve yönlendirmeye daha açık hale getirir, çünkü bireyler arasındaki yatay bağlar zayıflar. Liberal demokratik olarak adlandırılan toplumlarda kapalı devre te-

levizyon yoluyla gözetlenenlerin büyük ölçüde artışını bir düşünün. Bireylerin yaşamlarına bürokratik sorumluluk, performans tabloları mekanizmaları ve yasal yükümlülük tehditlerinin pekiştirdiği "doğru uygulama" zorlamasıyla hiç kesintisiz getirilen düzenlemeler diğer örneklerdir. Teknoloji günümüzde totaliter ideolojilerin aklının ucundan bile geçmeyen ve liberal ve ilerlemeci dizgeler için de büyük bir zorluk oluşturan kişiselliğin istila edilmesi sorununu doğurabilmektedir.

İdeolojiyi inceleyenler için yeni bir problematik ortaya çıkar. İdeolojik parçaları incelemenin yanı sıra ve her şeyi içeren bir gündemle her şeyi kapsama savında bulunmayan yeni ya da yeniden canlandırılmış ideoloji ailelerini –örneğin feminizm, yeşil siyaset düşüncesi, ulusçuluk– incelemek için hangi analitik gereçler en uygundur? Her şeyden önce, parçalar ve modüller ideoloji değildir bu. Yalnızca bir masa ile sandalyenin bulunduğu bir odada bu masa ile sandalye döşeli bir odanın pek de acınası bir benzeşimi olur. Bunun yerine, bir hapishane görüntüsünü canlandırır: sınırlandırılmış ve sınırlandırıcı amacı olan bir oda. Yine de, minimalist mobilya çok çarpıcı düzenlemeler sunabilir ve birkaç estetik ve işlevsel mesajın da altını çizebilir, tıpkı tekil bir ideolojik hedefi olan bir çıkar grubu gibi. Karşımızda iki yorum seçeneği kalmakta. Bunlardan ilki ideolojik modüllerin –fikirsel bağımsızlık savlarına karşın– daha geniş düzeydeki ev sahibi ideolojilerin içinde ne düzeyde yer aldıklarını incelemek. İkincisi de yeni bir biçimbilimsel çeşitlemenin, yani ince bir ideolojinin varlığını ilan etmek.

İnce bir ideoloji, başlıca ideolojiler gibi, tanımlanabilir bir biçimbilime sahip olan ama, başlıca ideolojilerin aksi-

ne, sınırlı bir biçimbilimi olan bir ideolojidir. Bir ideolojinin içermesini bekleyeceğimiz birçok kavramı bilerek çıkararak ya da yerinden ederek kendisini daha geniş fikirsel kavramlardan koparır. Makro ideolojiler gibi soruların tüm çeşitlemelerini ele almaz ve hem hedefleri hem de kapsamı açısından sınırlıdır. Ulusçuluğu ele alalım; ulusçuluk bir yanda insan kimliğinin şekillendiricisi olarak *bir ulun istisnai değeri* konusunda yoğunlaşırken, diğer yanda çoğu zaman bunun diğer ulusal varlıklar karşısında *üstünlüğünü* vurgular ve bu da bir ulusun üyelerinin davranışlarına dönük talepleri meşrulaştırır. Burada önemli olan nokta, başkaca çok az şey gerçekleştirmesidir. Az ve yaşamsal ürünlerin adil bir biçimde dağıtılması –siyasetin temel noktası olarak görülen o ünlü "kim neyi ne zaman nasıl alacak" sorusu– için kesinlikle bir plan üretmez. Sürekli olarak ulusal bağlamda kendi geleceğini belirleme hakkından ya da söz konusu ulus bağımsız bir devlet tarafından yönetilmediğinde dışa bağlı yönetimden kurtulma meselesinden söz etmesine karşın, bireysel özgürlük ve bireysel haklar konularında ve kamusal alan ile bireysel alan arasındaki arzulanan ilişkiler konusunda sessizdir.

Ulusçuluk, aslında, belirli bir etkin grup düşmanca bir siyasal dizgeye karşı kendisine ait bir ulus-devlet talep etmediği sürece (örneğin, Bask bölgesi halkının İspanya'ya karşı mücadelesi) ya da mevcut bir ulus-devlet onu yutma tehdidinde bulunan bir dış düşman tarafından tehdit edilmediği sürece (örneğin, İkinci Dünya Savaşı esnasındaki İngiliz buldog imajı), ender olarak bu çiğ ve ince biçimde ortaya çıkar. Daha geniş ve ev sahipliği yapan ideolojiler içinde bulunma olasılığı daha yüksektir. Muhafazakârlar

kendi uzamları içinde icat edilmiş bir tarih ve dışlayıcı bir bölge kavramıyla ulusçular arasındaki aşk ilişkisine yer açmaktan mutluluk duyarlar. Faşistler, elbette, ulusçuluğu gerçek ve hayali düşmanlara yöneltilmiş saldırgan militarizmi haklı çıkarmak için kullanırlar. Bunun beraberinde de bir ulusun dokusunu neyin oluşturduğuna ilişkin çok fiziksel ve ırksal görüş gelir. Liberaller bile sık sık uzak durdukları bir terim olan ulusçulukla dönem dönem yollarını birleştirmektedir. Ne de olsa ulusçuluk kendi kendini yönetme prensibine değer vermektedir ve tüm ulusların kendi devletlerine sahip olmalarına ilişkin evrensel hakkı savunmak için kullanılabilir.

Fakat, feminizm örneğinde de görüldüğü gibi, ince ideolojilerin farklı bir gündemi vardır. Feministler *cinsiyet* konusunu ideolojik mücadelenin en önemli bileşeni olarak görürler; sınıf çatışması Marksçılar açısından nasıl güçlü bir ayrım ise *ataerkil erk ilişkilerinin* varlığı da feministler için o kadar önemlidir. Sınırlar konusuyla bir kez daha yüzleşmemizi sağlarlar: temel ideolojik gruplaşmalar nelerdir ve ideolojiler bölgesini en iyi kapsayan haritanın merkezi özellikleri nelerdir? Birçok 20. yüzyıl feministi kendi görüşlerini liberal ya da sosyalist prensiplerin birer uzantısı olarak görürken, radikal feministler mevcut siyasal kavramlar ve konular yelpazesinin çoğu zaman gerçekte neyin önemli olduğuna odaklanmamızı güçleştirdiğini ileri sürmektedir. "İnsan hakları" ifadesinin "zararsız" kullanımlarının altında erkeklerin hakları yatar. Siyasal erk ataerkil erk olarak daha iyi anlaşılacaktır. Evrensel-özel, kültür-doğa, zihin-beden, us-duygu ikiliklerinin tamamı hemen her zaman erkek-kadın ikiliklerini yansıtmakta, bu ikiliklerin

ilk birimi arzulanan bir niteliği, ikincisi de bir düzensizlik ya da patolojiyi göstermektedir. Siyasal dilin yeniden düzenlenmesi ve bunun yoluyla da toplumsal uygulamaların yeniden düzenlenmesi bu feminizmin amacıdır. Böylece, geleneksel ideolojik analiz açısından ince ideoloji olarak görünen şey feministler tarafından konuya farklı bir yaklaşım çabası olarak yorumlanabilir. Onların anlatımına göre, kalın ideolojilerin –en azından kısmen– bakım, beslenme, empati ve özgecilik de dahil olmak üzere farklı bir kavramlar dizisini içermesi gerekir. Dilin denetimi için sürdürülen ideolojik mücadele yalnızca özgürlük ve adalet gibi zaten mevcut olan siyasal kavramların anlamları konusunda rekabetten ibaret olmayıp siyasal aktarım açısından apolitik kabul edilen kavramları da içermeye çabalayan bir rekabettir. Erkeklere özgü mevcut haritanın büyük bir bölümünü kaldırıp atın, der radikal feministler, ve bölgeyi yeniden inceleyin.

İdeolojiler "Batılı" mıdır?

İdeolojilerin parçalanması ve yeniden düzenlenmesi ideolojik ortamı bir diğer anlamda sarstı. Meydan okumayla karşılaşan ideolojilerin tipik özelliği kendilerini evrensel olarak sunmalarıdır. Ama bir kez bu evrensellik sorgulandı mı, bir kez evrensel ideolojilerin belirli bir kültürel alandan yayıldıklarının farkına varıldı mı, uzam birdenbire Batılı olmayan ideolojilerin ortaya çıkıp dikkatleri çekmeleri için açılıverir. Bu, kısmen, çokkültürlülüğün zaferi, kısmen de şimdiye kadar Batı'nın karşısında ezinç duymaya zorla-

nan ya da siyasal ve entelektüel gelişimin daha erken bir aşamasında bulunduğu varsayılan, Batılı olmayan bakış açılarının siyasal anlamda kaslarını güçlendirmelerinin bir sonucudur. Birçok Doğulu ideoloji Batılı kuramlar ile yerli kültürel paradigmaların ilginç bileşimleridir. Japon siyasetinde liberal terimi geniş ölçüde muhafazakâr bir harekete atfedilir ve gelenekselcilik yanlısı düzgüler ileri teknolojik yaşam biçimleriyle karıştırılır. Teknoloji Batılı kavramları pazarlara sokarken bölgesel kültürler normalde bu kavramlara eşlik etmesi gereken Batı tipi bireyselciliğe karşı kısıtlamalar getirmektedir.

Köktendinciliğin yükselişe geçmesi ideolojileri inceleyenler açısından özellikle ilginç bir muamma oluşturur. Dinler aynı zamanda birer ideoloji midir? İdeolojiler ile dinler ortak nitelikler paylaşır mı? Ne de olsa komünizm laik bir din olarak betimlenmiştir – hatta, bu, *The God that Failed** başlıklı ünlü kitabın da konusuydu. Bu soruların yanıtı şaşırtıcı bir biçimde hem evet hem de hayırdır. Dinler ancak ve ancak siyasanın denetimini ele geçirmek için rekabete girdiklerinde ve siyasal topluluğun tamamının toplumsal düzenlemelerini etkilemeye çalıştıklarında siyasal ideoloji haline gelirler. O zaman bile, bu onları ideoloji olarak kabul etmek için gerekli ama yeterli olmayan bir koşuldur. Bir din halkın bir dinlenme gününe riayet etmesi için güçlü bir baskı grubu işlevini görebilir. Bu onu bir ideoloji, hatta ince bir ideoloji yapmaz, yalnızca tek bir ideolojik parça –bu örnekte korumak istediği bir kültürün tanımlayıcı bir dinsel ve etik geleneği– üzerine odaklanan

* *Aldatan Put*, 1975. Çev.: Emine Gedik. Tur Yayınları Kültür Serisi 1.

bir "tek konu" grubu yapar. Köktendincilik kendisini dünyadan elini eteğini çekme biçiminde ya da belirtilmeyen bir gelecekte kurtuluşun beklendiği ütopik bir Mesihçilikte de gösterebilir.

Yine de, köktendincilik büyük ölçüde politize olabileceği gibi totaliter ideolojilerin özelliklerinden bazılarını da benimseyebilir. Bunlardan biri ya dini kabul etmeleri ya da bertaraf edilmeleri gereken inançsız kişilere yönelik yayılmacı ve saldırgan tutumdur. Bir diğeri, paylaşılan bir biçimbirimsel özellik, tam olarak da kendi kavramsal kümelerinin anlamlarına atfettiği çarpıcı düzeydeki esneklik eksikliğidir. Laik totaliterlik yanlıları kavramlarının anlamlarını keyfi dilsel güç yoluyla sabitlerken köktendinciler aynı sonuca kendi kutsal metinleri yoluyla ulaşırlar. Köktendincilerin kutsal kişileri gerçekliğin koruyucusu ve tedarikçisi rolünü üstlenir; laik ideolojilerde bu rolü –daha az otoriter bir biçimde– aydınlar oynar. Ama her iki durumda da bu koruyucular kendi içlerinden, siyasal diktatörlerden ayırt edilemeyecek insanlar tarafından yönlendirilebilir.

İdeoloji analizcisi açısından, dinlerin ideoloji olup olmadıklarına ilişkin gerçek sorun bir farklılaşma sorunudur. Örneğin, radikal İslam bir yandan kolektif bir siyasal gündem sağlarken bir yandan da din ile siyaset arasında sağlam bir örtüşme, hatta benzeşme sağlar. Ancak, çağdaş ideolojilerin –dünyamızın yarı otonom nitelikleri olarak var olan ve bağımsız olarak incelenebilen apayrı, somutlaştırılmış düşünce dizgelerinin– *özgüllüğünü* içermez. 19. yüzyıldan beridir başlıca siyasal ideolojiler dinsel inançlarımızdan ayrılmış fikirler dizgeleri haline gelecek biçimde

evrimleşmekte – tıpkı sanata ve ekonomiye ilişkin fikirlerimizin günümüzde büyük ölçüde otonomluk sergilemesi gibi; oysa Batılı siyasal düşüncenin kendisi eskiden dinsel inançlarla çok daha büyük oranlarda iç içeydi. Modern "Batılı" düşünce dizgeleri tanımı bu dizgelerin düşünce ve düşünceyle gerçekleşen eylem konularında apayrı nitelikler biçiminde belirginleşmelerini gösterir – gerçi bir davaya adanmış siyasal ideolojiler ve diğer dışlayıcı düşünce dizgeleri hâlâ dinlerle etkileşim içindedir. Fakat köktendincilik ne bir siyasal ideolojinin dinin kanatları altından apayrı bir fikirler dizisi olarak doğmak için, ne de dinsel yorumların siyasal disiplinin mengenesinden kurtulması için uzam sağlar. Bu apaçık sınır eksikliği –bu kez siyasal bir ideoloji ile farklı bir inanç dizgesi arasındaki sınır– neye inanmak gerektiği yolundaki seçimin daha sınırlı olduğu anlamını taşır. "Karıştır ve eşleştir", bir araya getirip çözme seçeneği olmaksızın daha büyük paketleri benimsemeniz gerekir.

Büyük ideolojiler çağı henüz sona ermedi. Hiç kuşkusuz, merkezi fikirlerinin çevreleyen farklı değişkenlerine dönüşecekler –zaten dönüşmeseler kemikleşirlerdi– ama siyasal erkin merkezsizleştirilmesi ile yeniden merkeze kavuşturulması arasındaki sürekli gelgit yeni çeşitlemelere yer açarken iletişimin gitgide artan hızı da değişimin temposunun artmasıyla sonuçlanacaktır. Açık olan bir şey varsa, o da, ideolojilerin sona ermeyeceği bir tarafa, 1990'larda "tarihin sonu" öngörüsünde bulunanların ilan ettikleri gibi kazanan bir ideolojinin de olmayacağıdır. Bunun gerçekleşmesi için, tarihin bir bitiş noktasının olması ve insanın hayal gücünün de durma noktasına gelmesi gerekir.

VIII. Bölüm

ÇAPRAŞIK GERÇEKLİKLER VE GERÇEKÜSTÜLÜKLER

İdeolojilerin parçalanabilirliği ve yumuşatılabilirliği izlenimi ideoloji kuramında yeni gelişmelere yol açtı. Bazı araştırmacılar parçaları inceleme eğilimindeyken diğerleri de bu sürekli ideolojik değişimin ardında nelerin yattığı ve bu değişikliklerin altını kazdığımızda orada –eğer bir şeyler varsa– nelerin olduğunu sorgulayan eski Marksçı kuşkuculuğu yeniden etkinleştirmektedir.

Söylem kuramı

Mikro ideolojilere odaklanmanın karşılığı, genel anlamda dilin ve özel anlamda da siyasal dilin kullanıma konulmasının ayrıntılarıyla incelenmesidir. Buna ışık tutan da yorumbilim, anlambilim ve postmodern çalışmaların bakış açılarıyla desteklenen söylem analizidir. Söylem analizinin ardından yatan merkezi fikir, dili kültürel inançların ve anlayışların şekillenmesi ve dağıtılmasında kullanılan iletişimsel bir etkileşimler dizisi olarak görmektir. İncelediğim önceki

yaklaşımlar gibi, söylem analizi de alanı açısından bütünseldir ve bütün bir iletişim alanını betimlemeye çabalar. Bir bölümü yalnızca içerik analizidir – sıradan konuşmaların kalıplarını dizgesel bir biçimde inceleme çabası. Diğer dalları bir söylemde paylaşılan daha geniş kültürel mesajlarla ilgilenir; bunlara cinsiyet, etnik köken ya da erke ilişkin varsayımlar ve bu varsayımların insanların yaşamlarını nasıl etkilediği hakkındaki varsayımlar dahildir. Birkaç dal daha da ileri giderek kurumsal uygulamaları da söylem olarak değerlendirir.

Bu da söylem analizini çokça toplum bilimcinin akademik gündemini işgal eden kimlik sorunuyla ilişkilendirir. Toplumlar kendilerini nasıl algılarlar (örneğin, başarılarından gurur duyup kendi kendilerini tebrik mi ederler yoksa hayal kırıklığı ve moral bozukluğu içinde midirler)? Bir toplumun hangi nitelikleri (örneğin, kriz anlarındaki yaratıcılığımız mıdır yoksa siyasal ritüeller oluşturmaya bağlılığımız mı) bizim kolektif olarak şu anki halimize nasıl geldiğimizi bize söyleyen anlatıların kullanımı yoluyla ön plana çıkarılır? "Biz" ile "onlar" arasındaki ayrımlar nasıl şekillendirilir (örneğin, bölgesel sınırlar toplumu sınırlandırır mı, yoksa ten rengi etkili bir ayırt etme ölçütü müdür)? Çapraşık bir topluluğun imgelerini ve kendisine yönelik görüşlerini (örneğin, "büyük elma", "ölü olmaktansa kızıl olmak yeğdir", "yemyeşil ve şirin bir vatan"*) bilerek vurgulamak ya da bilinçaltında oluşturmak için hangi dil-

* "Büyük elma" benzetmesi New York kenti için kullanılır. 1950'li yıllarda ABD'de komünizm karşıtı "kızıl olmaktansa ölü olmak yeğdir" sloganı geçerliydi. Buna tepki olarak "ölü olmaktansa kızıl olmak yeğdir" sloganı doğdu ve Bertrand Russell tarafından yayıldı. "Yemyeşil ve şirin bir vatan" İngiltere için kullanılır. (ç.n.)

sel ve eğretilemeli gereçler kullanılır? Toplumsal ve siyasal gruplaşmalar çağdaş dünyada daha hızlı değiştiği için söylemin kırılganlığı ve uçuculuğu daha da belirginleşir. Her zamankinden daha esnek ve değiştirilebilir görünen söylemler Aydınlanma döneminin ya da Hıristiyanlığın eski başat söylemlerinin yerini almakta. Bundan oldukça daha yavaş bir süreç içinde de erillik ve sıradüzensel etnik kökenler bile değişimle karşı karşıya kalmakta ve sonuçta da ya geri çekilmekte ya da yeni biçimlerde oluşturulmaktadır.

Söylem kuramının büyük bölümü bizi Marksçı ideoloji kuramlarına geri götüren *eleştirel* bir sınır geliştirdi. O zaman, söylemler yalnızca ideolojinin zararlı etkilerini yansıtmanın en son yöntemleri –içinde bireylerin ve grupların tutulduğu, iletişimin gizleme ve kandırma amacına hizmet ettiği, baskı ve düşmanlığın büyüyüp sürekli kılındığı ve kişinin sözleri ve metinlerinin dışarıdan yerleştirilmiş fikirler değil de kişinin kendi fikirlerinin otantik ifadesi olduğu biçimindeki yanlış varsayımın yapıldığı dilsel çerçeveler– haline gelirler. Görünürde daha az zararlı söylemlerin bile gerçekte neler oldukları gözler önüne serilir: insan etkileşiminin normal ve hatta evrensel kuralları maskesine bürünen eylem ve düşüncenin çapraşık düzgüleri. Söylem toplumsal yaşamın zararsız bir gerçeğinden empoze ettiği kültürel kısıtlamalar yoluyla insanın varoluşuna sızan bir düzeneğe dönüştürülür. Michel Focault'nun dile getirdiği gibi, söylem erktir ve bu nedenle de Marx'ın ideolojiye baktığı toplumbilimsel bakış açısını genişletir.

Ancak, kimlik, grupların geleceklerinin şekillendirildiği arena olan sınıfın yerini alır hale geldi. Kişinin kimliği-

ni denetim altına almaya yönelik bu mücadele –başkaları tarafından hatalı ya da uygunsuz bir kimliğin zorla kabul ettirilmesine direnme– toplumsal erk ilişkilerinden yaygındır. Meena kendisini öncelikle bir biyokimyacı olarak görürken başkaları onu Hindu olarak tanımlar. Robert gönüllü bir toplum çalışanı olmaktan zevk alırken başkaları öncelikle zenci bir erkek algılamaktadır. Söylem analizcisinin amacı bu tür iletişimin yarattığı yükümlülüklerin doğasını –kimi zaman tüm ayrıntılarıyla– ortaya koymakken, bu amacın ardındaki kuramsal duruş ara sıra nihilist olabilir. Dil sonsuz olasılıkların taşıyıcısı olarak görülür ve bizi gerçeklik, doğruluk ya da bilgiye yönlendirecek hiçbir sabit nokta yoktur. Meena'ya yönelik *her türlü* betimleme onun gerçekte olduğuna oranla sınırlandırıcı ve yanıltıcıdır. Değişim ve akışkanlık yeni düzen haline gelir – sabitlik değil. Bu yaklaşım sınırlarına kadar zorlandığında, dil tek gerçeklik halini alır. Gerçeklik yalnızca söylemin gerçeklik olarak gösterdiği şey, çapraşık bir yapıdır ve nesnellik de araştırmacılar açısından bile gelip geçici bir arayıştır.

İdeoloji ve söylem

Bunun ideoloji hakkında kuram geliştirmek açısından geçerliliği nedir? Hem söylemi hem de ideolojiyi öncelikle erk ilişkileriyle bağlantılı olarak görenler açısından, söylemler, sayelerinde ideolojinin uygulandığı iletişimsel uygulamalardır. Dili dünyanın anlam kazanmasını sağlayan araç olarak görenler açısından, söylem, ideoloji kavramının yerine geçebilir ya da onu kısmen depolitize edebilir. Fakat

bu ilişkiyi yeniden formüle dökebiliriz: ideoloji söylemin bir biçimidir ama tamamen de söylem görüşü tarafından içerilemez. Her şeyden önce, söylem analizcileri gerçekliğin betimlemesini terk edip gerçekliğin yapılandırılmasına balıklama dalarlar. İdeolojiler her ikisiyle de ilgilidir. Tarihsel ve siyasal olaylarla etkileşim gerçekleştirir ve birtakım betimleyici değer kazanırlar. Ama bunu bu gerçekliğin bazı özelliklerini vurgulayıp diğerlerinin vurgusunu ortadan kaldırarak ve "gerçeklik boşlukları"nın kapanması için de mitsel ve hayali olaylar ekleyerek gerçekleştirirler. "Yumuşak" ideolojik hayal gücü ile gerçek dünyanın "sert" sınırlılıkları arasında sürekli bir dönüt işlemektedir.

Bir söylemi analiz etmenin karmaşıklığı 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nden ünlü bir bölüm alınarak örneklenebilir:

> Bu gerçeklerin kanıt gerektirmediğine, bütün insanların eşit yaratıldıklarına, Yaratıcı tarafından bazı devredilemez Haklar verildiğine, bunlar arasında Yaşam, Özgürlük ve Mutluluk arayışı hakkının bulunduğuna inanıyoruz.

Bir siyaset felsefecisi bunu birtakım felsefi savlar içeren karmaşık bir ifade olarak yorumlayabilir:

(1) belirli temel insan özelliklerinin *evrenselliği*
(2) belirli temel yararların insan ötesi *kutsanması*
(3) *gerçeğin* her şeyi aşan gücüne duyulan inanç
(4) insanların benzer *kıyaslanabilir statüsü*
(5) *bireylerin* yetkilendirilmesi.

IN CONGRESS, JULY 4, 1776.

The unanimous Declaration of the thirteen united States of America,

12. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi.

Bu, durumun ne merkezde olduğunun bir anlatımıdır – siyaset felsefecileri bunlara ahlaksal gerçekler de diyebilir– ama aynı zamanda bu dünya görüşünden kaynaklanacak somut uygulamaların da bir göstergesidir.

Bir eleştirel söylem analizcisi bu metni farklı bir biçimde yorumlayabilir:

(1) *Farlılıkları tanımayı reddeden* bir insan kimliği yapılandırır ve bu esnada da bu metnin *gerçeklerini kabul etmeyen* herkesin kendisini insanlığın sınırları ötesine yerleştirmiş olacağının işaretlerini verir.
(2) Bir *erk* bildirimidir, çünkü ABD'nin kurucularının amaçlarına hizmet eder ve ima yoluyla da bu kişilerin idealleri adına güç kullanımını haklı çıkarırken açıkça insanları tercih edilen bir biçime göre şekillendirir.
(3) Bu amaçları kapsayıcı "biz" sözcüğünü kullanarak ve anahtar nitelikli sözcüklere büyük harfle başlayarak elde eder.
(4) Doğduğumuz andan itibaren şu an olduğumuz kişiliğe nasıl geldiğimizin bir öyküsünü, kısa bir *anlatı* anlatır ve bu da 18. yüzyılın Amerikalı okuyucusuna tanıdık gelecek, çağdaş bir Amerikalı okuyucunun da kendisiyle özdeşleştirebileceği bir söz dağarcığıyla dile getirilir.
(5) *Cinsiyet* terimleri taşır, erkekleri ayrıcalıklı konuma getirir.

Bir ideoloji analizcisi söylem analizcisinin söylediklerinin çoğuna katılacak ama metnin daha dolaysız siyasal anlamlarını ve özellikle ideolojik rekabet edebilirliği ortadan kaldırıcı teknikleri ortaya koyan ince ayrıntılı mikro yapıları incelemeyi tercih edecektir. Metin tarafından bilinçli ya da bilinçsizce sergilenen çalışma şunları içerir:

(1) Belirli inançların, onları kanıt gerektirmedikleri biçimindeki aşılamaz ve saydamlıktan yoksun kalkanla *koruyarak*, entelektüel ya da ussal açılardan tartışmaya açılması yolunu kapatmak – imparatorun giysilerinde olduğu gibi, olsa olsa bir çocuk ya da bir soytarı aşikâr ya da tartışmasız olarak sunulan bir şeyi sorgulayacak cesareti bulabilir.

(2) Siyasal inançları güçlü *kültürel destek dizgelerine*, özellikle de toplumsal düzenin şekillendirici ve destekleyicisi konumundaki kutsal bir varlığın kullanılmasına, bağlamak.

(3) İnsan özelliklerinin belirli bir dizisini – yani, bireylerin engelsiz ve enerjik bireysel arayışlarını yücelten, bireylerin kendi kaderlerini belirlediklerini varsayan ve insanları değerli toplumsal menfaatler üzerinde su götürmez haklara sahip bireyler olarak betimleyen bir diziyi– *ön plana çıkarmak.*

(4) İnsan farklılıklarının doğadışı hale getirildiği bir insan ilişkileri dizgesini *savunmak.*

(5) Bildirge'yi okuyanları mesajın önemini ön plana çıkaran –bir "bildirge" tarafından yaratılan güven duygusundan akılda kalıcı ve kolaylıkla tanınabilir hakların birbiri ardına sıralanmasına kadar– güçlü bir retorikle *etkilemek.*

Buna ek olarak, ideoloji analizcisinin metnin tarihsel köklerini belirlemesi ve anlamı ele geçirmeye yönelik bu başarılı rekabetin ortaya çıktığı anda diğer bütün rekabet edebilirliği ortadan kaldırma çabalarını yenilgiye uğratıp uğratmadığını incelemesi gerekecektir. Eğer öyleyse, başat

bir ideolojik çeşitlemenin tarihsel açıdan ortaya çıkışı söylem analizcisinin bütün anlamların yalnızca dilin bir ürünü olduğu varsayımıyla nasıl bir arada var olabilir? "Dilsel dönüşüm" olarak adlandırılan şeyin temelini oluşturan bu varsayıma göre, dilsel çokanlamlılık ve dil oyunları sonsuz anlam olasılıklarına olanak sağlar ve bu nedenle de bir anlam bir diğerine tercih edilemez. Fakat bu, araştırmacıyı az bir cezayla bırakmak anlamına gelmez mi? IV. Bölüm'de getirilen alternatif anlayışa göre, ideolojik anlamın mantıksal ve kültürel kısıtlamaların buluşma noktasında yer aldığını ileri sürmekteydim. İdeolojik uygulamada, izin verilebilir ve meşru anlamlar "dilsel dönüşüm" tarafından varsayılan anlambilimsel seçeneklerin sonsuzluğunu kısıtlar. Kısacası, ideolojik anlam, onu bir formüle oturtanların sahip olduğu analitik kesinlik derecesinin, dilin dilbilimsel esnekliğinin ve tarihsel içeriğin ortak ürünüdür. Bu onun sınırsız içeriğini değil, fakat durumsallığını onaylar nitelikte olabilir.

Son olarak, söylem analizcileri ara sıra da olsa dili oyunun içine kalakalan kullanıcı açısından pek de erişilir olmayan bir veri olarak ele alırlar. Buna karşın, ideolojilerin analizi, bireysel seçimin ve aracılığın dünyaya ilişkin apayrı yorumlar arasında gidip gelmede ve bu yorumları –özellikle de ideolojik çeşitliliği teşvik eden bir toplumda– yeniden şekillendirmede oynadığı role daha fazla dikkat yöneltir. Ve ideolojik bir alan dahilindeki farklılıkların çoğulcu ve çok katmanlı doğasına daha fazla ilgi yöneltirken, eleştirel söylem kuramı, dünyayı "ben" karşısındaki "öteki" kavramları arasında ikiye bölünmüş olarak görme eğilimindedir.

Post-Marksçılık: gerçekliğin kaçınılmaz belirsizliği

Post-Marksçılar ve postyapısalcılar (bazen daha geniş kapsamlı olan postmodernistler etiketi de kullanılır) yakın zamanlarda ideolojilerin incelenmesine ayrı bir hız kazandırdılar. Post-Marksçılar hâlâ ideolojiyi kolektif erki sürdürmenin bir yolu olarak görürler – ancak, artık yalnızca sınıf temelinde değil. Postyapısalcılar mevcut dilsel ve siyasal terimlerin ve yapıların değişmezlik ve evrenselliğini sorgulayan kişilerdir. Onların analiz yöntemi yapıçözümü içerir: dilin gerçekliği temsil ettiği varsayımının parçalara ayrılması. Dilin yerleştirdiği farklılıkların ve karşıtlıkların yanlış kavrandığını ortaya koymaya çabalarlar. Kısmen, yukarıda ele alınan yorumlamacı yaklaşımlara koşut yollar izlerlerse de, açıklamalarının etkisi ara sıra anlaşılmaz bir terim karmaşası tarafından bozulur.

Bu entelektüel hareketlerin ideoloji hakkındaki yazılarının önemli sayılabilecekleri arasında Ernesto Laclau ile Chantal Mouffe'un yazıları sayılabilir. II. Bölüm'de ele alınan Althusser'in konumunun ötesine geçerek, bu yazarlar, Marksçılığın özdeksel temele fikirsel üstyapı karşısında öncelik tanımasına, gerçek olmaktan ziyade çapraşık bir ilişki olduğu gerekçesiyle karşı çıkmaktadırlar. Onların görüşüne göre, bütün uygulamalar dünyayı nasıl anlamamız gerektiği konusunda insana özgü, istemli ve raslantısal ifadeler oldukları için çapraşıktır – dünyanın ne olduğuna ilişkin bir savdan tamamen farklı bir şeydir. Toplumsal düzen hazır beklemez: ya yapılandırılır ya da bir araya getirilir. Bu da yalnızca değişmezlik *görüntüsü* yaratır. Bu görüş

parçalanmış ideolojiler kavramından uzak durmaktadır, çünkü parçalanma beraberinde önceki bir bütünün çözülmesini getirir. Bunun yerine, bütünlerin kendileri, yalnızca belirsiz sayıda potansiyel fikir kombinasyonu içinden tek, güvenilmez bir ifadedir. Bu durumda, durumsallığın bir karşıtı yoktur (başka durumlarda karşıtı gereksinimdir) çünkü söylemde gerekli olan bir şey vardır – söylem, insan olmanın temel özelliklerinden biridir. Bu yaşamsal unsur algılanan dünyanın onu izleyenlere anlamsız ya da rasgele görünmesini engeller; ancak, ideolojiyi inceleyenler, vurgulanan başat söylemin kalıcılığına ya da mutlaklığına her zaman karşı çıkacaktır.

Marksçı unsurlarla aynı çizgiyi izleyerek, post-Marksçılar, ideoloji analizini "toplum" nedir gibi geniş kapsamlı bir konuyla ve buna koşut olarak bireyin ya da "özne"nin kimliği sorusuyla ilişkilendirirler. Özellikle, Laclau ve Mouffe gibi kuramcılar bizim "toplum" olarak adlandırdığımız şeyin elle tutulamaz niteliğinin çatlaklarını kapatmak ve istikrar ile dizgenin olmadığı yerlerde bunları icat etmek için göstergelerin devreye sokulması gerektiğini ileri sürerler. Bunlara da özel bir gösterge kategorisi adını verirler – dışsal bir gerçekliği değil, fakat onun eksikliğini temsil eden "boş göstergeler". Böyle olunca da, göstericiler "özgürlük" için yürüyüş yaptıklarında bunun ardından neyin geleceği hiç de açık değildir. Burada özgürlük toplumların asla eksiksiz bir halde elde edemeyecekleri bir şeydir, fakat "özgürlük" çağrısı onun var olduğu ve özgürlüğe dayanan bir toplumsal düzenin de elde edilebilir olduğu yanılsamasını üretir. Hiçbir toplumun özgür olmadığı acı gerçeğinin gizlenmesi gerekir.

Post-Marksçılara göre, toplumsal düzenin düşsel düzeyde yaratılışı ideolojinin rolüdür. Özgür bir toplum bir hayal olduğu için, ideolojiler gerekli bir yanılsamadır. İdeolojiler –Marx'ın söylediklerinin aksine ve Slavoj Zizek'in gözlemlerine göre– gözlerini boşluğa dikmenin neden olacağı kaos ve paniği yaratmadan yok olup gidemezler. Eski göstergeler etkilerini yitirdiğinde maskeleme sürecini sürdürmek için yeni göstergelerin icat edilmeleri gerekeceği için, ideoloji, yine de, sürekli bir yenilenme süreci içindedir. Fakat ortaya çıkan sır da maskenin ardında hiçbir şeyin bulunmadığıdır. Zizek, Fransız Lacan'ın psikanalitik kuramına dayanarak, bilinmeyeni hayal etme korkusunun insanları bilinen olduğunu ileri sürdükleri şeylere ilişkin hayali ağlar ya da fanteziler, kurmaya ve düşmanlıkların hüküm sürdüğü yerde uyumluluk uydurmaya yönlendirdiğini ileri sürer. Ben ile öteki arasındaki ayrım hayaletlere özgü bir nitelik kazanır, çünkü "öteki" bir hayaldir ve "ben" ya da özne de psikolojik rahatlama için bir araya getirilmiş, liberallerin içinde bireyi buldukları aracılıktan yoksun geçici bir kimliktir. Bu tür görüşler olunca, ideolojiler yanılsama ya da çarpıtma bile olamaz. Eğer gerçek yoksa, eğer saf ve yalın gerçeklik erişilemez ve hatta hayal bile edilemezse, insan gerçeği nasıl çarpıtabilir? Bizim gerçeklik olarak algıladığımız şey bir simgeler ağından geçirilmiş başka bir şeyken gerçekliği nasıl bilebiliriz? Ancak, eğer gerçek yok ise, yanlışlık (= gerçeğin bozukluğu) da olamaz. İdeolojiyi yanlış olmakla suçlamak yerine, ideolojinin insanların aslında dünyayı yapılandırma yollarının güçlü bir göstergesi olarak kabul edilmesi gerekir. Diyebiliriz ki, ideolojinin (yanlış bir biçimde) söylemi nesnel ger-

çek olarak sunması bir gerçektir. Fakat söylem çok uçucu olduğu için, Zizek'e göre, ideoloji asla toplumsal yaşamın eksikliğini hissettiği istikrarı düzgün bir biçimde yapılandıramaz.

Geniş bir bağlamda, post-Marksçılar ile postyapısalcılar ideolojiyi soyut bir teknik terim olarak kullanır. İdeolojinin kendisi net bir anlamdan yoksun bir gösterge haline gelmiştir. Amacı, önemli bir biçimde, araştırmacıları eleştiri yeteneklerinin devreye sokulması gereken bir alana (Marx'ın söylediği gibi terk edilmesi gereken bir alana değil) girmekte oldukları konusunda uyarmaktır. Fakat ideoloji olumsuz Marksçı anlamlarını korur; ideoloji gerçekliğin herkese kafa karıştırıcı bir biçimde sunulma yoludur ve insanları kısıtlı yapılardan ya da psikolojik gereksinimlerden oluşan ve kaçış yolları kötü işaretlenmiş ve genellikle de tek yönlü bir dünyada yaşamaya zorlar. Yepyeni bir ideoloji eleştirmenleri nesli doğmuştur, ama ideolojinin kasvetli işlevini keşfetmeleri karşısında sunabilecek pek bir şeyleri bulunmamaktadır. Ne bir ütopya, ne bir çözüm, yalnızca bizlerin bir hayal ürünü bir dünyadan diğerine gittiğimiz ve, belki de, en azından içinde yaşayanları insanlıktan uzaklaştırmayacak olan hayal ürününü hedefleyebileceğimiz gerçeği. Görgücülüğe, dilin kendi kanıtı dışında duyusal kanıtlara bu direniş, postyapısalcılığı çoğu toplum bilimci ve tarihçinin projeleri açısından huzursuz birer ortak haline getirir.

Postyapısalcı ideoloji görüşü radikaldir ve sunduğu bakış açısı da yalındır. Gücü, her türlü gerçeği, görüşü, çerçeveyi olduğu gibi kabullenmeyi reddetmesinde yatar. Aynı zamanda, bu onun daha az kültürlü uygulamacılarından

bazıları arasında bir zayıflık kaynağıdır. Söylem olasılıkları her toplumda, gördüğümüz gibi, o toplumun kendi tarihi tarafından ve siyasal dünyanın bazı çapraşık yorumlarının önünü kesip bunlardan bazılarını diğerlerinden daha güç ve ilginç hale getiren kültürel kısıtlamalar tarafından sınırlanır. İfade edilen bütün söylemlerin başat olmaları da söz konusu değildir. Zaman ve uzam içinde herhangi bir noktada birkaç söylem birbiriyle rekabete girebilir. Bu olasılık post-Marksçıların, Marksçılığın ideolojiden tekil olarak söz etme geleneğini tercih etmeleri tarafından gizlenir. Elbette, bu da bizim ideolojiyi özel bir biçimde anlamamızı sağlayan çapraşık bir oluşumdur – söylem analizcilerinin belki de itiraf etmekten fazlasıyla memnuniyet duyacakları bir şeydir bu.

IX. Bölüm

UYARANLAR VE TEPKİLER: İDEOLOJİYİ GÖRMEK VE HİSSETMEK

Şimdiye kadar, yazılı ve sözlü dilde, metinlerde ve sözlerde bulunduğu biçimiyle ideolojiden söz ettim. Şimdi apayrı üç temayı gündeme almamız gerekiyor. Birincisi, ideoloji pek çok sözel olmayan biçimde ortaya çıkar. İkincisi, metinsel söylem biçimindeyken bile, ideoloji doğrudan siyasal dil olarak çözülemeyecek metafor ve öyküler içerir. Üçüncüsü, ideoloji yalnızca ussal ve usdışını, bilişsel ve bilinçaltını değil, duygusalı da içerir.

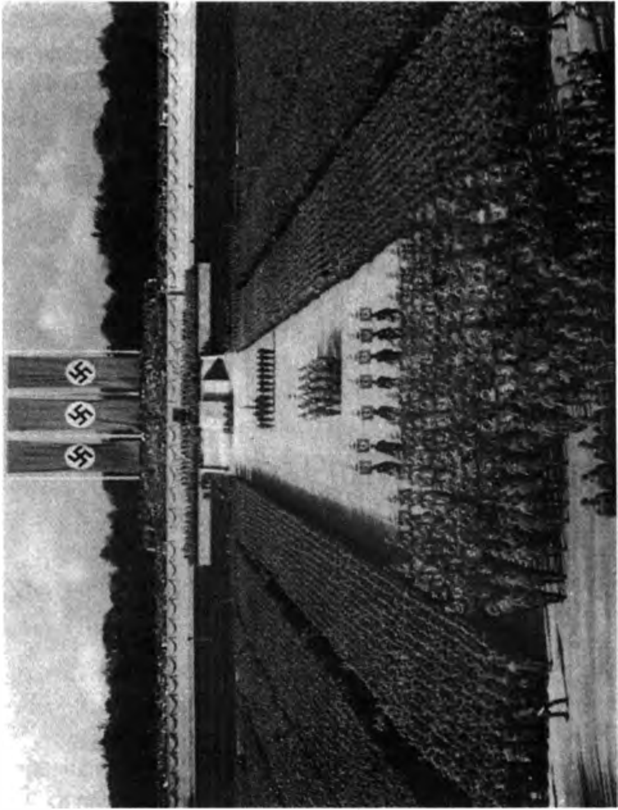
Tabloyu anlamak

Tarih boyunca ideolojiler görsel ve resimsel biçimler yoluyla dönüştürülmüştür. Son yüzyıl içinde, sinema ve televizyonun, sanat ve reklamcılığın kitlesel üretimi yoluyla, görsel mesajlar siyasal bir ifadenin, anıştırmanın ya da durumun yansıtılmasında hiç olmadığı kadar etkili bir

yol haline geldi. Görsel unsurun Nazilerin Nürnberg toplantılarında çok güçlü bir biçimde kopyalanan dramatik anlamını Romalılar zaten biliyordu. Dar bir alana sıkıştırılmış birliklerin simetrik koreografisi, dev amblemlerle çevrelenmiş bir liderin tahrik edici retoriği, "Sieg Heil" uğultusunun işitsel etkisi – bütün bunlar bazı merkezi Nazi fikirlerini doğrudan iletmekteydi: farklılaştırılmamış kitlelerin gücü, lider-halk ilişkisi, ulusal iradenin askerileştirilmesi, popüler ifadenin işbirliği ve uyumu. Bu fikirler aynı anda hem fiziksel hem de ruhsal açıdan özümsenmekteydi ve bu kitlesel ritüele katılmak da unutulmaz bir deneyim olsa gerek.

Görseller bütün büyük ideoloji ailelerinde merkezi konumdadır – barış güvercini uluslararası liberal simgedir; sosyalist hareket siyasal açıdan kırmızı rengi kişiselleştirmiştir. Sovyet komünistleri emek gereçlerini kahramanca sergileyen dev gibi emekçi posterlerini ve heykellerini kullandı; İngiliz muhafazakârları da savaşma ve zafere ulaşma azmini ve iradesini sergilemek istediklerinde buldogları ve purosunu kemiren Churchill'in yüzünü kullandı. Fakat, ister hareketli ister sabit olsun, görsel imgeler bundan daha incelikli olabilir ve temel ideolojik ailelerle doğrudan ilişkili olmayabilir. Metrolardaki göz alabildiğince uzanan kır posterleri, uluslararası yardım kuruluşlarının işkence gören insanlara ilişkin dehşet verici fotoğrafları, kamu binalarının korkuyla karışık saygı ya da estetik ilgi uyandıran mimari yapıları, işe alma ilanlarında polislerin fotoğraflarının kullanılması, gerektiğinde hangi ten renginin sergileneceğine yönelik tercih – bütün bunlar siyasal mesajlar da taşırlar.

Birçok görsel imge ideolojik mesajları yaymak için bilerek tasarlanmış ya da bunu amaç edinmeseler de bu amaca hizmet eden sanatsal teknolojiler olarak görülebilir. Bu rolde başarılı olmak için belirli özellikler taşımaları gerekir. Bunlardan biri basitliktir. Eğer kitlesel tüketim için amaçlanan siyasal metinler basitleştirmelerden ibaret olacaksa –ses parçacıkları ve sloganlar yoluyla–, bu daha çok resimsel betimlemelerin çoğunluğu için geçerli olacaktır. İkonlar, simgeler ve logolar kolaylıkla hazmedilebilir bir anlam dizisini insanlara yutturmanın yollarıdır. Komünizmin gücü emekle birleştiren orak ve çekicini düşünün. Bu simgelerin aynı zamanda dikkat çekici olması, diğer bilgilerden ayrı durması gerekir. Bir elçiliğin tepesinde dalgalanan, yabancı topraklarda ulusal kimliğin sığınağını gösteren bir bayrağı düşünün. Bir üçüncü özellik anımsanabilirliktir – etkilerinin kalıcı olma süresi. İmgenin birtakım yinelenen çağrışımlar için bir sabitleyici ve temel olarak işlev görmesi, ideolojik mesajı pekiştirmesi gerekir. Lord Kitchener'ın kalabalık içinde bir tek sizi seçen gözlerini ve parmağını düşünün: "Ülkenin sana gereksinimi var!" Bir dördüncü özellik estetik açıdan memnun edici mi yoksa rahatsız edici mi olduğudur. Bakan kişinin ilgisini çekecek bir şey donukluk taşıyamaz. Napalm bombalarından kaçan küçük Vietnamlı kızın fotoğrafını düşünün. Bunun içerikten ziyade mesajın paketlenmesiyle ilgili bir konu olduğunu ileri sürenler önemli bir noktayı atlamaktadır. Desteğin harekete geçirilmesi ideolojilerin işlevi açısından yaşamsal olduğu için, başlangıçtaki iyi paketleme ortamı hazırlayarak birçok insanı daha ayrıntılı bir metne dikkat etmekten alıkoyacak okuryazarlık engelini de aşar.

13. Nürnberg'te bir Nazi gösterisi.

Son olarak, katıksız görsel imgeler ilkel duygusal tepkileri –düşünceye dayalı değerlendirme ortamından süzülmesine gerek olmaksızın daha kolaylıkla eyleme aktarılabilecek yalın tepkileri– tetiklemek için yararlıdır.

Görsel imgeler, elbette, kitle iletişim araçlarının gelişmesi sayesinde çok üst bir düzeye ulaştılar. Basın yayın organları geçmişte kavranılamayacak bir etkileme düzeyi sunarak ideolojilerin taşıdığı harekete geçirme potansiyelini artırırlar. Toplumsal yaşamın tüm yönleriyle sızarak serpilen bir ideoloji olan faşist totaliterciliğin en etkili biçimine yüksek düzeyde sanayileşmiş ve bürokratikleşmiş Almanya'nın kaynaklarına dayanarak erişmiş olmasına şaşmamak gerekir. Resimler, filmler, ritüeller, hatta yapılma biçimi içeriği kat kat aşan konuşmalar (Hitler'in ritim ve ses tonu yoluyla kitlelerin hevesini nasıl canlandırdığını anımsayın) fast-food ile aynı yapıyı taşır: alelacele üretilmiş, azami çekicilikle paketlenmiş, anlık bir heyecan ya da hayranlıkla, kısa süreli etkiyle tüketilen, ama kişinin bedeni için uzun vadeli etkileri olan bir yiyecek. Aslında reklamların, ilan ve posterlerin kısa süreli raf ömrü ideolojilerin, siyasetçiler gibi, uzaklardaki kazançlar için anlık etkiyi tercih ettiklerini gösterir. Anımsanabilirlik sık sık diğer avantajlar uğruna feda edilebilir.

Görsel simgeler, aynı zamanda, ideolojilerde, biçimbirimsel görüşe göre, tartışma ile değişim arasındaki iki yönlü akışı da caydırır. Esnek bir ideolojinin içsel akışının büyük bölümünü üreten çevreden merkeze doğru –IV. Bölüm'de belirtilen– hareket daha azdır. Resimler, posterler, reklamlar tamamlanmış ürünlerdir. Görsel bir betimlemenin olumlu ya da olumsuz güçlü bir tepkiyi ve, el-

14. 1920 yılında 1 Mayıs kutlaması için hazırlanmış bir Bolşevik posteri.

bette, birçok değişik yorumu harekete geçirdiği doğrudur. Fakat simgesel betimlemesi –bilerek incelememiz gereken metinlerin (slogan bir istisna olabilir) aksine– gözlerimizin ilgilisini çekip görme duyumuzu ele geçiren biçimler halinde olduğu için, tepki de onu doğrudan değiştirmeye çalışmaya ender olarak girişecektir. Sanatçıya gidip resmin ya da posterin kaldırmayı ya da değiştirmeyi istediğimiz belirli siyasal metinlerle (örneğin, değiştirilmesini istediğimiz anayasayla) sürekli boğuştuğumuzu resmeder halde yeniden yapılmasını istemeyiz. İnsanlar yazılı ve sözlü metinlere karşı çıkıp bunları değiştirme konusunda, görsel imgelerle tartışabilme konusunda olduğundan çok daha iyi eğitilmiştir, çünkü dilsel beceriler içinde yaşadığımız kültürlerde çok daha önemlidir ve çünkü fikirler öncelikle dil yoluyla aktarılır. Fakat metinlerin görsel düzenlemesi bile kendi başına mesajlar taşır: bir gazetenin birinci sayfasında hangi başlığın manşetin yukarısında yer almasına, yazı karakterinin boyutu ve biçimine ilişkin verilen karar, o başlığın altında yer alan yazıya okurların vereceği önemin derecesini gösterir. Görsel imgeler de ideolojik dizgelerin dengi değildir. Daha çok, içinde yaşadıkları dizgelere yoğunlaştırılmış mesajlar salmak yoluyla önemli bir güç yaratan modüller, mikro birimler ya da parçalardır.

Siyasal görüşleri ve reçeteleri yansıtmak için dilin kullanımı ile yaşamın farklı bir yönünden imgeler ("bir eritme potası"; "vaat edilen topraklar"; "ulusun atası"; "güç odakları") kullanarak onu işleyen metaforun kullanımı arasında gri bir alan mevcuttur. Bunu mit ve öykünün başka gereçleri doldurur. Her ikisi de ideolojik bakış açılarını tüketmenin zevkli yollarıdır. Anahtar nitelikli toplumsal fikirler

için, sözel eğlence biçimlerinde görünerek, çekici ve yaratıcı paketler sunarlar. Alternatif olarak da, onları değerli bir kültürel miras olarak nesilden nesle aktaran toplumlar tarafından sevgiyle korunan tanımlayıcı anlatılar olarak görülebilirler. Machiavelli'nin Roma İmparatorluğu'nun erdemlerini örneklemek için Romulus'u anımsatması, Amerika kıtasını boydan boya geçen öncüler, Peygamber Muhammed'in seferleri, Kral Arthur'un efsaneleri, İncil – bunların tümü temel ideolojilerin amaçlara hizmet etmeleri için en ince ayrıntısına kadar incelenmiş ve kopyalanmıştır. Bu metinler sık sık zihnimizde fikirler değil, fakat görüntüler canlandırırlar; yedek görsel imgeler görevini üstlenirler.

İdeolojik tutkular

Betim ve mitin çok çağrışımlı doğası bizi V. Bölüm'de kısaca değindiğim konuya geri getirmekte: ideolojilerde duygu ve hislerin önemi. İdeoloji incelemeleri duyguların ikili bir rol sergilediklerini kabul eder. Gereçsel bir düzeyde, duygular, ideolojik görüşün ya da mesajın gereçleri olarak kullanılır. Daha kalıcı bir düzeyde, ideolojiler, siyasal düşüncenin tutku ve duygusallığı siyasal ifadenin meşru, hatta ortadan kaldırılamaz biçimleri olarak kabul etmesinin temel biçimleridir. İdeolojiler sosyo-politik davranışın bütünüyle ya da yalnızca ussal ya da derin hesaplar içinde olmayıp büyük ölçüde temel düzeyde ve çoğu zaman da sağlıklı bir biçimde duygusal olduğunu yansıtırlar. İnsan olmanın ve diğer insanlarla etkileşim içinde olmanın bu

yaşamsal yönünü atlayan yararcılık ve diğer felsefi yapılar, siyasalın alanını yoksullaştırma ve hafife alma tehlikesi içindedir.

Duygusal olmak ve duygulara hitap etmek siyaset konusunda düşünmenin hatalı yolları değildir. Aşırı biçimlerde olduklarında toplulukların çılgınca davranmalarına neden oldukları doğrudur – güruhların denetimi ele geçirmesi ile linç olayları akla gelebilir. Fakat duyguların ortaya çıkmasına olanak sağlamanın ussallıktan uzaklaşmak anlamına gelmesi gerekmez. Alman toplumbilimci Max Weber'in gereç ussallığı ile değer ussallığı arasındaki ayrımı ünlüdür: gereç ussallığı izlenecek en uygun siyasal hedefler dizisini belirlemek için ölçüt olarak bir araç-amaç ussallığı kullanır; değer ussallığı, ürettiği ne olursa olsun, belirli bir değere bağlıdır. Herhangi bir ideolojinin temelinde gözlemlediğimiz, tartışmaya açık olmayan varsayımlar değer ussallığına örnektir. Ancak, burada asıl önemli olan nokta bunların genellikle koruyucu bir duygusal katmanla kaplanmış olmasıdır. Liberaller bile özgürlüğün erdemlerini överken lirik bir hal alır ve özgürlük için haçlıları göreve çağırırlar. Analitik felsefeciler adalet kavramını nötr hale getirmeden önce, liberaller tutku dolu adalet arayışının yarattığı "kalıcı ateş"ten söz edebiliyordu. Esinlenme, sağlam inanç, anlayış, halkın hayal gücünün harekete geçirilmesi gibi terimlerin tümü de liberal söylem içinde bulunabilir; ancak, liberaller aynı zamanda bu duyguları değerlendirme ve yönlendirme konusunda eleştirel bir bakış açısı edinmekten de geri kalmazlar.

Bir ideolojiye dönük duygusal bağlılığın yoğunluğu potansiyel açıdan totaliter yapıların bir diğer açıklamasıdır.

Gördüğümüz gibi, totaliterci ideoloji genellikle dilsel ve siyasal buyruk yoluyla siyasal kavramların anlamını empoze edip yerleştirmenin sonucudur. Fakat tutkuları dizginlemek de aynı etkiyi yaratabilir. Bir kişinin bir ideolojiye bağlılığı duygusal açıdan ne kadar yoğunsa, bu duygusal yoğunluk o ölçüde dışşal dilsel denetim gereksiniminin yerini alır. Ve totaliterciliğin anlamı yukarıdan empoze etmesinde olduğu gibi, bir ideolojiye yoğun duygusal destek de esneklikten yoksunluk, kırılganlık ve tavizde bulunma isteksizliği getirir. Bunlar da değişimi olanak dışı hale getirir ve değişim vuku bulursa da ideolojik paketin tamamı çözülme eğilimi gösterir. Güçlü, belki de şiddetli duygular bir ideolojinin içindeki kavramsal anlamın içsel dönüşümünü engelleyen çimento görevi görür. Yine, aşırı dinsel inancı düşünebiliriz. Ve hiçbir akademik tabanlı siyasal düşünce analizi, bir toplumun üyelerinin duygusal yaşamına aldırış etmemek yerine ona saygı gösterip onu incelemedikçe eksiksiz kabul edilemez.

X. Bölüm

SONUÇ: SİYASET NEDEN İDEOLOJİSİZ YAPAMAZ?

Eğer söylem, duygu, eleştiri ve kültür ideoloji kavramıyla etkileşime geçiyor ve onun üzerinde kendi adlarına hak ileri sürüyorsa, siyaset yine de bu terimle önceden ilgilendiğini ilan edebilir mi; yani, "ideoloji" terimi "siyasal ideoloji"nin kısaltması biçiminde kullanılabilir mi? Bu kavramın gereğinden fazla efendiye hizmet etmekten ötürü ayırt edici izleri bulanıklaşacak kadar genişletilmesi bir anlam ifade eder mi? İdeoloji kavramının inişli çıkışlı bir tarihi oldu ve bugün de olumsuz ile olumlu anlamları arasında ve eleştirel ile yorumlayıcı analiz arasında parçalanmış durumda. O halde, müphemliğini onu çok çeşitli disiplinler arasında paylaştırmak yoluyla daha da artırmak bir sorun oluşturur mu? Sözcüklerin birçok anlamı olduğunu elbette biliyoruz – bu, ideoloji incelemesinin kendisinin merkezinde yer alan bir öngörü. Ve ideolojinin diğer disiplinler tarafından ödünç alınan ve ara sıra da el konulan bir terim olduğu da kuşkuya yer bırakmaz. Eleştirel

Marksçı ve post-Marksçı anlamlarından ayrı olarak, tarihçiler tarafından bir düşünce dizgesiyle ya da düzenleyici bir fikirle eşanlamlı biçimde, kültürü inceleyenler tarafından da hemen her fikir ya da temanın çevresindeki başatlık yapılarına değinen eleştirel bir kavram olarak kullanılır. İdeoloji kavramına yönelik bu göndermelerin çoğu onun siyasetten, özellikle de IV ve V. Bölüm'de incelenen mikro-siyasal analiz tipinden uzaklaşmasına katkıda bulundu. Şimdiye kadar yalnızca siyaseti inceleyenler, ideolojinin sayısız yüzünden çoğuna hafifçe dokunabildi. Bu, elbette, bir "kazanan ganimeti alır" durumu olmayıp, bunun yerine, en yüksek pey sürene kavramın kullanımı, gelişim hızını ayarlama ve onun daha türlü potansiyelini inceleme ayrıcalığının verilmesi durumu.

Bu kitapta siyaset için ideoloji kavramını yeniden kazanmaya çalıştım: sırf –ideolojiler erki kullandıklarına göre– ideolojiler siyasal bir boyutta var oldukları için değil, aynı zamanda siyasal incelemelerin ideolojiye merkez konumu uygun gördükleri ve bu terimi özellikle dile getirdikleri için. İdeolojinin ve onun merkezi özelliklerinin tanımlanmasının karmaşıklığı, bizi ideolojinin en uygun uygulama alanı olarak, anlaşılabilir bir biçimde ortaya konulduğu ve tüm özelliklerinin kullanıldığı bir alan olarak siyaset disiplinine yönlendirmekte. Ancak, onun özelliklerini tanımlamaya yönelik bu tür yöntemler yalnızca "ideoloji" sözcüğünü kullanmak için öneriler olarak kalmalı – kendisi açıkça tartışmalı olan bir kavrama dayanan mutlak bir ifade olmamalı.

İşin olumlu yanı, ideolojinin incelemesinin gerçek siyasal düşüncenin –siyasal topluluklara *ilişkin* ve siyasal top-

luluklar *içindeki* somut düşüncenin– incelenmesi olarak kabul edilmesi. Siyaset alanıyla ilgilenenler açısından, bu inceleme fazladan bir seçenek değil: sayesinde siyasal aktörlerin yollarını buldukları ve kendi toplumsal çevrelerini kavradıkları fikirler ve simgeler dünyasına odaklanmakta. Bu, aktörlerin uygulama ve kurumlarına bilgi sağlamakta ve onların ahlaksal reçeteleri ile beklentilerinin parametrelerini oluşturmakta. Yanılsamacı olabilir ama olmayabilir de; onun dışında bir şeyi temsil edebilir de etmeyebilir de; ama *işin başındayken*, onu eleştirel yönden yapıçözüme uğratmamızdan ya da yanlış savlarını ortaya sermeden çok önce eğer yapmak istediğimiz şey siyasal düşüncenin ne olduğunu anlamak ise bu kadarı gerçekten de fark etmez. İdeolojileri araştırmak siyasetin merkezine dalmaktır ve bu da konuya anlayışla yaklaşan birini gerektirir – bezmiş ya da hayal kırıklığı içinde olan birini değil. Siyaset her şeyden önce kolektif kararlar vermekle ve bu tür kararların öncesinde ve sonrasında yer alan çatışmaların düzene konulmasıyla ilgilidir. Siyaset hakkında düşünmek daima bu yönler tarafından tanımlanan ve bu yollara yönelen muhakemedir.

Rekabet edebilirliği ortadan kaldırıcı düşünme ve onun incelenmesi –tartışmayı önceden engelleme çabaları ve bunun kotarılma yöntemleri– bu nedenle *siyasal* kuram açısından önemlidir. Ayrıca, nasıl ki siyaset toplumsal bir etkinlikse siyaset hakkında düşünmek de öyledir. Siyaset hakkında düşünmek *sonradan* siyasete uygulanabilecek, siyasetin dışında bir etkinlik olmayıp –birçok felsefeci bu izlenimi yaratır– kendisi *siyasal* düşünce-davranıştır. İdeolojiler ve karşılaştırmalı siyaset bilimcilerin tanımladıkları

türden dışsal yapılar zaman zaman bir çıkarlar, olasılıklar ve liderlik becerileri dünyasına müdahale eden dışsal yapılar değildirler. Bunun yerine, ideolojiler, bunlara siyasal varlık kazandıran ve yokluğu durumunda da ifade edilip şekillendirilemeyecekleri bileşenlerin kaçınılmaz bir boyutudur.

Fakat siyasal alana rahatlıkla yerleşse bile ideolojiye yönelik olumsuz eleştirel kuramların tüm söylemin ideolojik olduğu biçimindeki sözlerine nasıl bir tepki vermek gerekir? O zaman, geriye ideolojik olmayan ne kalır? Farklılaştırılmış bir ideoloji kavramının bulunmaması, mevcut kavramı, ayırt etme gücü olmayan bir gerece dönüştürür. Bu da erdemlerinden kuşku duymanın bir diğer nedeni haline gelir. İnsan söyleminin ideolojik bir *boyutu* olduğunu ama bu söylemin sırf bu söyleme indirgenemeyeceğini savunmak hem daha verimli hem de daha doğru olur. Bir metinden birden fazla anlam çıkarmanın yolları bulunduğu biçimindeki yorumlamacı görüşe bağlı kalmaktayız – örneğin, bu anlam yazınsal, estetik ya da eleştirel değerde olabilir. Ayrıca, bütün ideolojik boyutlarının da eşit düzeyde önemli ya da entelektüel açıdan çekici olmadığını kabul etmemiz gerekir.

İdeolojinin siyasetle ve onu nitelendiren kolektif kararlarla ilişkili olduğunu kabul ederken bu kararların birimsel olduklarını söylüyor değiliz. Postyapısalcılığın ideolojik parçalanmayla ilgilenmesinin ideolojik çözülmeyi gerektirdiğini de ileri sürmüyoruz. Modern (ve postmodern) toplumsal yaşamın en çarpıcı özelliklerinden biri artmış farklılaşmalardır – insanların üstlendikleri binlerce farklı görev, rol ve gelişme yolları. İdeolojik açıdan, bireyle karşı

karşıyayız: insanların fikir dizileri arasında seçim yapabilme yeteneği, kişisel tercihe anlayışla yaklaşan kültürler ve siyasal kuruluşlar tarafından artık açıkça meşrulaştırılmakta. Liberalizmi zafer kazanan ideoloji olarak ilan etmenin erken olacağını kesinlikle dile getirsek de (ideolojik rekabetin doğasından yola çıkıldığında, hep erken kalacağı da söylenebilir), liberalizmin bu tür bir bireyleşmeye uygun, özel bir niteliğini belirtebiliriz.

Çeşitlilik ve özgünlüğü teşvik ederek, liberalizm, büyük ölçüde yapısal farklılığı ve merkezkaçlığı bir arada tutmaya diğer ideolojilerden daha uygundur. Bu daima onun tartışılamaz merkezi bölgelerinde gerçekleşir, fakat bunlar da –neyse ki bireyselleşmeyi başarmış toplumlar açısından– makul düzeyde hoşgörü ve dolayısıyla makul düzeyde çoğulculuk içerir. Parçalanma olasılığını barındıran liberalizm aynı zamanda onun nihilist aşırılıklarını sınırlandırır. Eğer ideolojik ayrılık kalıcıysa, bunun nedeni, çeşitliliği arzulanır olarak, bütün taraflara çoğulculuk dağıtıcı olarak kabul etme istekliliğidir. Liberalizmin yükselişe geçişinin bireyselliğin gelişmesine olanak sağlaması da yüksek bir olasılıktır; böylece bir kez daha karşımıza kuram ve uygulamanın o bildik iki yönlü yolu –ya da bütünleşmesi– çıkar. Liberalizm tarihi hakkındaki bilgilerimiz geleceğe de benzer bir beklentiler yapısını yansıtır. Bütün bunlardan amaç, liberalizmi övmek değil, onun modernite ve postmodernizmle uyumluluklarını işaret etmektir. Buna karşın, günümüzde "küreselleşme"ye yatırım yapan liberal kapitalizm gerçekte bireyselleştirilmiş bir ideoloji değildir. Tüketici tercihlerine olanak sağlar ama bunu da pazarlama yoluyla ve liderliğin girişimci biçimleri yoluyla dikkatle

denetler. Bunun sonucu da çeşitlilik değil, yeni tercih biçimleridir. Liberal olmayan diğer birçok ideolojide olduğu gibi, bireysel vatandaşların yetişkinliğini dikkate almayan –hatta bu kez ölünceye kadar alışveriş etme kapasitesine indirgeyen– bir ideolojik konumu güvenceye alır. Yöneticilerin (siyaset ve ekonomi yöneticilerinin) yönlendirip yönetme eğilimleri karşısında gerçek bir ideolojik mücadeleyi de artırmaz.

Bu durumda, ideoloji incelemelerinin siyasal düşüncenin daha iyi bir toplum yaratmakla ilişkili olduğunda –kuramcı siyaset felsefecileri gibi– ısrar edenler için ne yaptığını sorabiliriz. Böyle bir soruyu sormanın kendisi aslında çarpıcıdır. Böyle bir soruyu, örneğin, kültürel bağlamlar içinde insanların davranışlarını gözlemlemekle ilgilenen antropoloji için sorar mıydık? Belki dolaylı olarak, ideolojilerin analizi için olduğu gibi. İyi bir değerlendirme ile değerli çözümlerin önerilebilmesi iyi gözlemleme ve bir o kadar iyi yorumlama koşullarına bağlıdır. İşte, bu nedenle, ideolojilere dönük Marksçı yaklaşımın eleştirel yönü önemlidir. Ancak, bütünsel açıdan, felsefe gibi profesyonel diller ideolojilerin iyi aktarımcıları olsunlar diye tasarlanmazlar, tıpkı ideolojilerin felsefi tartışmaları iletmek için uygun olmamaları gibi. Siyasal düşünceyi *ideolojik* yapan şey, kolektif siyasal eylemi olanaklı kılan dil üzerinde denetim sağlamak için, kavramların rekabet halindeki anlamları arasından seçim yapabilmeye ilişkin dilsel gereksinim ve yorumsal zorunluluktur. Bu, elbette, ideolojik ayrılığın kaçınılmazlığı ile ideolojik rekabet edebilirlikten uzaklaştırmanın yapaylığı ve durumsallığı için bilimsel ve teknik bir nedendir ve ideoloji analizcileri tarafından savunula-

bilir. Yapay olan, yine de, kırılgan olsa bile, gerekli olabilir. Durumsallığın kendisi kaçınılmaz hale gelir. Rekabet edebilirliğin ortadan kaldırılmasının bir ideolojiyi başat konuma getirebileceği ve böylece ideolojik bakış açılarının kaçınılmaz çokluğuna karşı işleyeceği doğrudur. Fakat ideolojik çekişme, belki toplumun gözü önünde olmasa da, yüzeyin altında hiç eksiksiz devam edecektir. O halde, bu çekişmenin meşrulaştırılması ve tartışmanın çoğulcu olabilmesi için mantıklı ideolojik anlaşmazlıklar halkın geneli tarafından normal ve izin verilebilir kabul edilmelidir.

Siyasal kaynak olarak ideolojiler

Eğer ideolojik olan bir siyasal düşünce boyutu olması gerekmekteyse, ideoloji neden siyasal alan açısından *merkezi* konumdadır? Bu merkezi konumu hepsi de ideolojileri karşılaştırmak için daha fazla temeller sunan dört niteliğinin bir sonucudur. Birincisi, ideolojiler siyasal düşüncenin ifade edildiği *tipik* biçimlerdir. Siyaset kolektif hedeflerin elde edilmesi, bir toplum içinde ve toplumlar arasındaki çekişmelerin düzenlenmesinden ibarettir. İdeolojiler siyasal davranışı güdüleyen merkezi fikirleri, açık varsayımları ve açıkça belirtilmemiş eğilimleri aydınlatan siyasal düşüncenin düzenlemeleridir. Ve biz bir toplumun her yerde var olan, önemli ve günlük siyasal düşüncesine saygı gösterip bunu kavrayıncaya kadar da siyasetin doğasını yeterli düzeyde açıklayamayız. Tipik olan asla bizim bilmek istediklerimizin tamamını içeremez; bizim de onu geleneksel olanla karıştırmamamız ya da istisnai olanı engellemesine

olanak tanımamamız gerekir – o yalnızca bir toplumun siyasal nabzının ölçülmesi için yeri doldurulamaz bir temel sağlar.

İkincisi, ideolojiler siyasal düşüncenin *etkili* türleridir. İdeolojiler karar verme çerçeveleri sunarlar ve siyasal eylem de bu çerçeveler olmadan gerçekleşemez. Biz, elimizde kanıt bulunmadan, ideolojilerin yöneticilerin bakış açısından birer erk gereci olduklarını ve açık bir toplumun üyelerinin bakış açısından da tercihe olanak sağlayıp onu güçlendiren birer gereç olduklarını varsaymaktayız. Ne de olsa, ideolojiler grupların siyasa yapma mekanizmasını yönlendirme arayışında halk üzerinde ya da en azından anahtar nitelikli siyasal gruplaşmalar üzerinde etki yaratsınlar diye tasarlanırlar. Bu etki elbette rekabet edebilirlikten arındırmanın *anlambilimsel* savaşını kimin kazandığı sorusuyla sınırlandırılamaz. Aynı zamanda bir ideolojinin bir toplum içindeki gerçek özümsenmesini dikkate almamız gerekir. Bu da zaman içinde bir noktayı titizlikle seçmek demektir: bazen ideolojilerin güç kazanması için on yıllar, hatta daha da uzun süreler geçmesi gerekir – örneğin, neo-liberalizmin 20. yüzyıl çeşitlemesinin filizlenmesi 1940'lardan iyice serpildiği 1980'lere kadar sürdü. İdeolojilerin kılgısal aktarım taşıdıkları için, büyük sayıda taraftar buldukları için ve fikirleri ulusal ve ulusaltı bilinçte duyarlı bir noktaya dokunduğu için etkiye sahip oldukları varsayılır. Benzer nedenlerle bazıları tarafından da erkin yapıları oldukları gerekçesiyle ideolojilerden korkulur ve nefret edilir – sanki fikirler dünya siyasetinin faydacılık, yolsuzluk ve ihtiras özellikleri tarafından kirletilemeyecek kadar arıtılmış gibi.

Üçüncüsü, ideolojiler *hayal gücüne dayalı yaratıcılık* örnekleridir ve bu rolde de siyasal dizgelerin şekillendiği fikirsel kaynakları ve olanakları sağlarlar. İdeolojiler bir parçacık düzenlilik ve tutarlılık gerektirirler ve ahlaksal güç kazanırlarsa büyük ölçüde etkili olabilirler. Fakat bütün bu açılardan taşıdıkları eksiklikler –mantıkçıların ve ahlak felsefecilerinin canını sıksa da– ideolojilerin insan zihninin ham, düşsel, geliştirici, deneysel ve, evet, ara sıra istikrarsız ya da tehlikeli ürünleri biçimindeki ürünlerine engel olamaz. İdeolojiler entelektüel yargının, duygusal tatminin ve hatta estetik albeninin karıştırılmasından elde edilen, bir toplumun içinden seçim yapabileceği çeşitli potansiyel seçenekler ve toplumsal gelecekler sunan enerjikliğin örnekleridir. Biçimbilimlerinin biçimlendirici kapasitesi de hayal gücünün deneyimi ve anlayışı sürekli yeni biçimler halinde yeniden bir araya getirme gücüne çok iyi hizmet eder.

Dördüncüsü, ideolojilerin *iletilebilir* olmaları gerekir. Kitleler tarafından kolaylıkla ve çekici bir biçimde kabullenilmeleri gerekmektedir; ideolojiler uzmana özgü olmayan terimlerle dile getirilmelidir ve açık, katılımcı dizgeler içinde de siyasal amaçlara hizmet eden genel tartışmalara katkı sağlamalıdırlar. Ayrıca, unutmamamız gerekir ki, ideolojiler farklı metinsel ve görsel biçimlerde bulunabilir. İdeolojiyi inceleyen araştırmacı açısından söz konusu olan güçlük, diğer araştırmacıları, karmaşık olmayan söylemin karmaşık analizi gereksiz kılmayacağına ikna etmek ve onlara büyük siyasal felsefe kitaplarının bile –ideolojik potansiyellerini en iyi biçimde kullanmayı istiyorlarsa– popüler "çeviri"yi beklemeleri gerektiğini anımsatmaktır.

İdeolojik dogmacılık ve durgunluğa ilişkin eski kuramlar artık yerlerini yepyeni, ideolojik genleşebilirlik kuramlarına bırakıyor. İdeolojilerin bu belirleyici özelliği mevcut siyasal dünyayı şekillendirmekle kalmıyor, aynı zamanda geleceğini de şekillendirecek. Gelmekte olan toplumsal ve siyasal gelişmeler –onu *şu* yöne değil de *bu* yöne savuran, kaçınılmaz, beklenmedik durumsallıkları da kabul etsek bile– çok büyük düzeylerde bir toplumun kullanımındaki mevcut teknik ve entelektüel gereçlerin ürünü. Eğer tat veren gelecekler istiyorsak, bugünün ideolojilerinin içerdiği olasılıkları işlememiz ve tehditleri de engellememiz gerekiyor.

İDEOLOJİ

MICHAEL FREEDEN

Türkçesi: HAKAN GÜR

SİYASİ SÖZCÜK DAĞARININ AYNI ANDA HEM SEMPATİ HEM DE TEREDDÜT UYANDIRAN BİR KAVRAMI İDEOLOJİ. NE OLURSA OLSUN, SİYASİ ARENADAKİ HASIMLARIN HER BİRİ İÇİN ESİNLEYİCİ BİR TERİM OLDUĞUNA DA KUŞKU YOK. İDEOLOJİYİ HEM BİR SİYASİ FENOMEN HEM DE SİYASİ EYLEM İÇİN KURUCU VE ÖRGÜTLEYİCİ BİR DİNAMİK OLARAK ELE ALIYOR BU ÇALIŞMA. KAVRAMIN KÖKENİYLE İLGİLİ TARTIŞMALARA ODAKLANDIĞI KADAR TARİH BOYUNCA İZLEDİĞİ SEYİR VE GÜNÜMÜZ SİYASETİNDEKİ İŞLEV VE ANLAMI ÜZERİNDE DE SORGULAYICI BİR ÇERÇEVE SUNUYOR. BUNU YAPARKEN DE KONUYU BİLDİK ÖNYARGI VE YANLIŞ ANLAMALARDAN TİTİZLİKLE ARINDIRIYOR.

Kültür Kitaplığı: 122; Siyasetbilim: 5

D